RNI NO. MAHBIL/2013/50453

પ્રબુદ્ધ જીવન

YEAR : 4 • ISSUE : 10 • JANUARY, 2017 • PAGES 44 • PRICE 20/-

ગુજરાતી-અંગ્રેજી વર્ષ-૪(કુલ વર્ષ ૬૫) અંક-૧૦ • જાન્યુઆરી, ૨૦૧૭ • પાના ૪૪ • કીમત રૂા. ૨૦/-

જિન-વચન

સંયમ અને તપ વડે ધર્મમાં એકાકી વિચરણ

एगब्भूए अरण्णे वा जहा उ चरई मिगे ।
एवं धम्मं चरिस्सामि संजमेण तवेण य ।।

(ઉ. ૧૯-૭૭)

જેમ અરણ્યમાં મૃગ એકલો વિચરે છે, તેમ હું પણ સંયમ અને તપ વડે ધર્મમાં એકાકી વિચરીશ.

Just as a deer moves about in a forest all alone, in the same way I shall also move on the path of religion all alone, practising self-control and penance.

ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન વચન' માંથી

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જૈન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂક્યું એટલે નવા નામે
૩. તરુણ જૈન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુન: પ્રબુદ્ધ જૈનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જૈન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી

- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૫ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- ૨૦૧૭ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૫મા વર્ષમાં પ્રવેશ
- ૨૦૧૩ એપ્રિલથી સરકારી મંજૂરી સાથે 'પ્રબુદ્ધ જીવન' અંક સંયુક્ત ગુજરાતી-અંગ્રેજીમાં, એટલે ૨૦૧૩ એપ્રિલથી ગુજરાતી-અંગ્રેજી 'પ્રબુદ્ધ જીવન' વર્ષ-૪.
- કુલ ૬૫મું વર્ષ.
- ૨૦૦૮ ઑગસ્ટથી 'પ્રબુદ્ધ જીવન' અને પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંસ્થાની વેબસાઈટ ઉપરથી જોઈ-સાંભળી શકશો.
- **'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં પ્રકાશિત લેખોના વિચારો જે તે લેખકોના પોતાના છે જેની સાથે તંત્રી કે સંસ્થા સંમત છે તેમ માનવું નહીં.**

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી	(૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨)
ચંદ્રકાંત સુતરિયા	(૧૯૩૨ થી ૧૯૩૭)
રતિલાલ સી. કોઠારી	(૧૯૩૩ થી ૧૯૩૩)
તારાચંદ કોઠારી	(૧૯૩૫ થી ૧૯૩૬)
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ	(૧૯૩૯ થી ૧૯૫૧)
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા	(૧૯૫૧ થી ૧૯૭૧)
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ	(૧૯૭૧ થી ૧૯૮૧)
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ	(૧૯૮૨ થી ૨૦૦૫)
ડૉ. ધનવંત તિલકરાય શાહ	(૨૦૦૫ થી ૨૦૧૬)

આચમન

રાગ વખાણવા લાયક નથી હોતો

રાગને ઉત્તેજન મળે, રાગ માત્ર ત્યાજ્ય છે.

ઝેર ઘાતક હોય છે, પછી તે ભલે ને સોનાના પાત્રમાં હોય કે લોખંડના પાત્રમાં.

મહાવીર : રાગ મનની ચંચળતાનો વર્ધક છે માટે ત્યાજ્ય છે. પછી ભલે તે વીતરાગથી હોય કે બીજા માટે, એમાં કોઈ ફેર નથી. તેને વખાણવા લાયક કે વખોડવા લાયક એમ વહેંચવાનું યોગ્ય નથી.

જિજ્ઞાસુ : આપનું રાગ વિષેનું આ વિશ્લેષણ મનને સ્પર્શી ગયું. એક વધુ જિજ્ઞાસા હજુ છે. આપના સાન્નિધ્યમાં અનેક વ્યક્તિઓ સાધના કરે છે. તેઓને આપના પ્રત્યે રાગ ન હોય તે કેમ સંભવે? તો પછી એનાથી કેવી રીતે છૂટાય?

મહાવીર : એ કંઈ બહુ અઘરૂં નથી. જેમ જેમ સાધનામાં આપ ઊંડા ઉતરો તેમ તેમ રાગ આપોઆપ છૂટવા માંડે. જ્યાં રાગને વખાણવા લાયક મનાય ત્યાં જ તે છૂટવો અઘરો છે. જિજ્ઞાસુને સંતોષ થયો અને કૃતજ્ઞ થઈ અભિવાદન કર્યું.

હિન્દી : **સંત અમિતાભ**

અનુવાદ : **પુષ્પા પરીખ**

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	લેખક	પૃષ્ઠ
૧.	રજનું ગજ (તંત્રીસ્થાનેથી)	ડૉ. સેજલ શાહ	૩
૨.	અંતરની અમીરાત: નિયતિની સાચી સમજણ દુ:ખમુક્ત કરે છે	ડૉ. ધનવંત શાહ	૬
૩.	નવ તત્ત્વ	ડૉ. રશ્મિ ભેદા	૭
૪.	નાનકડી ડોકાબારીમાંથી મહેલનું દર્શન	પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૧૨
૫.	ઉપનિષદમાં સંવર્ગવિદ્યા	ડૉ. નરેશ વેદ	૧૭
૬.	બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્માદિ ભેદમીમાંસા	પારુલબેન ભરતકુમાર ગાંધી	૧૯
૭.	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૨૪
૮.	અષ્ટપ્રકારી પૂજાની કથાઓ – ૭. નૈવેદ્ય પૂજા કથા	આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજી	૨૫
૯.	પ્રથમ બાહ્યતપ અનસન	સુબોધીબેન સતીશ મસાલીઆ	૨૭
૧૦.	જ્ઞાન-સંવાદ	—	૨૯
૧૧.	ગાંધી વાચનયાત્રા:સ્મૃતિઓનો સુંદર, જીવંત આલેખ: ગાંધી એટ ફર્સ્ટ સાઈટ	સોનલ પરીખ	૩૦
૧૨.	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૩૨
૧૩.	Seekers' Diary : Vyavhaar Shuddhata!	Reshma Jain	૩૪
૧૪.	Bon Appetite!! A Trivial Gesture To Deprivation	Prachi Dhanvant Shah	૩૬
૧૫.	Jain Pathshalas of North America	Dilip V. Shah	૩૮
૧૬.	Chakravarti Bharat	Acharya Shri Vatsalyadeep Suriji. Trans. Pushpa Parikh	૩૯
૧૭.	Enlighten Yourself By Self Study of Jainism Lesson 15	Dr. Kamini Gogri	૪૦
૧૮.	The Story of 23rd Tirthankara Parsvanatha & Pictorial Story	Dr. Renuka Porwal	૪૨-૪૩
૧૯.	પંથે પંથે પાથેય : આર્ટ ઑફ લિવીંગ	હસમુખ ટીંબડીયા	૪૪

મુખપૃષ્ઠ

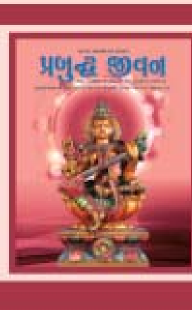

सरस्वती स्तुति

जनक जननि पद्मरज, निज मस्तक पर धरि।
बन्दौं मातु सरस्वती, बुद्धि बल दे दातारि।
पूर्ण जगत में व्याप्त तव, महिमा अमित अनंतु।
दुष्टजनों के पाप को, मातु ही अब हन्तु।

Regd. With Registrar of Newspaper for India No. MAHBIL/2013/50453 ISSN 2454–7697

• 'પ્રબુદ્ધ જીવન' ગુજરાતી-અંગ્રેજી વર્ષ : ૪ (કુલ વર્ષ ૬૫) • અંક : ૧૦ • જાન્યુઆરી ૨૦૧૭ • વિક્રમ સંવત ૨૦૭૩ • વીર સંવત ૨૫૪૩ • મહા વદ તિથિ ચોથ •

• • • શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા • • •

(પ્રારંભ સન ૧૯૨૯થી)

પ્રબુદ્ધ જીવન

• • વાર્ષિક લવાજમ રૂા.૨૦૦/- • • • • છૂટક નકલ રૂા. ૨૦/- • •

માનદ તંત્રી : ડૉ. સેજલ શાહ

માંહ્યલા ભણી

સમગ્ર પૃથ્વીનું અંદાજીત ક્ષેત્રફળ ૫૧૦ મીલીનિયન કિલોમીટર સ્ક્વેર છે, એમાં ૭૧ % વિસ્તાર પાણીથી છવાયેલો છે અને ૨૯ % વિસ્તાર જમીન છે. સેટેલાઈટ પરથી મનુષ્યનું કદ એક બિંદુ કરતાં જરાય વધુ દેખાતું નથી. સમગ્ર વિસ્તારના સંદર્ભમાં જોઈએ તો એક મોટા પટ પર એક બિંદુ નજીકથી જણાઈ આવે પણ જેમ જેમ દૂર જતાં જઈએ તેમ તેમ બિંદુના સંકેતો દેખાવાના બંધ થઈ જાય અને અમુક અંતર પછી સાવ જ અદ્રશ્ય. છતાંય, એ બિંદુને પોતાના હોવાનો ભાર એટલો બધો છે કે એને લાગે છે કે સમગ્ર પૃથ્વી પર એનું અસ્તિત્વ અતિ મહત્વનું અને ઊંચેરું છે. બિંદુની નાદાની સામે હસતી વખતે આપણને આપણો જ ચહેરો દેખાય છે. આ બિંદુ એ આપણે પોતેજ છીએ જેને આપણે અતિશય પાળી-પંપાળીને ઉછેર્યું છે, અને જેને માટે પોતાનું અસ્તિત્વ અતિ મહત્વનું અને ઊંચેરું છે. વિશાળકાય પૃથ્વીના સમગ્ર પટ પર અનેક જીવો પૈકી એક જીવ આપણો. એક અરીસામાં દેખાય એટલું નાનું કદ છે આપણું અને છતાં આકાશની વિશાળતાનો ભાર લઈ ખભાને અડગ રાખવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આ કેવી ભ્રમણા! જાણવા છતાં એ જ મૃગજળની કોરાશને ભીનાશ સમજી સાથે લઈને ચાલવી. વાહ, જીવ તારા રહસ્યો અને આશ્ચર્યનું વાસ્તવ કમાલ છે! મારા અસ્તિત્વની રજ અને એનું ગજ જેટલું ભાન, કોણ કોને ભરમાવે છે?

* * * * *

૨૦૧૭ના વર્ષમાં પ્રવેશ, તારીખો બદલાવાનો પણ કેવો આનંદ, ઉત્સાહ અને રોમાંચ હોય છે. ફટાકડાઓ ફૂટે, સંદેશાઓનો અવિરત વરસાદ, વાતાવરણમાં ઉત્સાહનો સંચાર અનુભવાય. ચારે તરફ ખુશીની લહર પ્રસરી હોય અને શુભેચ્છાઓના સંદેશો વરસતા હોય. આ અંક તમારા હાથમાં આવશે ત્યારે વર્ષ ૨૦૧૭નાં ૨૦-૨૨ દિવસો વીતી ચૂક્યા હશે. આપણા મન પણ સ્થિર થયા હશે. વારંવાર ખોટું લખાઈ જતા વર્ષ અંગેની આપણી ટેવ બદલાઈ હશે. ગત વર્ષ કેવું રહ્યું અને આવનારા વર્ષના સ્વપ્નની વચ્ચે આપણો સમય વીતી રહ્યો છે. ભૂતકાળથીજ ભવિષ્યનો સમય ઘડાય છે. આવનારો સમય ભૂતકાળથી મુક્ત નથી. શું મેળવ્યું એની કરતાં શું ગુમાવ્યું, તેની ગણતરી વધુ માંડી બેસાય છે. અને એને આધારે વધુ અપેક્ષાઓ બંધાય છે. ગતવર્ષનો ભાર થોડો સમય રહેશે અને સમય સાથે નવા સ્વપ્ન જોવા મન તૈયાર થાય છે અને નિષ્ફળતા ભૂલીને નવી કેડી કંડારાય છે. ઘણીવાર એવું લાગે છે કે ભૂલવું એ વરદાન છે. જો ભૂલી ન શકાતું હોત તો કેટલાય પોટલાઓથી જીવ લદાઈ ગયો હોત? ભૂલવાનો એક બીજો રસ્તો, મનને વિરક્તિ તરફ લઈ જવું. એ સ્થિતિમાં નકામા પદાર્થોથી મુક્તિ મળે છે અને સ્થિર જળમાં તળિયું સાફ વંચાય છે. ૨૦૧૬ના રાગ-દ્વેષ જન્માવે એવા સ્મરણોથી મુક્તિ મળો અને આપણને અમૃતાવસ્થા મળો.

* * * * *

સ્મૃતિ-શ્રદ્ધાંજલિ

સ્વ. શ્રીમતી પ્રભાવતી ગાંધી

સ્વ. શ્રીમાન હીરાલાલ ગાંધી

સૌજન્યદાતા પ્રાર્થી

શ્રી ગૌતમ હીરાલાલ ગાંધી • શ્રીમતી ભારતી ગૌતમ ગાંધી

શ્રીમતી દક્ષા પ્રકાશ શાહ • શ્રીમતી સુહાસ ઉમેશ ગાંધી

શ્રીમતી પારુલ હિમાંશુ દોશી

• શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

• ઑફિસ સ્થળ સૌજન્ય : શ્રી મનીષભાઈ દોષી. • શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનો બૅન્ક A/c. No. બૅન્ક ઑફ ઈન્ડિયા CD A/c. No. 0039201 000 20260

• Website : www.mumbai-jainyuvaksangh.com • email : shrimjys@gmail.com Web Editor: Hitesh Mayani-9820347990

સફળતાની સાધના ન હોય. સાધના જ્ઞાનની હોય અને જ્ઞાન સ્થિરતા અપાવે છે પરંતુ આજે વિચારણા બદલાઈ છે. સફળતાને લોકપ્રિય બનાવી એને ઓળખ બનાવાય છે. લોકપ્રિયતા માટે રમાતા ખેલમાં માનવતા, સંવેદના વિસરાય છે. ઘાટકોપર જૈન અધ્યાત્મ સ્ટડી સર્કલના પ્રમુખ ચમનભાઈ વોરા હંમેશા કહેતા કે ઋણાનુબંધનો સમજીને સ્વીકાર કરવો જોઈએ. કોઈ પણ કારણ વગર કેટલીક વ્યક્તિ ખૂબ જ નિકટ લાગે છે, એમાં ઋણાનુબંધ જ ભાગ ભજવે છે. જોડાઈ જવાય છે કેટલીક વ્યક્તિઓ સાથે. ચમનભાઈ વોરા આવી જ એક વ્યક્તિ. અનેક નવાં વક્તાઓને જીવનભર તૈયાર કર્યા, સફળ બનાવ્યા, પોતાના સ્ટેજ પર બોલાવીને જે જન્મથી જૈન હતા, તેમને કર્મથી પણ જૈન બનાવ્યા અને સહુથી વધુ યુવાનોને પ્રોત્સાહિત કરવાનું કાર્ય ૯૦ વર્ષની ઉંમરે કરતાં પણ થાકતા નથી. પણ જરાય ઢીલ નહીં, સતત સોનું તપાવતા રહે અને ગાળવાનું કાર્ય કરતા રહે. આ કાર્ય સાધનાથી ઓછું જરાય નથી. એમની સાથે ઋણાનુબંધનો એક વિશિષ્ટ અનુબંધ. એમણે સફળતાને ટોચ ન બનાવી પરંતુ માર્ગ બનાવ્યો. ટોચે પહોંચીને યાત્રા રોકાઈ જાય પણ મારગ પર તો સતત ચાલતાજ રહેવાનું હોય. વધુને વધુ માઈલોનું અંતર કાપીને પોતાની સફળતાનો વિસ્તાર કરવાનો હોય. જેના પ્રકાશમાં અનેકાનેકને ઊજાળી શકાય, આવા ઋણાનુબંધથી મુક્ત ન થવાનું હોય. એમાં બંધાઈને ઉજળા થવાનું હોય. આવા અનેક ઋણાનુબંધથી જીવન સમૃદ્ધ થાય છે. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં જોડાયા પછી પણ આવા ઋણાનુબંધનો અનુભવ થયો છે.

આપણા જીવનમાં અન્ય વ્યક્તિનું સ્થાન શું, કેવું, કેટલું? 'હું'ના વજન સાથે જીવતાં આપણે કેટલી વ્યક્તિઓને આપણામાં પલટાવી શક્યાં છીએ? જે જાણે-અજાણે જોડાયેલી છે, તેઓને શું આપણે વિચલિત કરીએ છીએ? ધર્મગ્રાહી પ્રકૃતિ ઘણીવાર અમાનવીય વર્તન કેમ કરી બેસે છે? ધર્મ એટલે અન્ય સાથેનો સમભાવ, નહીં? જેમ હું મારા પરમાત્માની આભારી છું, જેમ હું મારા ધંધાકીય કે નોકરીના સંબંધો અંગે સજાગ છું, તેમજ હું 'મારી' વ્યક્તિઓ પ્રત્યે જાગૃત છું? જાગૃતતા પ્રત્યેક પળે, પ્રત્યેક વ્યવહારમાં, પ્રત્યેક વર્તનમાં હોવી જ જોઈએ! ઘણીવાર આવી નિકટની વ્યક્તિઓને, એ તો આપણીજ વ્યક્તિ છે અને તેથી તેમને સહજરૂપે અવગણી દેતા હોઈએ છીએ. અંગ્રેજી સંસ્કૃતિમાં એક દિવસની ઉજવણી થાય છે જેનું નામ છે 'થેન્સ ગીવીંગ ડે'. નવેમ્બર મહિનાના છેલ્લા ગુરુવારે આ દિવસ મનાવાય છે. શું આપણે પણ આવા દિવસોની ઉજવણી વગર આપણી નિકટની વ્યક્તિઓ પ્રત્યે ઋણ વ્યક્ત કર્યું ખરું? શું એ વ્યક્તિને કહ્યું કે તેનું આપણા જીવનમાં ખૂબ જ મહત્વ છે? શું તેને ખાસ અનુભૂતિ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો? અલબત્ત આવું કહેવાથી વ્યક્તિ પ્રત્યે મોહ વધે છે પરંતુ સંસારી જીવનના સ્વીકાર પછી નિકટની વ્યક્તિના સુખ-દુઃખ આપણી સાથે જોડાયેલા હોય છે. ત્યારે તે પ્રત્યેની વિશેષ કાળજી પણ મહત્વની છે. ધર્મ ક્યારેય કોઈનેય દુઃખી કરવાની પરવાનગી નથી આપતો. સંસારી સંબંધોને લીધે જ મહાવીર પ્રભુએ પોતાની દીક્ષાને વિલંબીત કરી હતી. જ્યાં જે ક્ષણે છીએ ત્યાં તે ક્ષણની ફરજ નિભાવવી જ પડે છે, પૂરેપૂરી નિષ્ઠાથી. ઋણાનુબંધથી કઈ રીતે મુક્ત થવાય તે ખબર નથી કારણ મારા જીવનના ઘડતરમાં કેટલીક વિશેષ વ્યક્તિનો ફાળો રહ્યો છે, તેની પ્રત્યે જો હું મારું ઋણ ફેડવાનો પ્રયત્ન કરું તો પણ તે શક્ય નથી, કારણ આ કોઈ અરસપરસનો વ્યવહાર નથી. આવા સંબંધોની અજાયબી હોય છે. ઇચ્છીએ તો પણ મુક્ત ન થવાય અને મુક્ત થવાના પ્રયત્નો પછી પણ વધુ બંધાઈ જવાય. કેટલાંક ઋણાનુબંધ ઉજળા કરતાં હોય છે, માનવતામાં વિશ્વાસ જન્માવતા હોય છે, કડવા અનુભવો પછી આ નિર્મળ રાખતા હોય છે.

* * * * *

આનંદ અને મસ્તી, વિકાસ અને પ્રગતિ, મનોરંજન અને આનંદ. બસ, આ જ શબ્દોની અભિલાષામાં આજનો યુવાન દોડી રહ્યો છે. કોઈ પણ દેશના હોય, બસ દરેક યુવાનોના પગ એક 'દોડ'ની હરીફાઈમાં છે, સૌને મસ્તીની, સફળતાની અને આનંદની ક્ષણોને મેળવી લેવી છે. દુબઈની ધરતી પર પગ મૂકતા વિકસિત દેશના પ્રભાવનો અને ભૌતિકતાના સામ્રાજ્યનો ખ્યાલ આવે છે. સંપત્તિને, વિકાસમાં રૂપાંતરિત કરવામાં તેઓ સફળ નીવડ્યા છે પરંતુ સંસ્કૃતિ કે ઊંડાણ ક્યાં? સાહિત્ય-મૂલ્યનો કોઈ સંબંધ હવે સંપત્તિ સાથે રહ્યો નથી, જ્યાં સંપત્તિ છે ત્યાં દરેકને એમ જ લાગે છે કે તેમના કાબૂમાં બધી જ ક્ષણો છે અને ત્યાં, મૂલ્ય કે ઓળખ કે સંસ્કૃતિની તરસ જ નથી, અભિલાષા નથી. ચીનમાં જેટલો પ્રેમ સંસ્કૃતિ માટે જોવા મળ્યો તેટલો અહીં નહીં જોવા મળ્યો. અહીંના લોકો કહેતા કે અમે સ્વપ્નના દેશમાં રહીએ છીએ અને અહીં અમારા સ્વપ્નો પૂરા થાય છે. વિશાળતા, પ્રગતિ, સમૃદ્ધિ આ ભૂમિમાં છે. પ્રગતિના દેશમાં અમારી બધીજ ઇચ્છા પૂરી થાય છે. ઈચ્છા એટલે ભૌતિકતા,

તા. ૧લી એપ્રિલ ૨૦૧૬ થી પરદેશ માટેના લવાજમના દર નીચે પ્રમાણે રહેશે.

૧ વર્ષના લવાજમના $ 30 ● ૩ વર્ષના લવાજમના $ 80 ● ૫ વર્ષના લવાજમના $ 100 ● ૧૦ વર્ષના લવાજમના $ 200/-

વાર્ષિક લવાજમ આપશ્રી **$ (ડોલર)** માં મોકલાવો તો **$ પાંચ બેંક ચાર્જિસ** ઉમેરીને મોકલશો.

ભારતમાં વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૨૦૦ ● ત્રણ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૫૦૦ ● પાંચ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૯૦૦ ● દસ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૧૮૦૦

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનો બૅન્ક A/c No. : બૅન્ક ઑફ ઈન્ડિયા CD A/c No. 003920100020260.

અને એ સિવાયની બીજી કોઈ અપેક્ષા પણ નથી. એક વિશિષ્ટ સમાજની રચના આપણી આજુબાજુ થઈ રહી છે. એક તરફ ભાષા, બીજી તરફ સંસ્કૃતિ અને ત્રીજી તરફ ધર્મ. આ ત્રિકોણની બહાર નીકળી જઈ સમાજ ભૌતિકતામાં પોતાને સ્થાઈ કરી રહ્યો છે. એને જ સફળતા સમજી રહ્યો છે. આપણી આજુબાજુ આવો જ સમાજ સુઘટ્ટ રીતે રચાઈ રહ્યો છે, રચાઈ ગયો છે. આ પરિસ્થિતિ થોડા સમય પછી બહુ મોટી ચિંતા જન્માવશે કારણ એક આખી પેઢીના નિર્માણને આપણે માત્ર સાક્ષી બની જોઈ રહ્યા છીએ. જેને બદલાવી શકતા નથી. કપડાના વણાટકામમાં, ગુંથાયેલા દોરા જેટલા મજબૂત હોય તેટલું કપડું મજબૂત અને જેટલું પોલાણ, એટલી કપડાની આવરદા ઓછી. જીવનમાંય પોલાણ સર્જાઈ રહ્યું છે, તાણાવાણા મજબૂત ગુંથવાના છે શ્રધ્ધાનાં, વિશ્વાસના, મૂલ્યના, સંસ્કૃતિના, આટલું આવશે પછી ધર્મ સહજરૂપે કેળવાશે.

દુબઈના પ્રદેશની વિશાળતા એક સગવડ જન્માવે છે, પ્રભાવિત થઈ જવાય છે અને એની આભામાં એક બહુ મોટો વર્ગ તણાઈ જાય છે. આનંદ અને મનોરંજન વિશેનો ભેદ રહ્યો જ નથી, જે જીવી લેવું છે તે ક્ષણિક સત્ય, એકદમ ટૂંકા ગાળાનું સત્ય, અત્યારે આ ઘડીએ જેમાં મજા આવે એવું સત્ય. બસ, આજ વિશ્વમાં અનેકોનેક જીવી રહ્યા છે. વર્તમાનને સમયપટને ભવિષ્ય સુધી લંબાવીને રાહ જોવા કોઈ તૈયાર નથી. આજે મોજને જ આનંદ માનીને પોતે સુખી હોવાના ભ્રમમાં જીવતા લોકોને શું કહેવું? તેઓ સમુદ્રના ઊંડાણમાં પહોંચ્યા જ નથી. અને એમનો અંતર્ગળ ડૂબકીના આનંદની ખબર જ નથી, તેથી છબછબીયાંના વિશ્વમાં તે મસ્ત છે. જે જોયું નથી, જે જાણ્યું નથી, તેને માણવાની સ્થિતિ અને પરિસ્થિતિ ક્યાંથી લાવવી? જે જાણે છે, તેને ગુમાવવાનું દુઃખ સમજાય છે પણ અજાણ્યા 'જણ' અને 'મન'ને આ સ્વાદ કઈ રીત ચખાડવો. દુબઈના મનોરંજનનું વિશ્વ ક્ષણિક આનંદ આપીને પરિસ્થિતિનું ભાન ભૂલવી દે છે. સ્વપ્નનો અંધ પ્રદેશ ભ્રમિત કરે છે. મધુરતાથી ભરેલી વાણી જેમ હંમેશા સ્વાસ્થ્યપ્રિય નથી હોતી તેમ વિકાસના આડંબરથી પ્રગતિનું સાચું ચિત્ર નથી મળતું. ખરી વાત તો માનવતા અને માનવ ઉત્કર્ષની હોય છે. માનવ ઉત્કર્ષ ડુંગરની ટોચ પર નહીં, હૃદયના ઊંડાણમાં સ્થિત છે. જ્યાંથી મને મારી જાત દેખાય અને હું મારી જાતને પૂછી શકું. સમજી શકું, છેતર્યા વગર સાચા આનંદનો અનુભવ કરી શકું.

* * * * *

મને એ પણ ખબર છે કે જે મારગ મને ગમે છે ત્યાં બહુ જ લોકપ્રિયતા છે, માણસોની ખીચોખીચ ભીડ વચ્ચે વખાણના નાદ સંભળાય છે. મોહનો પાશ મને ઘેરી વળે છે. વધુને વધુ મધુકર લાગે એ શબ્દોમાં સંમોહિત થઈ જવાય છે મન અને એની મીઠાશથી મોહિત થઈ, એ જ કલ્પનીય-મનનીય વિશ્વમાં જીવવાની ટેવ પડે છે જાતને.

અરે વાહ...કેવું આકર્ષણ... વધુને વધુ નક્કર બનીને મને ઘેરી વળે છે. મારી આજુબાજુ ઊગી

મોર ભાવનારે કિ હાવાય માતાલો

મારા વિચારો કઈ હવાના સ્પર્શથી
મદમસ્ત ઘેલા ઘેલા બન્યા છે!
હૈયા-આકાશમાં ભર્યાં ભર્યાં નવીન વાદળાં
રસધારા વરસાવી રહ્યાં છે.
એને જોયાં નથી; મારું મન નર્યું
ક્ષણે ક્ષણે એનો નાદ સાંભળે છે
જાણે રણકી રહ્યાં છે
રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ નૂપુર ધ્વનિ.
ગોપન સપનાં છવાયાં
વણસ્પર્શ્યાં પાલવની નીલિમાથી
એ તો આ વાદળિયાં પવનમાં
ઊડી રહ્યાં છે
પોતાની છાયામય કેશલીલાથી.
મારા મનને આકુળ વ્યાકુળ કરનારી
એ ભીની ભીની કેવડાની સૌરભ.

☐ **રવીન્દ્રનાથ ટાગોર**
☐ **અનુ. નલિની માડગાવકર**

સંઘના આજીવન સભ્ય બનો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ આવનારા ભવિષ્ય માટે સુદૃઢ બને તે માટે આ સંસ્થામાં વધુને વધુ યુવાનોએ ભાગ લેવાની આવશ્યકતા છે. સંસ્થામાં આજીવન સભ્યપદ નોંધાય એ ઇચ્છનીય છે. હાલમાં સભ્યપદ ધરાવનારા પોતાના પરિવારના યુવાનોને સભ્ય બનાવે, જેથી સંસ્થાને આર્થિક સહાય પણ મળે અને યુવાનોનું સભ્યપદ વધે. જેથી સંસ્થા ભવિષ્યમાં પોતાના નક્કર પાયાના આધારે વધુને વધુ પ્રગતિ કરી શકે. આજીવન સભ્ય બનનાર વ્યક્તિ મિટિંગમાં હાજર રહી પોતાના સૂચનો આપી શકે છે ઉપરાંત પોતાના અન્ય કૌશલ્ય આધારિત સહકાર આપી સંસ્થાના ઉર્ધ્વીકરણમાં ભાગ લઈ શકે છે. સંસ્થા ભવિષ્યમાં વધુને વધુ લોકો સુધી પહોંચી સેવાના કાર્ય અને જ્ઞાનના કાર્યને વેગ આપવા ઇચ્છે છે. આવો સહુ સાથે મળીને વર્ષો જૂની આ સંસ્કૃત ભૂમિને, આ વૈચારિક માળખાને અને આ સમાજમાં અદ્‌ભુત સેવા કરનાર સંસ્થાને મજબુત બનાવીએ. આ પણ એક પ્રકારની સેવા જ છે ને!

આજીવન સભ્યપદ માટેની ફી છે: રૂા. ૫૦૦૦/-
વધુ વિગત માટે સંસ્થા ઑફિસ પર સંપર્ક કરો.

નીકળેલા આ ચુંબકીય વેલાઓમાં હું ક્યારે સમર્પિત થઈ ગઈ એની મને જાણ નથી રહી. પણ સાવ સાચું તો એ છે કે મને હવે આ મધુકરની આદત પડી ગઈ છે. અહીંથી મુક્તિની ક્ષિતિજ જોઈ શકાય છે પરંતુ મારગ નથી દેખાતો. દૂરથી જોઈને રોમાંચિત થયા કરવાનું પણ જ્યારે ત્યાં જવાનું આવે ત્યારે કોઈ ને કોઈ કારણોસર રોકાઈ જવાનું, આ અનુકુળ-મનનીય વિશ્વમાં આને જાગૃતિ કહું કે અતિજ્ઞાનની મોહાંધ દશા. જાણવા છતાં એમાં જ રહેવાની કરુણતા. ધીરે ધીરે આ કોલાહલ સમજાય છે અને ત્યારે જ એની છટકબારી પણ મળી જાય છે. જ્યાં સુધી વસ્તુ-વ્યક્તિ પ્રત્યે વૈરાગ/અભાવ ઉપજતો નથી, ત્યાં સુધી એનાથી છટકવું ક્યાં સહેલું છે? પણ એકવાર લોહચુંબકીય આકર્ષણ ઘટે અને લોહચુંબક પરથી લોખંડના બધા જ કણ ખરી પડે એમ બધું જ આકર્ષણ ખરી પડે અને નરી નિભ્રાંતની અવસ્થા મળે. કોઈ પણ ભાર વગરની, કોઈ બંધન વગરની, પારેવાના પાંખ જેવી હળવી અને જાત સાથે સીધો જ સંવાદ કરાવે તેવી અવસ્થા. જન્મ સમયે હોય એવી સાવ ડોહળાયા વગરની અવસ્થા. સહુને એ ખાણ મળો જ્યાંથી મુક્તિ તરફ જવાની છટકબારી ખુલતી હોય.

* * * * *

વહાણને સમુદ્રમાં તરવા મુકતા પહેલાં કુવાસ્તંભને તપાસી લીધો, બરાબર સ્થિર અને જોડાયેલો હતો. સઢને તપાસી લીધા, પછી કપડામાં ક્યાંય કાણું કે ફાટેલાં તો નથીને તે તપાસ્યું! ચારે તરફથી તપાસી લીધા, બહુ ઢીલા નહીં અને બહુ મક્કપણે બાંધેલા નહીં. એટલી નજાકત રાખવી પડે કે પવનના વહેણ પ્રમાણે દોરી શકાય અને સાથે મન ફાવે તે દિશામાં ચાલી પણ ન જાય. આટલું તપાસી વહાણને તરવા મૂક્યું સમયના વહેણમાં જીતવા. કાળજીભરી રીતે. સલામતી સાથે, ડરથી મુક્ત થવાની યાત્રા. ...ચાલો જઈએ સમુદ્રમાં બધું જ બરોબર ગોઠવ્યું છે. હવે ઓછામાં ઓછી મુસીબત આવશે અને સંજોગો અનુકુળ રહેશે. આટલું કર્યા પછીય વહાણ અટવાય છે, કાબૂ બહાર જતું રહે છે. તો પછી શું? મિત્રો, આ તો જીવન છે. કેટલીય પૉલિસી કે સલામતીના ઈન્સ્યુરન્સ વગર. અહીં કોઈ બંધન નથી, અહીં દરેકે પોતાનો અનુભવ પોતે લેવાનો છે. કોઈને કોઈનું પશ્નપેપર ચાલતું નથી. પોતે જ પોતાનું જવાબપત્ર જાતે જ તૈયાર કરવાનું છે. ચાલો આ રજને ગજ કરતી યાત્રામાંથી મુક્તિ મેળવી લઈ પોતાની નવી યાત્રા તરફ....

☐ સેજલ શાહ

sejalshah702@gmail.com

Mobile : +91 9821533702

અંતરની અમીરાતઃ ડૉ. ધનવંત શાહ

(શ્રી ધનવંતભાઈ શાહની કલમે લખાયેલા તંત્રીલેખમાંથી 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના દરેક અંકમાં હવે થોડો અંશ લખાશે. તેમની અંતરની લાગણીઓનું ઐશ્વર્ય માણવાનું સૌને ગમશે એ ભાવ સાથે...)

નિયતિની સાચી સમજણ દુ:ખમુક્ત કરે છે!

નિયતિ બદલી શકાતી નથી, જો બદલી શકાય તો તે નિયતિ નથી.

કોઈ વસ્તુનું સ્વતંત્ર કર્તૃત્વ જ નથી.

આપણે જોઈએ છીએ કે કેટલાંકને થોડાં પુરુષાર્થથી ઉત્તમ પરિણામ મળે છે તો કેટલાંકને પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવા છતાં પરિણામ શૂન્ય મળે છે. આ જ તો પ્રત્યેકની નિયતિ.

વ્યક્તિ આધ્યાત્મિક બને એ પણ એની નિયતિ છે.

કોઈ કોઈને સુખી કે દુ:ખી બનાવી શકતું નથી. બધાં જ નિયતિનાં રમકડાં છે. સફળતા કે નિષ્ફળતા નિયતિ યોજિત જ છે.

એક મોટી શિલા છે. એના ત્રણ ભાગ પડે છે. એક મોટી મૂર્તિ બની પૂજાય છે. બીજું દાદરનું પગથિયું બની ઘસાય છે. ત્રીજું શૌચાલયમાં મૂકાય છે. ત્રણેની આ નિયતિ છે.

ઓચિંતુ ધન કે કીર્તિ કમાવાય, તો એને ભાગ્યોદય કહેવાય છે, પણ નિયતિમાં લખાયેલું હોય તો જ ભાગ્યોદય થાય છે. 'ભાગ્યોદયો સર્વોદયઃ ભાગ્ય નાશમ્ સર્વ નાશમ્'

ઉપદેશ અને પુરુષાર્થથી બધાં જ મહાન નથી બનતાં. ઉપદેશ તો બધાં જ સાંભળે છે. પુરૂષાર્થ તો બધા કરે છે પણ જેના ભાગ્યમાં-નિયતિમાં લખાયું હોય એ મહાન બને છે.

મારવું એ હિંસા છે, પણ સ્વદેશના રક્ષણ માટે લડાઈમાં શત્રુને મારવા એને હિંસા નહીં દેશભક્તિ કહેવાય છે. કર્મ એક જ છે, દૃષ્ટિ અલગ છે. ઉપયોગિતા બદલાય એટલે માન્યતા બદલાય છે. આ જ નિયતિ.

મીરાં, ઇસુ, સોક્રેટીસ, મહાત્મા ગાંધીજી બધાં જ સત્કર્મી અને મહાન હતા છતાં એમને ઝેર, વધસ્થંભ અને ગોળી શા માટે? એમણે કોઈ ખરાબ કર્મ કર્યા નથી. છતાં આવું કેમ? આ જ નિયતિ.

નિયતિની રેખાઓ માત્ર અનંત જ નથી, પણ અમિટ છે.

જગતમાં આકસ્મિક કશું જ નથી, આકસ્મિક શબ્દ જ આકસ્મિક છે. આકસ્મિક બનવું એ જ આકસ્મિક છે. બધું જ પૂર્વ આયોજીત છે. આ આયોજન કોઈ બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ દ્વારા નહિ પણ નિયતિ દ્વારા જ થયું છે. બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ ઉપર નિયતિનો જ અધિકાર છે.

નિયતિનો નિયમ સ્વીકારવાથી વ્યક્તિ અહંભાવ અને કર્તૃત્વભાવથી મુક્ત થાય છે.

નિયતિની સાચી સમજણ આપણને દુ:ખ મુક્ત કરે છે.

સંકલન : દીપ્તિ સોનાવાલા

નવ તત્ત્વ

❑ ડૉ. રશ્મિ ભેદા

જૈન શ્રુતજ્ઞાન ચાર અનુયોગમાં વહેંચાયેલું છે - ૧. દ્રવ્યાનુયોગ, ૨. ગણિતાનુયોગ, ૩. ધર્મકથાનુયોગ, ૪. ચરણકરણાનુયોગ. દ્રવ્યાનુયોગમાં ષડ્દ્રવ્ય તેમજ નવતત્ત્વોનું વર્ણન આવે છે અને તે જગત અને જીવનને લગતા અનેકવિધ કૂટ પ્રશ્નોનું સુંદર સમાધાન કરે છે. આપણે જેને દર્શનશાસ્ત્ર અથવા તત્ત્વજ્ઞાન કહીએ છીએ એ દ્રવ્યાનુયોગનો જ એક વિભાગ છે, અને તે ધર્માચારણ માટે યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર કરે છે. જેને નવતત્ત્વોનો યથાર્થ બોધ હોય છે તે જૈન ધર્મના આત્મવાદ, જૈન ધર્મનો કર્મવાદ, જૈન ધર્મનો પુરુષાર્થવાદ કે જૈન ધર્મનો મોક્ષવાદ સમજવાને સમર્થ થાય છે. જૈન ધર્મમાં મોક્ષપ્રાપ્તિનો મુખ્ય ઉપાય રત્નત્રયીની આરાધના છે. રત્નત્રયી એટલે સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર. અહીં સમ્યગ્ દર્શન પ્રથમ મુકેલું છે કારણ સમ્યગ્ દર્શન વિના સમ્યગ્ જ્ઞાન કે સમ્યગ્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એટલે મુમુક્ષુએ પ્રથમ સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત કરવું પડે છે. તો સમ્યગ્ દર્શન કોને પ્રાપ્ત થાય આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીઓએ જણાવ્યું છે કે જેઓ સ્વપ્રયત્નથી કે ગુરુના ઉપદેશથી નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણીને તેમાં શ્રદ્ધાન્વિત થાય છે તેને સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અર્થાત્ નવતત્ત્વનું જ્ઞાન સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે અત્યંત આવશ્યક છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે 'જેઓ આત્મહિતની અભિલાષા રાખનારા છે, તેમણે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ, શુદ્ધિ અને સ્થિરતા માટે નવતત્ત્વનો બોધ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી લેવો જોઇએ.' અનંત ઉપકારી તીર્થંકર પરમાત્માને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે અને દેવકૃત સમવસરણમાં બિરાજમાન થઈ પ્રથમ ધર્મદેશના આપે છે ત્યારે સર્વ પ્રથમ આત્માના અસ્તિત્વનું અને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. આ પ્રતિપાદનમાં જીવ-અજીવ, પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ-સંવર, નિર્જરા-બંધ અને મોક્ષ એ નવેય તત્ત્વોનો ગર્ભિત રીતે સમાવેશ થાય છે. આ નવતત્ત્વોમાં સમ્યગ્ જ્ઞાન છે. નવતત્ત્વોનું અંતરંગ દૃષ્ટિએ વાસ્તવિક શ્રદ્ધા પરિણામ એ સમ્યગ્ દર્શન છે અને નવેય તત્ત્વોનો હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય રૂપે બોધ થયા બાદ હેય તત્ત્વોનો ત્યાગ અને ઉપાદેય તત્ત્વોનો ત્યાગ અને ઉપાદેય તત્ત્વોનો આદર એ સમ્યગ્ ચારિત્ર છે.

નવતત્ત્વોનો યથાર્થ બોધ થાય તે માટે મેધાવી મહાત્માઓએ જિનાગમનરૂપી સમુદ્રનું મંથન કરીને 'નવતત્ત્વ-પ્રકરણ' ગ્રંથની રચના કરી છે. એની પ્રથમ ગાથા છે-

जीवाऽजीवा पुण्णं पावाऽऽसव संवरो य निज्जरणा ।

बंधो मुक्खो य तहा, नव तत्ता हुंति नायव्वा ।।

અર્થ: જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા તથા બંધ અને મોક્ષ એ નવતત્ત્વો જાણવા યોગ્ય છે.

નવ તત્ત્વોનો સામાન્ય અર્થ

૧. 'जीवति-प्राणान् धारयतीति जीवः'

અર્થાત્ જે જીવો, પ્રાણોને ધારણ કરે તે જીવ કહેવાય છે. લોકમાં તે મુખ્ય તત્ત્વ છે. આ જીવ વ્યવહાર નયે કરી શુભાશુભ કર્મોનો કર્તા (કરનાર), શુભાશુભ કર્મોનો હર્તા (નાશ કરનાર) તથા શુભાશુભ કર્મનો ભોક્તા (ભોગવનાર) છે. નિશ્ચયનયે આશ્રયીને જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ઇત્યાદિ સ્વગુણોનો જે કર્તા અને ભોક્તા છે, જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ ઇત્યાદિ ચૈતન્ય લક્ષણયુક્ત હોય તે જીવ કહેવાય છે.

૨. તેથી વિપરીત લક્ષણવાળું એટલે ચૈતન્ય લક્ષણ રહિત હોય અને સુખદુ:ખનો જેને અનુભવ ન હોય તે જડ લક્ષણવાળું **અજીવ**તત્ત્વ છે. જેમ આકાશ, ટેબલ ઇત્યાદિ

૩. જીવોને ઈષ્ટ સામગ્રી પ્રાપ્ત થતાં સુખ ભોગવે છે તેનું જે મૂળ શુભકર્મનો બંધ તે **પુણ્ય**તત્ત્વ છે. અથવા શુભ કર્મબંધના કારણભૂત શુભક્રિયારૂપ શુભ આસ્રવો તે પુણ્યતત્ત્વ છે.

૪. પુણ્યતત્ત્વથી વિપરીત તે પાપતત્ત્વ જેના ઉદયથી જીવને પ્રતિકૂળ સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થાય, જીવ પરમ દુ:ખ ભોગવે, જેના વડે અશુભ કર્મનું ગ્રહણ થાય તેવી અશુભ ક્રિયા તે પાપતત્ત્વ છે.

૫. શુભ તથા અશુભ કર્મનું આવવું તે આશ્રવ તત્ત્વ. અથવા જે ક્રિયાઓ વડે શુભાશુભ કર્મ આવે તેવી ક્રિયાઓ પણ આશ્રવતત્ત્વ છે.

૬. આશ્રવનો જે નિરોધ કરાય તે **સંવર**તત્ત્વ છે. અર્થાત્ આવતા કર્મોને રોકવું તે સંવર કહેવાય.

૭. નિર્જરવું એટલે કર્મનું ખરવું, ઝરવું, વિનાશ પામવું તે **નિર્જરા**તત્ત્વ છે.

૮. જીવ સાથે કર્મનો ક્ષીર-નીર સમાન પરસ્પર સંબંધ થવો તે **બંધ**તત્ત્વ.

૯. સર્વ કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થવો તે **મોક્ષ**તત્ત્વ.

નવ તત્ત્વોનો ક્રમ

નવ તત્ત્વના નામો જે ક્રમે આપેલા છે તેની પાછળ હેતુ છે.

૧. જીવ–સર્વ તત્ત્વોને જાણનારો–સમજનારો તથા સંસાર અને મોક્ષસંબંધી સર્વ પ્રવૃત્તિ કરનારો જીવ છે. જીવ વિના અજીવ તથા પુણ્યાદિ તત્ત્વો સંભવ ન થાય તેથી પ્રથમ નિર્દેશ જીવનો કરવામાં આવ્યો છે.

૨. અજીવ–અજીવની સહાયતા વગર જીવની ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના, વર્તના આદિ થઈ શકતી નથી. તેથી જીવ પછી અજીવનો નિર્દેશ કરેલો છે.

૩–૪. પુણ્ય, પાપ – જીવના સાંસારિક સુખનું કારણ પુણ્ય છે અને દુ:ખનું કારણ પાપ છે. તેથી ત્રીજો નિર્દેશ પુણ્યનો અને ચોથો પાપનો કરેલો છે.

૫. આશ્રવ–પુણ્ય અને પાપનો આશ્રવ વિના સંભવ નથી તેથી

પાંચમું તત્ત્વ આશ્રવ છે.

૬. સંવર–આશ્રવનું વિરોધી તત્ત્વ સંવર છે, તેથી આશ્રવ પછી તરત જ સંવરનો નિર્દેશ કરેલો છે.

૭. નિર્જરા–જેમ નવા કર્મોનું આગમન સંવરથી રોકાય છે, તેમ જૂના કર્મનો ક્ષય નિર્જરાથી થાય છે. તેથી પછીનું સ્થાન નિર્જરાનું છે.

૮. બંધ–નિર્જરાનું વિરોધી તત્ત્વ બંધ છે એટલે નિર્જરા પછી બંધને મૂકેલું છે.

૯. મોક્ષ–જેમ જીવનો કર્મ સાથે સંબંધ થાય છે તેમ સર્વથા કર્મથી છૂટકારો પણ થાય છે જેને આપણે મોક્ષ કહીએ છીએ. તેથી બંધ પછી મોક્ષનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. નવતત્ત્વમાં આ તત્ત્વ છેલ્લું છે. કારણ તેની પ્રાપ્તિ પછી કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી.

નવ તત્ત્વમાં જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેયની વિચારણા

નવ તત્ત્વમાં જ્ઞેય કેટલા? હેય કેટલા? અને ઉપાદેય કેટલા એ જાણવાની જરૂર છે. જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય, હેય એટલે છોડવા યોગ્ય અને ઉપાદેય એટલે આદરવા યોગ્ય. આમ તો નવેય તત્ત્વો જાણવા યોગ્ય છે તેથી જ પ્રથમ ગાથામાં 'हुंति नायव्वा' એમ કહેલું છે. પરંતુ જેને માત્ર જાણી શકાય, પણ છોડવા કે આદરવા યોગ્ય ન હોય તેને અહીં જ્ઞેય કીધા છે. જીવતત્ત્વ અને અજીવતત્ત્વ જ્ઞેય છે. પાપ, આશ્રવ અને બંધ આ ત્રણ તત્ત્વો જીવના–આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન કરનારા હોવાથી હેય છે. પુણ્યતત્ત્વ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં વિઘ્નરૂપ નથી, પરંતુ મોક્ષમાર્ગ માટે ભોમિયા સમાન છે. તેથી વ્યવહારનયે આદરવા યોગ્ય છે. પરંતુ ભોમિયાને જેમ ઈષ્ટ નગર પહોંચ્યા બાદ છોડી દેવાના હોય છે તેમ નિશ્ચયનયથી તો પુણ્યતત્ત્વ પણ હેય એટલે છોડવા યોગ્ય છે. કારણ પુણ્ય શુભ છે પણ કર્મ છે અને મોક્ષ તો શુભ કર્મ અને અશુભ કર્મ બંનેનો ક્ષય થાય ત્યારે થાય છે. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વો આત્મગુણોને પ્રકટ કરનારા હોવાથી ઉપાદેય છે.

નવ તત્ત્વની દ્રવ્ય અને ભાવથી વિચારણા

નવ તત્ત્વની દ્રવ્ય અને ભાવથી વિચારણા કરીએ.

દ્રવ્ય-વિચારણા વસ્તુના સ્થૂળ અને બાહ્ય-સ્વરૂપને ઉજાગર કરે છે જ્યારે ભાવ-વિચારણા વસ્તુના સૂક્ષ્મ કે અભ્યંતર સ્વરૂપને સ્પર્શે છે.

દ્રવ્ય જીવ– પાંચ ઈંદ્રિયો આદિ દ્રવ્ય ગુણોને ધારણ કરનાર તે દ્રવ્ય જીવ. અથવા વિષય-કષાયાદિ અશુદ્ધ પરિણામવાળો જીવ.

ભાવ જીવ– જ્ઞાન-દર્શન આદિ ભાવ-પ્રાણોને ધારણ કરનાર અર્થાત્ વિશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણવાળો જીવ તે ભાવ જીવ.

દ્રવ્ય અજીવ–પોતાની મુખ્ય અર્થ ક્રિયામાં પ્રવર્તતું ન હોય, પરંતુ હવે પછી પ્રવર્તવાનું હોય, તેવું કારણરૂપ અજીવ દ્રવ્ય તે દ્રવ્ય અજીવ.

ભાવ અજીવ–પોતાની મુખ્ય અર્થ ક્રિયામાં પ્રવર્તતું હોય તે ભાવ-અજીવ.

દ્રવ્ય પુણ્ય– શુભ કર્મના પુદ્‌ગલો તે દ્રવ્ય પુણ્ય.

ભાવ પુણ્ય– શુભ કર્મ બાંધવામાં કારણરૂપ જીવનો જે શુભ અધ્યવસાય તે ભાવ પુણ્ય. અધ્યવસાય એટલે જીવના પરિણામ/પરિણતિ.

દ્રવ્ય પાપ– અશુભ કર્મના પુદ્‌ગલો તે દ્રવ્ય પાપ.

ભાવ પાપ– અશુભ કર્મ બાંધવામાં કારણરૂપ જીવનો જે અશુભ અધ્યવસાય તે ભાવ પાપ.

દ્રવ્ય આશ્રવ– શુભ અથવા અશુભ કર્મ પુદ્‌ગલોનું આવવું, ગ્રહણ કરવું.

ભાવ આશ્રવ–તે કર્મોને ગ્રહણ કરવામાં કારણભૂત જીવનો જે શુભ કે અશુભ અધ્યવસાય.

દ્રવ્ય સંવર– શુભ અથવા અશુભ કર્મોને રોકવા અર્થાત્ ગ્રહણ ન કરવા.

ભાવ સંવર– તે શુભાશુભ કર્મને રોકવામાં કારણરૂપ જીવનો જે અધ્યવસાય.

દ્રવ્ય નિર્જરા– શુભ અથવા અશુભ કર્મોનો અમુક અંશે ક્ષય થવો.

ભાવ નિર્જરા– એ ક્ષય થવામાં કારણભૂત જીવનો જે અધ્યવસાય.

દ્રવ્ય બંધ– જીવ સાથે કર્મ પુદ્‌ગલનો ક્ષીર નીર જેવો જે સંબંધ થવો તે.

ભાવ બંધ– દ્રવ્ય બંધ થવામાં કારણરૂપ જીવનો જે અધ્યવસાય તે.

દ્રવ્ય મોક્ષ– તે કર્મનો ક્ષય થવામાં કારણરૂપ જીવનું જે પરિણામ એટલે કે સર્વસંવરભાવ તે ભાવ-મોક્ષ.

હવે એક એક તત્ત્વની ઉંડાણમાં વિચારણા કરીએ.

(૧) જીવ–જેનામાં ચૈતન્ય હોય અર્થાત્ જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ હોય એ જીવ કહેવાય છે. એ અનાદિ શાશ્વત પદાર્થ છે. જે જીવે અર્થાત્ પ્રાણોને ધારણ કરે તે જીવ. પ્રાણના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદ થાય છે. પાંચ ઇંદ્રિયો, ત્રણ યોગ (મન, વચન, કાયા), શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દસ દ્રવ્ય પ્રાણ છે. આત્માના જ્ઞાન-દર્શન આદિ સ્વાભાવિક ગુણો ભાવ પ્રાણ છે. સંસારી જીવોને બંને પ્રકારના પ્રાણ હોય છે. મુક્ત અર્થાત્ સિદ્ધ જીવોને કેવળ ભાવ પ્રાણ હોય છે. આ શરીરમાં જ્ઞાનવાન એવો આત્મા રહેલો છે. જે સુખદુઃખનો વેદક છે, અસંખ્યાત્ પ્રદેશી છે. તે પ્રદેશો હાથી અને કીડીમાં એક સરખા જ હોય છે કારણ તે દીવાની જેમ સંકોચ અને વિસ્તાર સ્વભાવવાળો છે. અર્થાત્ દેહવ્યાપી છે. જેટલો દેહ મળે તેટલામાં વ્યાપીને રહે છે.

જીવોના ભેદ–સર્વ જીવોના મુક્ત અને સંસારી એમ બે ભેદો છે. સંસારી જીવો અનંતાનંત છે. સર્વ જીવોમાં ચેતના સમાનપણે રહેલી

છે એટલે ચેતનાલક્ષણથી તે એક પ્રકારના છે. સર્વ જીવોની મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો હોય છે એટલે ચેતનાની અમુક સ્ફુરણા અવશ્ય હોય છે. ચેતના બે પ્રકારની છે : દર્શનચેતના અને જ્ઞાનચેતના. તેમાં દર્શનચેતના સામાન્ય અવબોધરૂપ હોય છે અને જ્ઞાનચેતના વિશેષ અવબોધ રૂપે હોય છે.

સંસારી જીવોમાં કેટલાક જીવો ત્રસ છે અને કેટલાક સ્થાવર છે. ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે ભેદ વડે જીવો બે પ્રકારના કહેવાય છે.

સંસારી જીવોમાં કેટલાક જીવો સ્ત્રીવેદવાળા, કેટલાક પુરુષવેદવાળા, કેટલાક જીવો નપુસંકવેદવાળા છે. આમ વેદની અપેક્ષાએ સંસારી જીવો ત્રણ પ્રકારના ગણાય.

સંસારમાં રહેલા સર્વ જીવો ચાર ગતિમાં વહેંચાઈ જાય છે. કેટલાક દેવ, કેટલાક મનુષ્ય, કેટલાક તિર્યંચ અને કેટલાક નારકી હોવાથી સંસારી જીવો ગતિભેદ વડે ચાર પ્રકારના પણ ગણાય.

સંસારી જીવોમાં કેટલાક એકેન્દ્રિય છે, કેટલાક દ્વીન્દ્રિય છે. કેટલાક ત્રીઈન્દ્રિય છે, કેટલાક ચતુરિન્દ્રિય છે અને કેટલા પંચેંદ્રિય છે. આમ ઇંદ્રિય ભેદથી પાંચ પ્રકારના જીવો છે.

જો કાયાને પ્રાધાન્ય આપીએ તો સંસારી જીવોમાં કેટલાક પૃથ્વીકાય, કેટલાક અપકાય (પાણીના જીવો), કેટલાક તેઉકાય (અગ્નિના જીવો), કેટલાક વાયુકાય (પવનના જીવો), કેટલાક વનસ્પતિકાય અને કેટલાક ત્રસકાય છે. આમ કાયાભેદ છ પ્રકારના જીવો ગણાય. સંસારી જીવોને ઓછામાં ઓછા ચાર અને વધારેમાં વધારે દસ પ્રાણ હોય છે.

સિદ્ધને ચાર ભાવ પ્રાણ હોય છે. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત સુખ અને અનંતવીર્ય.

(૨) અજીવ–પ્રાણરહિત હોય, જેમાં ચેતના ન હોય અર્થાત્ જે જડ હોય તે અજીવ. અજીવ એવા પાંચ પદાર્થ જગતમાં છે. ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય, પુદ્‌ગલાસ્તિકાય દ્રવ્ય, કાળ દ્રવ્ય. તેમાં કેવળ પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે અર્થાત્ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત છે. બાકીના ધર્માસ્તિકાય આદિ ચાર દ્રવ્ય અરૂપી છે અર્થાત્ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે. રૂપી દ્રવ્ય જો સ્થૂળ પરિણામી હોય તો ચક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાય છે. સૂક્ષ્મ પરિણામી હોય તો ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાય નહિ. અરૂપી પદાર્થો ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાતા નથી. ફક્ત કેવળીના જ્ઞાનમાં જ જણાય છે.

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય જીવ અને પુદ્‌ગલને ગતિ કરવામાં સહાયક દ્રવ્ય છે જેમ માછલાને તરવામાં જલ સહાયક છે. અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય જીવ અને પુદ્‌ગલને સ્થિતિ કરવામાં સહાયક છે. આ બેઉ દ્રવ્ય ચૌદ રાજલોકમાં છે. આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય જીવ અને અજીવને જગ્યા આપનાર છે. આ દ્રવ્ય લોક અને અલોક બંનેમાં વ્યાપ્ત છે. આ ત્રણે દ્રવ્યો સંખ્યામાં એક એક છે. ક્ષેત્રથી પ્રથમના બે દ્રવ્યો લોકમાં વ્યાપ્ત છે અને આકાશ લોક અને અલોક બંનેમાં વ્યાપ્ત છે. કાળથી આદિ અનંત છે. ભાવથી વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિનાના અરૂપી છે.

ચોથું દ્રવ્ય પુદ્‌ગલાસ્તિકાય છે. પુદ્‌ગલ – પુદ્ એટલે પુરણ અને ગલ એટલે ગલન. એટલે જેમાં અણુઓ આવે છે અને વિખરાય છે એ પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય છે. વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ આ ચાર એના લક્ષણ છે એથી રૂપી છે. પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય અનંતા છે. સમસ્ત લોકમાં છે. પુદ્‌ગલના સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ એમ ચાર ભેદો છે.

સ્કંધ – કોઈ પણ વસ્તુ આખી હોય તેને સ્કંધ કહેવાય છે જેમ કે ખુરશી, ટેબલ.

દેશ – ખુરશીનો એક ભાગ જેવો કે તેનો પાયો.

પ્રદેશ – સ્કંધ સાથે જોડાયેલો અત્યંત છેલ્લી કોટીનો ભાગ કે જેના (કેવળીના જ્ઞાનમાં પણ) બે ભાગ ન થઈ શકે.

પરમાણુ – આ જ પ્રદેશ જ્યારે સ્કંધથી છૂટો પડે ત્યારે પરમાણુ કહેવાય. પ્રદેશ અને પરમાણુ બંને કદમાં તદ્દન સરખા હોય છે. પણ એક સ્કંધ સાથે જોડાયેલો હોય છે અને એક સ્કંધથી છૂટો હોય છે. બંને નિર્વિભાજ્ય હોય છે.

કાળદ્રવ્ય – આ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યમાં જૂનું નવું કરનાર કાળદ્રવ્ય છે. તેના વર્તમાન સમય રૂપ એક સમય તે નિશ્ચયકાળ અને ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ, દિવસ, રાત્રી, પક્ષ વિગેરે અનેક પ્રકારે વ્યવહાર કાળ છે. સતત પરિવર્તન પામતો હોવાથી આ કાળદ્રવ્ય વર્તના નામના ગુણવાળો છે. (રાત દિવસરૂપી વ્યવહાર કાળ માત્ર અઢી દ્વીપમાં જ છે. આ કાળ દ્રવ્યને વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ નથી માટે તે અરૂપી છે.)

પ્રદેશોનો સમૂહ તે અસ્તિકાય કહેવાય છે. અસ્તિ-પ્રદેશ, કાય-સમૂહ. કાળ સિવાયના ચાર અજીવ પદાર્થો અને જીવ એ પાંચ અસંખ્યાતા પ્રદેશોના સમૂહરૂપ છે માટે તે અસ્તિકાય કહેવાય છે.

(૩) પુણ્ય–જીવ જેના વડે સુખી થાય, જે કર્મના ઉદય વડે જીવને સાનુકુળતા મળે તે પુણ્ય કહેવાય છે. જીવ નવ પ્રકારથી પુણ્ય બાંધે છે–

૧. પાત્રને અન્ન આપવાથી, ૨. પાત્રને પાણી આપવાથી, ૩. પાત્રને સ્થાન આપવાથી, ૪. પાત્રને શયન આપવાથી, ૫. પાત્રને વસ્ત્ર આપવાથી, ૬. મનના શુભ સંકલ્પરૂપ વ્યાપારથી, ૭. વચનના શુભ સંકલ્પરૂપ વ્યાપારથી, ૮. કાયાના શુભ સંકલ્પરૂપ વ્યાપારથી, ૯. દેવ ગુરુને નમસ્કાર કરવાથી.

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માથી પંચમહાવ્રતધારી મુનિ સુધીના મહાત્મા 'સુપાત્ર', ધર્મી ગૃહસ્થો 'પાત્ર', તેમજ અનુકંપા કરવા યોગ્ય અપંગ આદિ જીવો અનુકંપ્ય પાત્ર અને શેષ સર્વે 'અપાત્ર' ગણાય છે.

આ પ્રમાણે બંધાયેલું પુણ્ય જીવને ૪૨ પ્રકારે સાનુકૂળ સુખ આપે છે–શાતાવેદનીય, ઉચ્ચ ગોત્ર, મનુષ્યદ્વિક (એટલે મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી), દેવદ્વિક, પંચેદ્રિય જાતિ, પાંચ શરીરો– ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ અને કાર્મણ. ત્રણ આંગોપાંગ-ઔદારિક આંગોપાંગ, વૈક્રિય આંગોપાંગ, આહારક આંગોપાંગ, વજ્ર ઋષભ નારાચસંઘટણ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, શુભ વર્ણ ચતુષ્ક, (વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ, રસ), અગુરુલઘુ, પરાઘાત નામકર્મ, ઉશ્વાસ નામકર્મ, આતપ નામકર્મ, ઉદ્યોત નામકર્મ, શુભવિહાયોગતિ, નિર્માણ

નામકર્મ, દેવાયુષ્ય, મનુષ્યાયુષ્ય, તિર્યંચાયુષ્ય, તીર્થંકર નામકર્મ, ત્રસદર્શક–ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્તા, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય અને યશ એમ કુલ ૪૨ પ્રકૃતિઓ પુણ્યોદયની છે.

આ પુણ્યોકર્મ એ પણ એક પ્રકારનું કર્મ છે. જે સોનાની બેડી જેવું છે, અંતે ત્યજવા જેવું છે. પરંતુ પાપ-આશ્રવ આદિ અશુભ ભાવોને દૂર કરવા માટે શુભ ભાવો આદરવા જેવા અર્થાત્ ઉપાદેય છે. જેમ કે પગમાં લાગેલ કાંટો કાઢવા માટે સોય નાખવી પડે પણ પછી તેને કાઢી નાખવાની હોય છે તેમ ૧ થી ૫ ગુણસ્થાનક સુધી જીવ આરંભ-સમારંભવાળો હોવાથી પુણ્ય પણ આદરવા યોગ્ય છે પણ અંતે તો હેય જ છે.

(૪) પાપ–જીવ જેનાથી દુઃખી થાય, પ્રતિકુળતા મળે તે પણ પાપ કહેવાય છે. જેમ પુણ્ય બાંધવાના ૯ પ્રકાર કહ્યા તેમ પાપ બાંધવાના ૧૮ પ્રકાર છે જે ૧૮ પાપસ્થાનક કહેવાય છે. તે નીચે પ્રમાણે છે-

પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, રતિ-અરતિ, પરપરિવાદ, માયા-મૃષાવાદ, મિથ્યાત્વશલ્ય.

ઉપરોક્ત અઢાર પ્રકારના કાર્યો કરવાથી જીવ પાપકર્મ બાંધે છે. આ બંધાયેલું કર્મ ૮૨ પ્રકારે ભોગવે છે–૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૯ દર્શનાવરણીય, ૨૬ મોહનીય, ૫ અંતરાય એમ ચાર ઘાતી કર્મની ૪૫ પ્રકૃતિઓ એમ કુલ ૮૨ અશુભ પ્રકૃતિઓ છે.

શાસ્ત્રમાં પુણ્ય અને પાપની ચતુર્ભંગી આવે છે જે નીચે પ્રમાણે છે-

૧. **પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય**–જે જીવો આ ભવમાં પૂર્વકૃત પુણ્યના ઉદયવાળા છે, અત્યંત સુખી, નિરોગી અને સમૃદ્ધિવાળા છે, છતાં સંસારી ભાવોથી અલિપ્ત છે, આસક્તિ વિનાના છે, સંસારમાં રહે છે પરંતુ જલકમલની જેમ વર્તે છે તેવા જીવોને જે આ પુણ્ય ઉદયમાં આવેલ છે, તે 'પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય' અર્થાત્ ભાવપુણ્યનો-મોહના શ્રયોપશમનો, અનુબંધ કરાવે તેવો પુણ્યોદય.

૨. પાપાનુબંધી પુણ્ય–જે જીવો આ ભવમાં પૂર્વકૃત પુણ્યના ઉદયવાળા છે, સુખી, નિરોગી અને સમૃદ્ધિવાળા છે છતાં સંસારી ભાવોમાં ઘણાં જ આસક્ત છે, વ્યસની છે, હિંસા, જૂઠ આદિ પાપાચારોને સેવનારા છે. પંચેદ્રિયના વિષયોમાં જ વ્યસ્ત છે તે પાપાનુબંધી પુણ્ય અર્થાત્ ભાવપાપ-મોહનો ઉદય તેનો અનુબંધ કરાવે તેવો પુણ્યોદય.

૩. પુણ્યાનુબંધી પાપ–જે જીવો આ ભવમાં પૂર્વકૃત પાપના ઉદયવાળા છે એટલે મહાદુઃખી, દરિદ્રી, રોગિષ્ઠ છે, છતાં સમતાભાવ રાખે છે, દેવ-ગુરુ ધર્મની ઉપાસના કરે છે તેવા જીવો પુણ્યાનુબંધી પાપના ઉદયવાળા છે.

૪. પાપાનુબંધી પાપ–જે જીવો આ ભવમાં પૂર્વકૃત પાપના ઉદયવાળા છે, એટલે મહાદુઃખી, દરિદ્રી અને રોગિષ્ટ છે છતાં શિકાર, જુગાર, વ્યભિચારાદિ કરીને નવા પાપો બાંધે છે, મચ્છીમારનો, કસાઈનો વગેરે વ્યવસાય કરે છે તે પાપાનુબંધી પાપ કહેવાય છે.

(૫) આશ્રવતત્ત્વ–કર્મોનું આવવું, આત્મામાં જેનાથી કર્મ આવે, તે કર્મ આવવામાં હેતુભૂત જે કારણો તે આશ્રવ. જે માર્ગે તળાવમાં પાણી આવે તે માર્ગને જેમ નાળું કહેવાય તેમ જે દ્વારા કર્મોનું આગમન આત્મામાં થાય તે આશ્રવ કહેવાય. તેના ૪૨ ભેદો છે–૫ ઇંદ્રિયો, ૫ અવ્રત, ૪. કષાય, ૩ યોગ અને ૨૫ ક્રિયાઓ.

પાંચ ઇંદ્રિયો–સ્પર્શેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરેન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય – આ પાંચ ઇંદ્રિયોના અનુકુળ વિષયો મળે તો આત્મા સુખ માને અને પ્રતિકૂળ વિષયો મળે તો દુઃખ માને છે. આવી રીતે રાગ દ્વેષથી કર્મોનો આશ્રવ (આગમન) થાય છે.

ચાર કષાય–ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કષાયો છે. કષ-એટલે સંસાર, આય-લાભ, સંસારનો લાભ જેનાથી થાય તે કષાય કહેવાય છે. અનંત સંસારને વધારે તે અનંતાનુબંધી આદિ ચાર પ્રકારે છે જેમાં આત્મા અનાદિપણાથી પ્રવૃત્ત છે તેથી કર્મનો આશ્રવ અનાદિકાળથી ચાલુ રહ્યો છે. જ્યારે આત્મા દેવ, ગુરુ અને ધર્મના રાગમાં વર્તે છે ત્યારે શુભ કર્મનો આશ્રવ કરે છે અને સ્ત્રી, કુટુંબ આદિ સાંસારિક રાગ-દ્વેષમાં વર્તે છે ત્યારે અશુભ કર્મનો આશ્રવ કરે છે.

પાંચ અવ્રત–હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એમ કુલ પાંચ અવ્રત છે. આ પાપ કરવાથી કર્મોનો આશ્રવ થાય છે.

ત્રણ યોગ–મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ આ ત્રણ યોગ છે. તે શુભ અને અશુભ બે પ્રકારના છે. આ યોગો પ્રવૃત્તિરૂપ છે અને કર્મબંધનના કારણો છે. અર્થાત્ આશ્રવ છે.

પચીસ ક્રિયાઆ–જેનાથી કર્મ આવે એવી પચીસ ક્રિયાઓ છે-

કાયિકી ક્રિયા–આ કાયાને જયણા વિના કામકાજમાં પ્રવર્તતાવવી તે.

અધિકરણિકી ક્રિયા–આત્મા નરકનો અધિકારી થાય તેવા પાપો કરવા તે.

પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા–જીવ, અજીવ ઉપર દ્વેષ કરવો તે.

પારિતાપનિકી ક્રિયા–બીજા જીવને પરિતાપ-સંતાપ, ભય ઉત્પન્ન કરવો તે.

પ્રાણાતિપાતિ ક્રિયા–બીજા નાનામોટા જીવોની હિંસા કરવી તે.

પારિગ્રહિકી ક્રિયા–ધન-ધાન્યાદિનો અત્યંત પરિગ્રહ કરવો તે.

આરંભિકી ક્રિયા–જીવની હિંસા થાય એવા આરંભ-સમારંભ કરવા તે....ઇત્યાદિ ૨૫ ક્રિયાઓ શાસ્ત્રમાં આવે છે.

(૬) સંવર–આશ્રવનો નિરોધ થવો અર્થાત્ આત્મામાં આવતા કર્મો જેનાથી રોકાય એ સંવર છે. સંવર બે પ્રકારે છે–દેશસંવર અને સર્વસંવર. સર્વ સંવર એટલે સર્વ પ્રકારના આશ્રવોનો અભાવ. દેશસંવર એટલે અમુક થોડા આશ્રવોનો અભાવ. સર્વસંવર ચૌદમા ગુણસ્થાને હોય છે, તેની નીચેના ગુણસ્થાનોમાં દેશસંવર હોય છે.

દેશસંવર વિના સર્વસંવર થતો ન હોવાથી પ્રથમ દેશસંવર સધાવો જોઇએ જેના ૫૭ ભેદો છે–૫ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ૧૦ યતિધર્મ, ૧૨ ભાવનાઓ, ૨૨ પરિષહ અને પાંચ ચારિત્ર.

(૭) નિર્જરા–કર્મોનું આત્મપ્રદેશોથી છૂટા પડવું અર્થાત્ જૂના બાંધેલા કર્મોનો ક્ષય કરવો એ નિર્જરા છે જેના માટે તપ એ પ્રધાન કારણ છે. તપ બે પ્રકારના છે–બાહ્ય અને અભ્યંતર. આ બંને તપના ૬-૬ પ્રકારો છે.

બાહ્ય તપના છ પ્રકારો-

૧. અનશન–આહારનો ત્યાગ. અનશન તપના ઈત્વર અને યાવજ્જીવિક એમ બે ભેદ છે. થોડા સમય માટે આહારનો ત્યાગ કરવામાં આવે તે ઈત્વર અનશન. ચોવિહાર, નવકારશી, પોરસી, એકાસણ, આયંબિલ, ઉપવાસ ઇત્યાદિ ઇત્વર અનશન છે. જ્યારે જીવનપર્યંત આહારનો ત્યાગ કરવામાં આવે તે યાવજ્જીવિક અનશન કહેવાય.

૨. ઉણોદરી–ભૂખ કરતાં ઓછું ખાવું. ઉણોદરી તપથી સંયમમાં અપ્રમત્તતા, અલ્પનિદ્રા વગેરે ગુણોનો લાભ થાય છે.

૩. વૃત્તિસંક્ષેપ–વૃત્તિ એટલે આહાર જેનું પરિસંખ્યાન અર્થાત્ નિયમન કરવું તે. આહારની લાલસાને ઓછી કરવા માટે અમુક પ્રકારનો જ આહાર લેવો.

૪. રસ પરિત્યાગ–મધુર, સ્વાદિષ્ટ રસવાળા પદાર્થોનો ત્યાગ એ રસપરિત્યાગ અર્થાત્ ઇંદ્રિયોને અને સંયમને વિકૃત કરનાર વિગઈઓનો ત્યાગ કરવો.

૫. સંલીતન–સંયમ. ૪ ભેદ છે–ઇંદ્રિય સંલીનતા, કષાય સંલીનતા, યોગ સંલીનતા અને ચોથો ભેદ છે વિવિક્તચર્યા સંલીનતા અર્થાત્ સંયમમાં બાધા ન પહોંચે એવા એકાંત સ્થળમાં રહીને જ્ઞાનાદિની આરાધનામાં લીન રહેવું.

૬. કાયકલેશ–જેનાથી કાયાને કલેશ-કષ્ટ થાય તે કાયાકલેશ તપ. વીરાસન આદિ આસનો, કાયોત્સર્ગ, લોચ, ઉગ્રવિહાર આદિ કાયાકલેશ તપ છે.

આ છ પ્રકારના બાહ્ય તપ છે જેના સેવનથી શરીરની મૂર્છાનો ત્યાગ, આહારની લાલસાનો ત્યાગ પરિણામે ઇંદ્રિયજય, સંયમની રક્ષા અને વૃદ્ધિ થાય, કર્મોની નિર્જરા થાય છે

અભ્યંતર તપના ૬ ભેદો

૧. પ્રાયશ્ચિત–પ્રાય એટલે અપરાધ, ચિત્ત એટલે શુદ્ધિ કરનાર. જે અપરાધની શુદ્ધિ કરે તે પ્રાયશ્ચિત્ત તપ.

૨. વિનય–ગુણ અને ગુણી પ્રત્યે આશાતનાના ત્યાગપૂર્વક ભક્તિ બહુમાન.

૩. વૈયાવૃત્ય–આચાર્ય આદિ મહાપુરુષ, તપસ્વી, શિક્ષક, ગ્લાન આદિની સેવા.

૪. સ્વાધ્યાય–શ્રુતનો અભ્યાસ કરવો, આત્મતત્ત્વનું ચિંતન, મનન કરવું, સ્વાધ્યાયમાં લીન થવું તે.

૫. વ્યુત્સર્ગ–એટલે ત્યાગ. સાધનામાં વિઘ્નભૂત કે બિનજરૂરી વસ્તુનો ત્યાગ.

૬. ધ્યાન–ચિત્તની એકાગ્રતા વિવિધ વિષયોમાં ભટકતા ચિત્તને કોઈ પણ એક વિષયમાં સ્થિર કરવું તે ધ્યાન.

આ પ્રમાણે બાર પ્રકારના તપથી પૂર્વબદ્ધ કર્મોનો ક્ષય થાય છે અને સર્વ કર્મોનો ક્ષય થતા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૮) બંધ–કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોનો આત્મપ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરની જેમ ગાઢ સંબંધ થવો અર્થાત્ કાર્મણ વર્ગણા આત્મા સાથે ચોંટે તેને બંધ કહેવાય છે.

મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ પાંચ કર્મબંધના હેતુઓ છે.

મિથ્યાદર્શન–તત્ત્વો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા.

અવિરતિ–વિરતિનો અભાવ. હિંસા આદિ પાપોથી અનિવૃત્તિ તે અવિરતિ છે.

પ્રમાદ–ભૂલી જવું, ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં ઉત્સાહનો અભાવ, આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન તથા એનાથી થતી પ્રવૃત્તિ વગેરે પ્રમાદ છે.

કષાય–ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર પ્રકારના કષાયો છે.

યોગ–મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ પ્રકારનો યોગ છે.

બંધના ચાર ભેદ પ્રકાર છે–પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ.

૧. પ્રકૃતિબંધ–પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ. કર્મના જે અણુઓનો આત્મા સાથે સંબંધ થયો છે તે અણુઓમાં કયા કયા અણુઓ આત્માના કયા કયા ગુણને દબાવશે? આત્માને કેવી કેવી અસર પહોંચાડશે? એમ એમના સ્વભાવનો નિર્ણય થાય છે તે પ્રકૃતિબંધ કહેવાય છે. આત્માના અનંત ગુણોમાં મુખ્ય આઠ ગુણો છે. કર્માણુઓનો આત્મા સાથે બંધ થાય છે ત્યારે એ કર્માણુઓમાંથી અમુક અણુઓમાં જ્ઞાનગુણને દબાવવાનો તો અમુક કર્માણુઓમાં દર્શનગુણને દબાવવાનો સ્વભાવ નક્કી થાય છે. આ પ્રમાણે કર્માણુઓનો આત્માના અલગ અલગ ગુણોને દબાવવાનો સ્વભાવ નક્કી થાય છે. આ સ્વભાવને આશ્રયીને આત્માની સાથે બંધાયેલા કર્માણુઓના મૂળ આઠ પ્રકારો પડે છે અને ઉત્તર ભેદ ૧૨૦ પ્રકારે છે.

૨. સ્થિતિબંધ–કર્માણુઓનો આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે કયું કર્મ આત્મામાં ક્યાં સુધી રહેશે, કેટલા સમય સુધી અસર કરશે તે નક્કી થવું તે સ્થિતિબંધ.

૩.રસબંધ–તે તે કર્મમાં આત્માના તે તે ગુણને દબાવવાનો સ્વભાવ છે પણ તે સ્વભાવ દરેક વખતે સમાન હોતો નથી, ન્યુન-અધિક પણ હોય છે. અર્થાત્ કર્મોમાં આત્મગુણોને દબાવવાના સ્વભાવમાં તરતમતા હોય છે જેમકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાન ગુણને રોકે છે. પણ આપણે જોઇએ છીએ કે દરેક જીવમાં જ્ઞાનગુણનો અભિભવ સમાનપણે નથી હોતો. કોઈ વ્યક્તિ અમુક વિષય વિશેનું જ્ઞાન તરત ગ્રહણ કરી લે છે તો કોઈને એજ વસ્તુ ઘણા પ્રયત્ન પછી સમજાય

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૧૯મું)

નાનકડી ડોકાબારીમાંથી મહેલનું દર્શન

❑ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[નાનકડી કેડી સમય જતાં રાજમાર્ગ બની જાય, એ રીતે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ માટે કરેલી ત્રિદિવસીય કથા આજે રાજમાર્ગ બની ચૂકી છે. આ કથાઓનું મુંબઈના શ્રોતાઓએ તો રસપાન કર્યું, પરંતુ દેશવિદેશમાં પણ આ કથા પ્રચલિત બની છે. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના પૂર્વતંત્રી અને સર્જક ધનવંતભાઈ શાહની આ પરિકલ્પનાને પરિણામે અત્યાર સુધીમાં સાત કથાઓ શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા શ્રી મહાવીર જન્મ કલ્યાણકની આસપાસ યોજાઈ ચૂકી છે. એની આઠમી શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી કથા પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈના જ્ઞાનગહન, ચિંતનયુક્ત, મર્મગામી વાણીમાં ૭-૮-૯ એપ્રિલના રોજ સંસ્થા દ્વારા મુંબઈમાં યોજાઈ રહી છે ત્યારે યોગનિષ્ઠ આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસુરીશ્વરજીના ચરિત્રની ભવ્યતાને આલેખ આપતી એમની માત્ર એક જ વર્ષની અપ્રગટ ડાયરીમાંથી એમના ભવ્ય જીવનનું પ્રતિબિંબ પામીએ. –તંત્રી]

સમગ્ર જીવનમાં એક વર્ષનું મહત્ત્વ કેટલું? પળનો પણ પ્રમાદ નહિ સેવનાર જાગ્રત આત્માને માટે તો અંતરયાત્રાના પથ પર પ્રયાણ કરવા માટે પ્રત્યેક વર્ષ નહિ, બલ્કે પ્રત્યેક ક્ષણ મૂલ્યવાન હોય છે અને ભગવાન મહાવીરની પળમાત્ર જેટલોય પ્રમાદ નહિ કરવાની શીખ, એ રીતે ચરિતાર્થ થઈ શકે છે. આનો જીવંત આલેખ આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની વિ. સં. ૧૯૭૧ની, માત્ર એક જ વર્ષની ડાયરીમાંથી મળી જાય છે. એક બાજુ વિહાર, વ્યાખ્યાન અને ઉપદેશની ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલે, બીજી બાજુ ભિન્ન ભિન્ન વિષયોના પુસ્તકોનું સતત વાંચન થાય, સાથોસાથ મનની પ્રક્રિયા તો ચાલુ જ હોય અને આ બધામાંથી ઘૂંટાઈ ઘૂંટાઈને લેખન થતું હોય. હજી આટલુંય ઓછું હોય તેમ, અવિરત ધ્યાનસાધના પણ ચાલતી જ હોય અને કલાકોના કલાકો સુધી ધ્યાન લગાવ્યા પછી થતી આત્માનુભૂતિનું અમૃતપાન કરવામાં આવતું હોય!

આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની આ ડાયરીઓમાં એક બાજુ સર્જકપ્રક્રિયા–નિબંધો, કાવ્યો અને ચિંતનો ઇત્યાદિ–નો આલેખ મળે છે, તો બીજી તરફ એમના વિહાર અને વાચનના ઉલ્લેખો મળે છે. આ ઉલ્લેખો પ્રમાણમાં ઓછા છે, પરંતુ એક આત્મજ્ઞાનીના ઉલ્લેખો તરીકે તે ધ્યાન ખેંચે તેવા છે.

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈન સાધુઓને હાથે બહોળા પ્રમાણમાં સાહિત્યસર્જન થયું છે. અર્વાચીન યુગમાં એ પરંપરાનું સાતત્ય આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની સાહિત્યોપાસનામાં જોવા મળે છે. એમણે માત્ર ચોવીસ વર્ષના સાધુ-જીવન દરમિયાન સંસ્કૃત, હિંદી અને ગુજરાતી એમ ત્રણ ભાષાઓમાં કુલ ૧૪૦ જેટલા ગ્રંથો લખ્યા. એ સમયે સાધુસમાજમાં ગમે તે રીતે શિષ્યો બનાવવાની હોડ ચાલતી હતી; ત્યારે જ્ઞાનોપાસક બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ ૧૪૦ 'અમર ગ્રંથશિષ્યો' બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. એમના ૨૫ ગ્રંથો ચિંતન અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલાં છે; ૨૪ ગ્રંથોમાં એમની કાવ્યસરવાણી વહે છે, જ્યારે સંસ્કૃત ભાષામાં એમણે બાવીસેક ગ્રંથો લખ્યા હતા.

યોગનિષ્ઠ આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીના વાચન, મનન અને નિદિધ્યાસનની ત્રિવેણીનો અનુભવ એમની આ એક વર્ષની રોજનીશીમાંથી થાય છે. આગળ સૂચવ્યું તેમ એમણે ઘણાં વર્ષોની ડાયરીઓ લખી હતી, પરંતુ અત્યારે તો એમની વિ. સં. ૧૯૭૧ની માત્ર એક ડાયરી જ ઉપલબ્ધ થઈ છે. છતાં આ રોજનીશી કર્મયોગી, ધ્યાનયોગી અને જ્ઞાનયોગી આચાર્યના વ્યક્તિત્વને સુપેરે દર્શાવી જાય છે.

૧૯૭૧ની આ રોજનીશીના આરંભે તેઓ ગુરુસ્મરણ કરે છે. ગુરુસ્મરણના આ કાવ્યમાં એમની તન્મયતા સતત તરવર્યા કરે છે. તેઓ વિચારે છે કે, ગુરુ પાસે માગવાનું શું હોય? – જ્યાં માગ્યા વિના જ બધું મળતું હોય છે.

રોજનીશીમાં આલેખાયેલા સાત કડીના આ કાવ્યની એક ખૂબી એ છે કે, આખા કાવ્યનું આલેખન સહેજ પણ છેકછાક વગરનું જોવા મળે છે. હૃદયમાં જાગતો ભાવ સીધેસીધો જ રોજનીશીના પાનાં પર અંકાતો ગયો હોય તેમ લાગે છે. આમાં તેઓને શાબ્દિક ફેરફારો પણ કરવા પડ્યા નથી!

અહીં ગુરુભાવનાનું ગૌરવ કરતાં તેઓ કહે છે:

'ઊંઘ્યો દેવ જગાવીયો રે – દેહ દેરાસરમાંહી –
પ્રગટે વહ્નિ વહ્નિથી રે – ગુરુથી ગુરુપણું માંહી.'

આ પછી આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી ગુરુશિષ્યના ઐક્યની વાત કરીને વિ. સં. ૧૯૭૧ના નૂતન વર્ષના પ્રારંભે ભાવપૂર્વક ગુરુને સ્મરે છે. તેઓએ ગાયેલો આ ગુરુમહિમા આ અનુભૂતિના પાયા પર રચાયેલો હોવાથી વધારે હૃદયસ્પર્શી બન્યો છે. વિજાપુરના એક નિરક્ષર કણબી કુટુંબના બાળકનું ગુરુકૃપાએ જ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય તરીકે આધ્યાત્મિક રૂપાંતર થયું હતું, એ અહીં પણ જોઈ શકાય છે.

રોજનીશીના આરંભે 'સ્વ'માં પરમાત્મભાવ અનુભવવાની પોતાની ઝંખનાને પ્રગટ કરતાં તેઓ કહે છે:

'સર્વ જીવોની રક્ષાર્થે પ્રવૃત્તિ કરાઓ. સત્ય વદવામાં જીવન રહ્યા કરો. અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહત્યાગ વગેરેની આરાધના પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય અને ભાવથી થાઓ. અપ્રમત્તપણે આત્મસમાધિમાં દ્રવ્ય અને ભાવથી સ્વજીવન વહો. જૈન શાસનની પ્રભાવના થાય એવા સંયોગો પ્રાપ્ત થાઓ. જૈન દૃષ્ટિએ, શાસનરક્ષક દૃષ્ટિએ, સર્વજીવદયા દૃષ્ટિએ, સર્વ નામોની અપેક્ષાએ, મન, વચન અને કાયામાં ક્રિયા

(કર્મ), યોગિત્વ અને જ્ઞાનયોગિત્વ પ્રગટો. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં ઉચ્ચ રહસ્યોના અનુભવ વડે આત્મા સહજાનંદમાં મસ્ત રહો. અપ્રમત્ત ભાવની જીવન્મુક્તિમાં શુદ્ધોપયોગ વડે સ્થિરતા થાઓ. ઉત્તમ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર દ્વારા 'સ્વ'માં પરમાત્મત્વ અનુભવાઓ.'

આ એક વર્ષ દરમિયાન એમણે અનેક સ્થળોએ વિહાર કર્યો હતો. એમાં માણસા, રિદ્રોલ, વિજાપુર, ઇડર, ખેડબ્રહ્મા, કુંભારિયાજી, અંબાજી, આબુ, અચલગઢ, દાંતીવાડા, પાલનપુર, સિદ્ધપુર, ઊંઝા, મહેસાણા, ભોયણી, વીરમગામ, ગોધાવી, કલોલ, પાનસર અને પેથાપુર જેવા જાણીતા ગામો ઉપરાંત અન્ય ગામોનો પણ સમાવેશ થતો હતો, પરંતુ એક વર્ષમાં કરેલા આટલા વિહાર દરમિયાન એમની વાચનપ્રવૃત્તિ તો સતત અને તીવ્ર વેગે ચાલુ રહી હતી. પોતે વાંચેલાં પુસ્તકોની નોંધ તેઓ રોજનીશીમાં કરતા જાય છે. આ એક જ વર્ષમાં એમણે 'સમયપ્રાભૃત', શુભચંદ્ર આચાર્યકૃત 'જ્ઞાનાર્ણવ-સારોદ્ધાર' (બીજી વખત), 'રાજેન્દ્રભિધાનકોશ' (ભા. ૧), 'જ્ઞાનચક્ર' (ભા. ૮), 'મહાબલમલયાસુંદરી', 'સંસ્કૃત તિલકમંજરી', 'ચંદ્રપ્રભુ', 'વિક્રમોર્વશીયમ્' (ભાષાંતર), 'વિદ્વદ્દૂરત્નમાલા' અને 'જૈન દૃષ્ટિએ યોગ' જેવાં પુસ્તકો વાંચ્યા; જ્યારે આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવનું 'ધર્મવર્ણન', મનનપૂર્વક વાંચ્યું એમ કહે છે, તો માણસાના દરબાર પાસેથી લીધેલું 'રત્નમાલ' પુસ્તક વાંચીને પાછું આપ્યાની નોંધ મળે છે. એ જ રીતે સાણંદની સરકારી લાઈબ્રેરીમાંથી લીધેલાં પુસ્તકો વાંચીને પાછાં આપ્યાં, તેની યાદી પણ મળે છે. આ ગ્રંથો ઉપરાંત 'ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ', 'કણબી-ક્ષત્રિય ઇતિહાસ' અને 'પદ્મમહાપુરાણ' જેવા ગ્રંથો વાંચ્યા હતા, 'જીવનશક્તિનું બંધારણ', 'સ્વામી રામતીર્થનો સદુપદેશ' (ભાગ ૭), 'ગુજરાત સર્વસંગ્રહ', 'સ્વદેશ', 'હિંદની ઉદ્યોગસ્થિતિ', 'ભારત લોકકથા', 'દરિયાપારના દેશોની વાતો' જેવાં પુસ્તકો પણ વાંચ્યાં હતાં. 'અધ્યાત્મોપનિષદ'નું ચોથી વાર મનન કર્યું, તો 'જૉન ઑફ આર્ક', 'કુમુદિની', 'આંખ કી કીરકીરી', 'શાંતિકુટિર', 'સુભાષિતમુક્તાવલિ' તેમજ 'નર્મકવિતા' જેવા ગ્રંથો પણ વાંચ્યા હતા. વળી, વિ. સં. ૧૯૭૧ની વૈશાખ સુદ પાંચમના રોજ શ્રી મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયાએ આનંદઘનનાં પદો પર લખેલી પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાત વાંચ્યાની નોંધ પણ મળે છે. આ વર્ષ દરમિયાન એમની લેખનપ્રવૃત્તિ ચાલતી રહી હતી. 'કર્મયોગ' નામનો એમનો ગ્રંથ છપાયો હતો એ પણ નોંધ્યું છે. વિહાર અને વ્યાખ્યાનો ચાલતાં હતાં, એની સાથોસાથ આટલી બધી જ્ઞાનપ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવી તે વિરલ જ કહેવાય. ક્યારેક કોઈ જિજ્ઞાસુનેય અભ્યાસમાં સહાયભૂત થતા હતા. સંવત ૧૯૭૧ની માસશર વદ અમાસે શા. મોહનલાલ જેશિંગભાઇને પાંચમા કર્મગ્રંથની સિત્તેર ગાથા સુધી અભ્યાસ કરાવ્યાની નોંધ પણ મળે છે. સં. ૧૯૧૭ના પોષ સુદિ છઠની નોંધમાં તેઓ લખે છે–

'સાંજના સમયે કડી પ્રાંતના સુબાસાહેબ રા. ગોવિંદજીભાઈ હાથીભાઈ દર્શનાર્થે આવ્યા. તેમને પ્રજાની સેવા કરવી, સાધુઓનો ઉપદેશ શ્રવણ કરવો, પ્રજાજનોનાં દુઃખો તરફ લક્ષ્ય દેવું, લાઈબ્રેરીઓ, બોર્ડિંગો વિશેષ પ્રમાણમાં વ્યવસ્થાપૂર્વક ઉઘાડવા માટે ઉપદેશ દીધો. ગાયકવાડી રાજ્યમાં સાધુઓને માટે સંસ્કૃત પાઠશાળા ઉઘાડવા ઉપદેશ દીધો.' આવી જ રીતે ફાગણ વદ ૮ના દિવસે 'પ્રો. રામમૂર્તિ સેન્ડોની મુલાકાત લઈ ધાર્મિક વિચારોનો ઉપદેશ આપ્યો' એવી નોંધ પણ મળે છે.

એમનો સાહિત્યપ્રેમ સર્વત્ર દેખાય છે. તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યના વર્તમાન પ્રવાહો અને સાક્ષરોથી પરિચિત હતા. ગુજરાતી સાહિત્યના સંશોધક શ્રી કે. હ. ધ્રુવ વિશે એમણે લખેલ અપ્રગટ સ્તુતિકાવ્યમાં આ જ્ઞાની અને ધ્યાની યોગીરાજને સાહિત્યસંશોધક પ્રત્યે કેટલો આદર છે, તે પ્રગટ થાય છે. તેની પ્રારંભની કડીમાં કહે છેઃ

'મિલનસાર સ્વભાવે સારા, સાક્ષરવર્ગમાં પ્યારા,
ઉત્તમ વિદ્યાના આધારા, સદ્ગુણના અવતારા.
ધન્ય ધન્ય શુભ માત તાત ને, ધન્ય ગુર્જર અવતારી,
મોટા મનના શુભ પરમાર્થી, તવ જીવન બલિહારી.
અમર કર્યું નિજ નામ જગતમાં, ગુણકારી શુભકારી,
'બુદ્ધિસાગર' મંગલ પામો, ગુણગણના ભંડારી.'

આવી જ રીતે સાણંદથી આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ મુનિશ્રી જિનવિજયજીને મૈત્રીને બિરદાવતું અને જ્ઞાનવૃદ્ધિની અભિલાષા પ્રગટ કરતું આઠ કડીનું કાવ્ય લખ્યું છે.

આ રોજનીશીનો કેટલોક ભાગ 'કર્મયોગ', 'ભજનસંગ્રહ', 'જૈનગીતા' અને 'ગુરુગીતા' નામે એમના ગ્રંથોમાં પ્રગટ થયો છે. આથી અહીં પ્રગટ આવા ગદ્ય અને પદ્ય ભાગને જોવાનો ઉપક્રમ રાખ્યો છે. આમાં સાચી ભક્તિને બતાવતા એમના એક અપ્રગટ કાવ્યમાં તેઓ 'હરિનો મારગ શૂરાનો છે' એમ કહેતા જણાય છે. તેઓ કહે છે કે, માત્ર મુખેથી ભક્ત કહેવડાવવાથી કામ પતી જતું નથી. એને માટે તો પ્રયત્ન અને નિષ્કામ ભાવના જરૂરી છે. તેઓ આવા કૃતક ભક્તોને પૂછે છેઃ

'કહે મુખથી તમારો છું, તમોને સૌ સમર્પણ છે.
વિચારી આપ ઉત્તરને, અમારી શી કરી સેવા?
ત્હને લક્ષ્મી ઘણી વ્હાલી, તને કીર્તિ ઘણી વ્હાલી,
કહે છે ભક્તિનો ભૂખ્યો, અમારી શી કરી સેવા?'

આમ કહીને વિવેક વિના વિત્ત ખરચવાની, અસત્ય અને પરિગ્રહની તેમજ સંસારના પ્રવાહમાં ગતાનુગતિક રીતે તણાવાની સામાન્ય જનોની મનોવૃત્તિની વાત કરીને ભારપૂર્વક કહે છે-

'ગણાવું ભક્ત કોટીમાં, કાંઈ વાત એ સ્હેલી.'

આવી જ રીતે અન્ય કાવ્યમાં પરમાત્માનું જીભેથી રટણ કરનારાઓ સામે ચેતવણી ઉચ્ચારતાં એ કહે છે કે 'તત્ત્વમસિ' કે 'સોહમ્' બોલવાથી પાર નથી આવતો. માત્ર શબ્દોથી પ્રભુ પ્રાપ્ત થશે નહીં, કારણ કે પરમાત્મા તો શબ્દાતીત છે, અને ધ્યાનમાર્ગે જ પામી શકાય છે. અખાએ ગાયેલા જીવ અને બ્રહ્મની એકતાના અનુભવની યાદ આપે એ રીતે આ જૈન આચાર્ય આનંદભેર કહે છે -

'સાધનથી પ્રભુ વેગળા, સાધનથી પ્રભુ સ્હેલ;
સાધન સાધક સાધ્યના એકત્વે છે ગેલ.'

આવા પરમાત્માની ઝાંખી મૌનથી થાય છે. એની ખોજ કરવાની જરૂર નથી. એ તો આપણા અંતરમાં જ વસેલો છે. માનવીની આ જ વિડંબના છે ને કે એ બહારનું બધું જુએ છે, પણ પોતાની અંદર ડોકિયું ય કરતો નથી! અને ભીતરની દુનિયા અજાણી રહી જાય છે. એ ચંદ્રની ધરતી પર ભલે જઈ આવ્યો હોય, પરંતુ આત્માની ભૂમિ એને અજાણી લાગે છે. આ અંતરમાં રહેલી આનંદજ્યોતની જિકર કરતાં તેઓ લાક્ષણિક ઢબે કહે છે:

'જ્યાં ત્યાં પ્રભુજી શોધિયા, પણ પ્રભુજી પાસ;
આનંદજ્યોતે જાણીએ, રાખી મન વિશ્વાસ.
પ્રેમ વિના પ્રભુજી નથી, કરો ઉપાય હજાર;
મરજીવો પ્રભુને મળે, બીજા ખાવે માર.
નિર્મલ ચિત્ત થયા વિના, ઇશ્વર ના દેખાય;
કોટી ઉપાય કરો, કદી કાક ન ધોળો થાય.'

'આ એક વર્ષ દરમિયાન રચાયેલાં કાવ્યોમાં વિષયવૈવિધ્ય પણ ઘણું છે. એમાં 'નાનાં બાળકો', 'જુવાની', 'માતા' 'વૃદ્ધાવસ્થા'થી માંડીને 'દેશસેવા', 'કન્યાવિક્રય', 'યોગ્ય કર સમજી', 'પ્રગતિ', 'ગરીબો પર દયા લાવો', 'બળી! પરતંત્રતા બૂરી!', 'મળો તો ભાવથી મળશો' અને 'વિરોધો સહુ સમાવી દે' જેવી ભાવનાવાળાં કાવ્યો મળે છે, તો 'સાગર', 'આંબો' કે 'પધારો મેઘમહારાજ!' જેવાં પ્રકૃતિને ઉદ્દેશીને રચાયેલાં કાવ્યો પણ મળે છે. જ્યારે 'સાબરમતીમાંથી ગ્રાહ્યશિક્ષણ', 'આત્માની તૃષ્ણા પ્રતિ ઉક્તિ', 'શુદ્ધ ચેતના સતીની આત્મસ્વામી પ્રતિ ઉક્તિ' જેવાં આધ્યાત્મિક ભાવનાઓને અનુલક્ષીને થયેલાં કાવ્યસર્જનોય સાંપડે છે. એમની પાસે શીઘ્રકવિત્વ હોવાથી કેટલાક પત્રોના પ્રત્યુત્તર તેઓએ પદ્યમય આપ્યા હતા. એમણે વિ. સં. ૧૯૭૧ના ભાદરવા વદ એકમે 'અહીં ઝટ મેઘ વર્ષાવો' નામનું કાવ્ય લખ્યું અને કવિ કહે છે કે, 'આ કાવ્ય કર્યા બાદ ભાદરવામાં વર્ષા થઈ અને તેથી ગુજરાતમાં દુષ્કાળ પડવાનો હતો તેને સ્થાને સુકાળ થયો.'

કવિએ લખેલું 'સ્મશાન' વિશેનું કાવ્ય તો વિશેષ નોંધપાત્ર છે, તે એ દૃષ્ટિએ કે ૨૪૦ પંક્તિ જેટલું લાંબુ કાવ્ય આ વિષય પર ભાગ્યે જ કોઇએ લખ્યું હશે. કાવ્યનો અંત 'ફાગુ'ને યાદ કરાવે તે રીતે વૈરાગ્યરસમાં આવે છે. તેઓ કહે છે–

'પ્રગટે વાંચ્યાથી વૈરાગ્ય,
બાહ્યાભ્યંતર પ્રગટે ત્યાગ;
હોવે શિવસુંદરીનો રાગ,
શાશ્વત સુખનો આવે લાગ.
આધિ, વ્યાધિ સહુ નાસે દુઃખ,
અંતરમાં પ્રગટે શિવસુખ;
રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થાય,
ચારિત્રી થઈ શિવપુર જાય.
ભણે ગણે જે નર ને નાર,
ધર્મી થાવે તે નિર્ધાર;
'બુદ્ધિસાગર' મંગલમાળ,
પામે થાવે જયજયકાર.'

આ રોજનીશીના ગદ્યમાં, લખનારની ચિંતનશીલતા પ્રગટ થાય છે. આમાં અનેક વિષય પર મનનીય લેખો મળે છે. આજ સુધી અપ્રગટ એવા પ્રામાણિકતા વિશેના નિબંધમાં તેઓ કહે છે કે,

'પ્રામાણિક વર્તનથી જેટલી આત્માની અને અન્ય જનોની ઉન્નતિ થઈ શકે છે, તેટલી જ અન્યથી થતી નથી. વળી રાગદ્વેષ વગેરે દોષોનો જેમ જેમ નાશ થતો જાય, તેમ તેમ પ્રામાણિકપણુ વિશેષ ખીલતું જાય છે. આવી વ્યક્તિને વિઘ્નો અને સંકટો નડે છે, પરંતુ તે અંતે વિશ્વમાં ઉન્નતિના શિખરે વિરાજિત થાય છે.'

આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી સ્પષ્ટ કહે છે કે,

'મનુષ્યમાં સર્વ ગુણો કરતાં પ્રથમ પ્રામાણિકપણાનો ગુણ હોવો જોઇએ.'

આજ આપણે જોઈએ છીએ કે, સમાજમાં ભ્રષ્ટાચાર, શિષ્ટાચાર બની ગયો છે. ત્યારે આ ઉપદેશ કેટલો સચોટ અને મર્મસ્પર્શી લાગે છે! તેઓ કહે છે કે,

'જે દેશમાં પ્રામાણિક મનુષ્યો હોય તે દેશ સ્વતંત્રતાથી અને ઉન્નતિથી શોભી રહે છે. ધર્મ, રાષ્ટ્ર અને સમાજની ઉન્નતિનો આધાર પ્રામાણિકપણા પર છે.'

આચાર્યશ્રી પાસે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનું સ્પષ્ટ દર્શન હતું અને તેથી જ તેઓ આર્યાવર્તની અવનતિ થવાનું મુખ્ય કારણ 'પ્રામાણિક ગુણથી વિમુખતા' છે તેમ કહે છે. નિબંધના સમાપનમાં પોતાના વિચારોનું નવનીત તારવતાં તેઓ કહે છે-

'પ્રામાણિક ગુણ સંબંધી ભાષણ કરનારા લાખો મનુષ્યો મળી આવશે, પણ પ્રામાણિકપણે વર્તનારા તો લાખોમાંથી પાંચ મનુષ્યો પણ મળે વા ન મળે, તેનો નિશ્ચય કરી શકાય નહિ. પ્રામાણિકપણે વર્તનાર માર્ગાનુસારિ ગુણને પ્રાપ્ત કરીને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે, અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા બાદ ચારિત્ર્યની પ્રાપ્તિ કરીને મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. આર્યવર્ત વગેરે દેશોમાં પ્રામાણિકતાનો યદિ ફેલાવો થાય તો લૂંટફાંટ, કલેશ, યુદ્ધ, મારામારી, ગાળાગાળી, કોર્ટોમાં અનેક પ્રકારના કેસો, કુસંપ અને અશાંતિ વગેરેનો નાશ થાય એમાં જરા સંશય નથી. પ્રામાણિકપણે વર્તવાથી અને બોલવાથી ખરેખરી સ્વની અને અન્ય મનુષ્યોની ઉન્નતિ કરી શકાય છે. પ્રામાણિક મનુષ્ય પોતાના વિચારો અને આચારોથી પ્રામાણિક ગુણનું વાતાવરણ વિશ્વમાં ફેલાવે છે અને તે પ્રામાણિક ગુણના વાતાવરણના સંબંધમાં જે જે મનુષ્યો આવે છે તે તે મનુષ્યોને પ્રામાણિક ગુણની અસર થાય છે.'

આ વિચારોમાં આચાર્યશ્રીની દૃષ્ટિ પોતાની આસપાસની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને પૂરેપૂરી પારખે છે, આથી પ્રામાણિકપણાના દુન્યવી લાભો પણ તે દર્શાવે છે. એની સાથોસાથ તેઓ કર્મયોગી એ આત્મયોગી હોવાથી, આત્મોન્નતિમાં આ ગુણની ઉપકારતા દર્શાવવાનું પણ ચૂકતા નથી. માનવીએ દૈવી સંપત્તિ વધારવાની છે, અને એ સંપત્તિમાં પ્રામાણિકતાનો ગુણ, પણ કેટલો ફાળો આપી શકે છે, તે તેઓ બતાવે છે.

ગચ્છ, સંઘાડા અને સંપ્રદાયોમાં ચાલતા મમત્વ વિશેની એમની આંતરવેદના પણ એક નોંધમાં વ્યક્ત થાય છે. તેઓ લઘુ વર્તુળમાંથી અનંત આત્મશુદ્ધ વર્તુળમાં પ્રવેશવાની હિમાયત કરે છે અને આમાં એમની વ્યાપક તેમજ સમન્વયસાધક દૃષ્ટિનો પરિચય સાંપડે છે.

તેઓ પોતાના વિહારનાં સ્થાનોનું પણ વર્ણન આપે છે. એ સ્થાનોના જૈનોની અને જૈનમંદિરોની વિગતો આપે છે. શિલાલેખોનો ઝીણવટભેર અભ્યાસ કરે છે. વિ. સં. ૧૯૭૧ના મહા વદ ૧૩ને શુક્રવારે દેલવાડાથી આબુ આવ્યા અને એક ઇતિહાસના સંશોધકની જેમ તેઓ પોતાની નોંધમાં લખે છે –

'વસ્તુપાલ અને તેજપાલના દેરાસરમાં દેરાણી-જેઠાણીના ગોખલા કહેવાય છે, પરંતુ તે પર લખેલા લેખના આધારે ખોટી પડે છે. તેજપાલની સ્ત્રી સુહડાદેવીના શ્રેયાર્થે તે બે ગોખલાઓને તેજપાલે કરાવ્યા છે.'

આ રીતે આચાર્યશ્રી જૈનમંદિરોના શિલાલેખોનો ઝીણવટભેર અભ્યાસ કરે છે અને સાથોસાથ ધર્મસ્થાનના આત્મજ્યોતિ જગાડતા પ્રભાવને અંતરમાં અનુભવે છે. આથી જ તેઓ કહે છે-

'ચેતનજીને ખેડબ્રહ્મા, દેરોલ, ગલોડા વગેરેમાં સ્થાવર તીર્થનાં દર્શન કરાવી આત્મરમણતામાં વૃદ્ધિ કરવા યાત્રાનો પ્રયત્ન સેવ્યો.'

આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની એક વિશેષતા એ છે કે એમણે ભુલાયેલી યોગસાધનાને પુનઃ પ્રતિષ્ઠા આપી. આ રોજનીશીમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબંધી તેઓ વિસ્તૃત ચર્ચા કરે છે. આમાં એમનો શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, વિચારક તરીકેની સૂક્ષ્મતા, કથનને ક્રમબદ્ધ આલેખવાની કુશળતા તેમ જ પોતાના કથયિતવ્યને શાસ્ત્રના આધારો ટાંકીને દર્શાવવાની નિપુણતા જોવા મળે છે. રોજનીશીનાં સડસઠ પાનાંઓમાં એમણે આ વિષયની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે.

વિહાર, વ્યાખ્યાન, ઉપદેશ, વાચન, મનન અને લેખનમાં રત રહેતા આ યોગીરાજનું લક્ષ તો આત્માની ઓળખ પામવાનું જ રહ્યું છે. આ રોજનીશીમાં સાલંબન કે નિરાલંબન ધ્યાનની ચર્ચા કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક આત્મધ્યાન ધરીને, આત્મસમાધિ પ્રાપ્ત કરવાનું કહે છે. આ આત્મસમાધિની મહત્તા દર્શાવતા તેઓ કહે છે :

'સમાધિસુખ પ્રાપ્ત કરવું એ મનુષ્યજીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. સમાધિસુખને પ્રાપ્ત કરવું એ કદાપિ આત્મધ્યાન વિના બની શકે એમ નથી. આત્મધ્યાનમાં પરિપૂર્ણ લક્ષ્ય રાખીને આત્મધ્યાનનો સ્થિરોપયોગે અભ્યાસ કરવાથી સાલંબન અને નિરાલંબન ધ્યાનનું સમ્યક્ સ્વરૂપ અવબોધાય છે, અને તેથી સાલંબન અને નિરાલંબન ધ્યાનથી શંકાનું સમાધાન થવા પૂર્વક આત્મોન્નતિના માર્ગમાં વિદ્યુતવેગે ગમન કરી શકાય છે, એમ સદ્‌ગુરુગમથી અવબોધવું.'

તેઓ સાધુજીવનમાં થતા અનુભવોને આલેખે છે. સંવત ૧૯૭૧ના શ્રાવણ વદ ૭ને બુધવારના રોજ સવારના સાડા સાત વાગ્યે એમણે લોચ કરાવ્યો. આત્મજ્ઞાનીને આ અનુભવ કેવો ભાવ જગાડે છે, એનું આલેખન આ દિવસની નોંધમાં મળે છે. તેઓ કહે છે–

'લોચ કરાવતાં આત્માની સારી રીતે સમાધિ રહી હતી. લોચ કરાવતી વખતે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની ભાવના ભાળી હતી અને હૃદયમાં કુંભક પ્રાણાયામ ધારવામાં આવતો હતો, તેથી લોચ કરાવતા આત્માનો શુદ્ધ પરિણામ વૃદ્ધિ પામતો હતો... આ કાલમાં સાધુઓને લોચનો પરિષહ આકરો છે. આત્મજ્ઞાનની કસોટી ખરેખર લોચથી અમુક અંશે થઈ શકે છે. શરીરથી આત્માને ભિન્ન થયા બાદ લોચ કરાવતી વખતે આત્મજ્ઞાનીને પરિષહ સહવાથી અમુક અંશે અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે.'

આમ, આ જાગ્રત આત્મા જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયામાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની ભાવના ભાળે છે. તે હકીકત આ લોચની વિગતમાં પણ જોવા મળે છે. ધ્યાનને મહત્ત્વ આપનાર આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી જ્યાં ક્યાંય શાંતિ જુએ કે તરત આત્મધ્યાન લગાવી દે છે. કોઈ વગડામાં જૈનમંદિર મળી જાય તો તે એમને ધ્યાન માટે ખૂબ અનૂકૂળ લાગે છે. ફાગણ વદ ૧૦ના દિવસે 'સરસ્વતી નદીના કિનારે રેતના બેટડામાં બેસી આજરોજ એક કલાક આત્મધ્યાન ધર્યું,' એમ નોંધે છે. તો 'જોટાણામાં ક્ષેત્રપાળના સ્થાનના ઓટલા પર સાંજના વખતે એક કલ્પકપર્યંત આત્મધ્યાન ધરવાથી આત્માના અલૌકિક અનુભવની ઝાંખી થઈ' એમ નોંધે છે.

આત્માનુભવ વિલક્ષણ હોય છે. એની વિલક્ષણતા સંવત ૧૯૭૧ના પોષ સુદ ૧૦ની રાત્રે થયેલા અનુભવમાં નજર પડે છે. આ અનુભવ ઘણો ગહન હોય છે અને તેઓ પોતાના આત્માનુભવને શાસ્ત્રીય પરિભાષાથી પ્રગટ કરતાં કહે છે–

'પોષ સુદિ દશમની રાત્રે આત્મા અને પરમાત્માની એકતાના ધ્યાનની દીર્ઘકાળ, સતત પ્રવાહ રહ્યો અને તેથી જે આત્માનંદ પ્રગટ્યો તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. આત્માની નિષ્કામ દશાના સત્યસુખનો અપૂર્વ સાક્ષાત્કાર ખરેખર અનુભવમાં ભાસ્યો તે વખતે રાગદ્વેષની ઉપશમતા વિશેષતઃ પ્રકટેલી દેખાઈ. એકલારા ગામમાં નિવૃત્તિ સ્થળ વગેરે કારણોથી અપૂર્વ આત્મસુખ અનુભવાયું. ઉપાધિરહિત દશામાં શુદ્ધોપયોગે સહજ સુખ અનુભવમાં આવે છે.'

પછીની રાત્રિનો અનુભવ લખતાં તેઓ કહે છે :

'દેશોત્તરમાં રાત્રિના વખતમાં આત્માની અપૂર્વ સમાધિમાં વિશેષ કાલ વીત્યો.'

એ પછી પોષ વદ ૧ના દિવસે ઈડરગઢના વિહાર દરમિયાન તેઓ લખે છે–

'રણમલ્લની ચોકી પાસેની ધૂણીવાળી ગુફામાં અગ્નિના ચોતરા પર અડધો કલાક ધ્યાન ધર્યું તેથી આત્માની સ્થિરતા સંબંધી અપૂર્વભાવ પ્રકટ્યો અને તેથી અપૂર્વ સહજાનંદ પ્રકટ્યો. આવી ધ્યાનસ્થિતિમાં સદા રહેવાય એ જ આંતરિક ઉત્કટ ભાવના છે એવો અધિકાર પ્રાપ્ત થાઓ.'

નવા વર્ષની મંગલયાત્રા આરંભે આ આત્મજ્ઞાનીની જે ભાવનાઓ ભાળી હતી, એનો વર્ષને અંતે હિસાબ પણ તેઓ કરે છે, અને વર્ષભરની પ્રવૃત્તિમાંથી જ્ઞાન અને ધ્યાનની પ્રવૃત્તિને જ જીવનપથના વિકાસની નિદર્શક માને છે, આથી વર્ષને અંતે આ પ્રવૃત્તિની પ્રગતિનો

હિસાબ તેઓ લખે છે-

'આજરોજ ભાવ દિવાળીનો અંતરમાં અનુભવ થયો.

'સંવત ૧૯૭૧ની સાલ ધાર્મિક જીવનમાં પ્રશસ્ય નીવડી. વિહાર, યાત્રા વગેરેથી આત્માની સ્થિરતામાં વૃદ્ધિ કરી, રાગદ્વેષની ખટપટમાં કોઈની સાથે ઊતરવાનું થયું નથી. ઉત્તરોત્તર આ વર્ષમાં ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતાં કંઈક વિશેષકાળ અંતરમાં ધ્યાનાદિની નિવૃત્તિથી ગયો. પેથાપુરમાં ચોમાસું રહેતાં આત્મસમાધિમાં વિશેષકાળ ગયો. ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતાં ધર્મનિવૃત્તિનું જીવન હવે વૃદ્ધિ પામે છે અને આત્મસમાધિમાં વિશેષ જીવન વ્યતીત કરવાની પ્રબળ સ્ફુરણા થયા કરે છે. સંવત ૧૯૬૦-'૬૧-'૬૨ની પેઠે આ સાલમાં યોગસમાધિમાં વિશેષ રહેવાયું. સર્વ જીવોની સાથે આત્મૈક્યભાવનાની અને મૈત્રીભાવનાની વૃદ્ધિ થયા કરે છે એમ અનુભવ આવે છે. ઈડર, દેશોત્તર, વડાલી, ખેડબ્રહ્મા, કુંભારિયા, આબુજી, મડાર, સિદ્ધપુર વગેરે સ્થળે આત્મધ્યાન ધરતાં અંતરમાં સહજાનંદનો, પૂર્વ સાલો કરતાં, વિશેષ પ્રકારે અનુભવ થયો. સરસ્વતી નદીના કાંઠાનો નિર્જન પ્રદેશ ખરેખર બાહ્યસમાધિએ અંતરમાં વિશેષ સહજ સમાધિ કરાવનારો અનુભવાયો. વૈશાખ વદિ ૧૦ પેથાપુરમાં પ્રવેશ થયો. રૂદન ચોતરા તરફના ટેકરા ઉપર અને આઘાં કોતરોમાં વિશેષ સ્થિરતાએ આત્મધ્યાનમાં મસ્ત થવાયું. આત્માની અનુભવખુમારીમાં વિશેષતઃ મસ્તદશા અનુભવાય છે. આત્મજ્ઞાન-ધ્યાનની પરિપક્વતામાં વૃદ્ધિ થયા કરે છે એવો અનુભવ આવે છે. હવે વિશેષતઃ નિવૃત્તિરૂપ જ્ઞાનધ્યાનરમણતામાં કરવાની ખાસ સ્ફુરણા ઊઠે છે અને તેમાં વિશેષ પ્રવૃત્ત કરાય છે. છ માસથી ઝીણા જ્વરયોગે ધાર્મિક લેખનપ્રવૃત્તિમાં મંદતા થાય છે. તથાપિ કંઈ કંઈ પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે. ઉપશમ, ક્ષયોપશમભાવની આત્મિક દિવાળીની જ્યોતિનું ધ્યાન અને તેનો અનુભવ-સ્વાદ આવ્યા કરે છે. નવીન વર્ષમાં આત્મગુણોની વિશેષ ખિલવણી થાઓ. ૐ શાંતિ.'

સન્નિષ્ઠ અને લોકપ્રિય યોગીની બાહ્યપ્રવૃત્તિ તરફ વિરક્તિ અને આંતરિક સાધનાને લગતા સંકલ્પો અને ઉચ્ચાશયોનું અહીં દર્શન થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં લેખકો, રાજકીય નેતાઓ ને સમાજસેવકોએ રોજનીશીઓ લખી છે, પરંતુ ધાર્મિક નેતાઓ અને યોગી સંન્યાસીઓએ એવી નોંધો રાખી હોય એવું ખાસ પ્રકાશમાં આવ્યું નથી. કદાચ એ પ્રકારની ઘણી નોંધો એ મહાનુભાવોના ખાનગી આત્મગત ઉદ્ગારોરૂપે લખાઈ હોય તોપણ એ કાળના ઉદરમાં સ્વાહા થઈ ગઈ હોવાનો સંભવ છે. આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની રોજનીશીઓનું પણ એમ જ થયું લાગે છે, પરંતુ એમાંથી બચેલી એક વર્ષની આ નોંધ એક યોગીના આંતરજીવનમાં ડોકિયું કરવાની તક આપે છે ને તેમના દેશાટન તેમ જ આંતરવિકાસ દર્શાવતા આધ્યાત્મિક પ્રવાસની ઝાંખી કરાવીને જિજ્ઞાસુને એ દિશામાં આગળ જવાની પ્રેરણા આપે છે. નાનકડી ડોકાબારીમાંથી મહેલમાં નજર નાખીએ અને જેમ તેની અંદર રહેલી અમૂલ્ય સમૃદ્ધિનું દર્શન થાય, એવો અનુભવ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની આ એક વર્ષની રોજનીશી પરથી થાય છે. આમાંથી તેમના ભવ્ય-અદ્ભુત જીવનકાર્યનો ખ્યાલ આવી જાય છે. આમાં તેઓના યોગ, સમાધિ, અધ્યાત્મચિંતન, વિશાળ અને વૈવિધ્યપૂર્ણ વાચન, લોકહિતકારી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન અને ગઝલમાં મસ્તીરૂપે પ્રગટતા નિજાનંદનું દર્શન થાય છે. ✷✷✷

૧૩ બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭.
ફોન ૦૭૯ ૨૬૬૦ ૨૬૭૫. મો. ૦૯૮૨૪૦ ૧૯૯૨૫

નવ તત્ત્વ **(અનુસંધાન પાના ૧૧ થી ચાલુ)**

છે. આ પ્રમાણે બોધમાં જોવા મળતું તારતમ્ય રસબંધથી છે.

પ્રદેશબંધ–કર્માણુઓનો આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે એ કર્માણુઓની આઠે પ્રકૃતિઓમાં વહેંચણી થાય છે. આઠ પ્રકૃતિઓમાં કર્માણુઓની વહેંચણી એ પ્રદેશબંધ.

જ્યારે જ્યારે જીવ કર્મ બાંધે છે ત્યારે ત્યારે આ ચારે બંધ નક્કી થાય છે. કર્મ બાંધ્યા પછી તેમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. કર્મ બાંધ્યા પછીના પરિણામ જેમકે પશ્ચાતાપ, અનુમોદના આદિ પરિણામો વડે જીવ બાંધેલા કર્મોનો ક્ષય–હળવા કરી શકે છે અને ચીકણા પણ થઈ શકે છે. તેથી તેમાં સંક્રમણ, ઉધ્વર્તના, અપવર્તના, ઉદીરણા, ઉપશમના, નિધત્તિ, નિકાચના થઈ શકે છે. જેવું બાંધ્યું હોય તેવું જ ભોગવવું પડે તો જીવનો કયારે પણ મોક્ષ ન થઈ શકે, માટે જીવ કર્મોની નિર્જરા કરતા કરતા જ્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય તેને જ **મોક્ષ** કહેવાય.

(૯) મોક્ષ–સંસારી આત્મા સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરે છે. શુદ્ધ, નિરંજન, નિરાકાર સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે તે મોક્ષ છે. મોક્ષ થતા જન્મ-મરણ આદિ દુઃખોનો વિચ્છેદ થાય છે. જેમ બીજ બળી જવાથી તેમાંથી અંકુરની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેમ કર્મરૂપ બીજ બળી જવાથી જન્માદિરૂપ અંકુરની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને આત્મા અનંત સમય સુધી અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

મોક્ષમાં જીવોને રહેવા માટેનું જે ક્ષેત્ર છે જે સિદ્ધક્ષેત્ર કહેવાય છે તે ૪૫ લાખ યોજન ક્ષેત્ર છે. કારણ કેવળ અઢી દ્વીપમાંથી જ મોક્ષે જવાય છે અને આ અઢી દ્વીપનું પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજન છે. અને જે સ્થાનથી જીવ મોક્ષે જાય છે ત્યાં જ બરોબર સમ લેવલમાં જ ઉપર જઈને રહે છે. આનુપૂર્વી કર્મ ન હોવાથી વાંકા કે આડાઅવળા જતા નથી. વળી અશરીરી અને અરૂપી હોવાથી અનંતાનંત જીવો એક જગ્યાએ એકીસાથે રહી શકે છે. બધા જ જીવો લોકના છેડે જઈને સ્પર્શે છે. માટે ઉપરથી સરખા છે, પરંતુ તેમના આત્મપ્રદેશોની લંબાઈ નાની-મોટી છે. કારણ મોક્ષે જતા જીવોની છેલ્લા ભવની લંબાઈમાંથી ૨/૩ લંબાઈ રહે છે. ઘનીભૂત થવાના કારણે ૧/૩ લંબાઈ ઘટી જાય છે. મોક્ષે જનાર જીવનો કાળ આદિ અનંત છે. જ્યારે તે મોક્ષે જાય છે ત્યારે તેની આદિ થાય છે અને હવે અનંતકાળ સુધી ત્યાં રહેવાનો છે માટે અનંત છે. મોક્ષમાં જતા જીવો કર્મથી અને શરીરાદિ સંસારના બંધનથી મુક્ત થાય છે પરંતુ આત્મા નષ્ટ થતો નથી.

આવી રીતે જૈન દર્શનમાં નવ તત્ત્વો સમજાવેલ છે. ✷ ✷ ✷

૬૦૨, રીવર હેવન, ગુલમહોર ક્રોસ રોડ નં. ૬, જુહુ, વિલેપાર્લે (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૪૯. Mobile : 9867186440.

ઉપનિષદમાં સંવર્ગવિદ્યા

☐ ડૉ. નરેશ વેદ

સંવર્ગ મૂળ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. એ ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઉતરી આવેલો છે. પરંતુ બંને ભાષાઓમાં એ શબ્દના અર્થસંકેતો જુદા છે. આજકાલ ગુજરાતી ભાષામાં આ શબ્દ અંગ્રેજી ભાષાના cadre શબ્દના પર્યાયરૂપે વપરાય છે. જ્યારે સંસ્કૃત ભાષામાં આ શબ્દનો અર્થ થાય છે, જે સર્વગ્રાહી છે તે; જે મૂળરૂપ તત્ત્વ છે તે.

મનુષ્ય માત્રને એક વાત જાણવાની તીવ્ર ઈચ્છા છે. એ વાત એટલે, આ સૃષ્ટિ અને એમાં જે કાંઈ સત્ત્વો-તત્ત્વો-પદાર્થો છે તે કોણે પેદા કર્યા છે અને એ સૌ નાશ પામે ત્યારે ક્યાં જાય છે? મતલબ કે આ સૃષ્ટિ અને એમાં વસેલી સમષ્ટિની ઉત્પત્તિ કોણે કરી છે અને આખરે એ શામાં ભળીને લુપ્ત થાય છે? મનુષ્ય માટે આ એક મોટું રહસ્ય રહેલું છે. આ રહસ્ય ઉકેલવાની મથામણ વિજ્ઞાન (science) અને અધ્યાત્મ (spirituality) બંનેએ કરી છે. તે બંનેમાંથી અધ્યાત્મવિદ તત્ત્વદર્શીઓએ આ રહસ્ય ઉકેલવા જે પ્રયત્નો કર્યા હતા, તેના ફળસ્વરૂપે એ ક્ષેત્રમાં આ વિદ્યા અસ્તિત્વમાં આવી હતી. આ તત્ત્વદર્શીઓના મત મુજબ સંવર્ગ એટલે સર્વને પોતાનામાંથી પેદા કરતું અને અંતે પોતાનામાં સમાવી લેતું મૂળભૂત તત્ત્વ. આ તત્ત્વને પામવાની વિદ્યા એટલે સંવર્ગવિદ્યા.

આ વિદ્યાની રજૂઆત 'છાંદોગ્ય ઉપનિષદ'ના ચોથા અધ્યાયના ખંડ એકથી ત્રણમાં થયેલી છે. આ વિદ્યાના જાણકાર હતા ઋષિ રૈકવ. એમની પાસેથી રાજા જાનુશ્રુતિએ શિષ્યરૂપે આ વિદ્યા ગ્રહણ કરેલી.

જનશ્રુતિ કુળમાં પેદા થયેલો રાજા જાનુશ્રુતિ પૌત્રાયણ એના અનેક સદ્ગુણો અને માયાળુ પ્રજાવત્સલ સ્વભાવને કારણે યશસ્વી બન્યો હતો. એ શાસ્ત્રજ્ઞ તો હતોજ, પરંતુ દાનેશ્વરી પણ હતો. તે ધર્મશાળાઓ બંધાવતો હતો અને અન્નક્ષેત્રો પણ ચલાવતો હતો. એના આવાં ઇષ્ટાપુર્ત્ત કર્મોને કારણે કીર્તિમંત અને જ્ઞાની હોવાનો એ ગર્વ અનુભવતો હતો. પરંતુ બ્રહ્મવિદ્યા જેવી સર્વોચ્ચ વિદ્યાનો એ જાણકાર ન હતો. એ વાતની જાણકારી જ્યારે તેને થઈ ત્યારે એ વિદ્યા જાણવા માટે એ ઉત્સુક અને તૈયાર થયો. એ વિદ્યાના જાણકાર રૈકવ નામનો એક ગાડાવાળો સામાન્ય માણસ છે એવી માહિતી મળતાં જ, એણે એમની શોધ આદરી. એની ભાળ મળતાં જ એ વખતની પરંપરા મુજબ સુવર્ણના અલંકારો, ગાય, ઉત્તમ રથ વગેરેની ભેટો લઈને એમની પાસે ગયો, અને સંવર્ગવિદ્યા શીખવવાની એમને વિનંતી કરી. પરંતુ એમણે એ માન્ય ન રાખી. એક સામાન્ય ગાડાવાળાએ પોતાની વિનંતીનો અસ્વીકાર કર્યો તેને પોતાનું અપમાન ગણવાને બદલે ફરી એક વખત તે ઋષિ રૈકવ પાસે ગયો, વધારે ધનદોલત અને પોતાની યુવાન પુત્રીની બક્ષિસ લઈને, ત્યારે તેની વિનમ્રતા અને સાચી જ્ઞાનપિપાસા જોઈને ઋષિએ એનો શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર કરી સંવર્ગવિદ્યા શીખવી, એવી ટૂંકી કથા ઉપરોક્ત અધ્યાયમાં આવેલી છે.

રૈકવઋષિ જાનુશ્રુતિ રાજાને આ વિદ્યાની સમજ દૃષ્ટાંતોથી આપે છે: એક આધિદૈવિક દૃષ્ટાંતથી અને બીજી આધ્યાત્મિક દૃષ્ટાંતથી. સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, જળ અને વાયુ એ પાંચ તત્ત્વોમાં વાયુ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ છે અને બાકીનાં સ્થૂળ તત્ત્વો છે. સ્થૂળ તત્ત્વો હંમેશાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વોમાં વિલીન થાય છે. એટલે એ ચારેય તત્ત્વો વાયુમાં વિલીન થાય છે. માટે વાયુ સંવર્ગ તત્ત્વ છે. આ થઈ આધિદૈવિક દૃષ્ટિ.

હવે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ ઋષિ સમજાવે છે કે વાણી, ચક્ષુ, કર્ણ, મન અને પ્રાણ એ પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રાણ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ છે અને બાકીની ઇન્દ્રિયો સ્થૂળ છે. સ્થૂળ હંમેશાં સૂક્ષ્મમાં વિલીન થાય છે, એ મુજબ માણસની સુષુપ્તિ અવસ્થામાં બાકીની ચારેય ઇન્દ્રિયો પ્રાણમાં લીન થાય છે. અહીં પ્રાણ આત્માના અર્થમાં છે. ગાઢ નિદ્રામાં ચારેય સ્થૂળ ઇન્દ્રિયો આત્મા (પ્રાણ)માં શાંત થઈ જાય છે. માટે પ્રાણ (આત્મા) સંવર્ગ છે. આ થઈ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ.

આનો અર્થ એ થયો કે સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ અને જળ જેવા દેવતાઓમાં વાયુ સંવર્ગ છે અને આંખ, કાન, મોં, મન જેવી ઇન્દ્રિયોમાં પ્રાણ સંવર્ગ છે. સંવર્ગ એટલે સર્વગ્રાહી મૂળ તત્ત્વ. એટલે વાયુ અને પ્રાણ સર્વગ્રાહી છે. હકીકતે વાયુ અને પ્રાણ બંને એક જ છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં વ્યાપ્ત વાયુ એજ મહાપ્રાણ છે અને શરીરમાં શ્વાસોશ્વાસની પ્રક્રિયામાં ચયાપચય (metabolism) અને રુધિરાભિસરણ (blood circulation) પ્રક્રિયામાં આ વાયુ જ પ્રાણરૂપે કાર્ય કરે છે. માણસ જીવે છે પ્રાણ (વાયુ)થી અને મૃત્યુ પામે છે પ્રાણ (વાયુ) મહાપ્રાણ (વાયુ)માં ભળી જવાથી. માટેજ પ્રાણ (વાયુ)ને સૃષ્ટિ અને સમષ્ટિનું ઉત્પત્તિકારણ અને નિમિત્તકારણ ગણવામાં આવ્યો છે. તેને પરમેષ્ઠિ તત્ત્વ કહેવામાં આવ્યો છે અને એને માતરિશ્વા એવી ઓળખ આપવામાં આવી છે.

તો એમ નથી સમજવાનું કે આ વાયુ ઉર્ફે પ્રાણ આ સૃષ્ટિ અને સમષ્ટિનું અંતિમ અને મૂળ તત્ત્વ છે. કારણકે આ સૃષ્ટિ-સમષ્ટિમાં જે કાંઈ છે તેમના ચાર શરીરો છે: સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ. એની ઉત્પત્તિ વખતે જેમ એ મહાકારણમાંથી ક્રમશઃ સ્થૂળ શરીર પામે છે, તેમ મૃત્યુ સમયે સ્થૂળ શરીરમાંથી મહાકારણ શરીરમાં રૂપાંતરિત થાય છે.

પરંતુ એ પણ ધ્યાન રાખવાનું છે કે આ વાયુ અને પ્રાણ પણ આખરી તત્ત્વ નથી. આ સચરાચર, જડ અને ચેતન સૃષ્ટિનાં સર્વ સત્ત્વો-તત્ત્વોનાં સર્જન અને વિનાશ એક તત્ત્વને કારણે થાય છે. એ મૂળ તત્ત્વ છે, એને બ્રહ્મ કહે છે. બ્રહ્મ જ આ સૌની ઉત્પત્તિ અને વિનષ્ટિનો સ્રોત છે. એ જ આ સૌનું ઉપાદાન કારણ અને નિમિત્ત કારણ છે. એ મૂળ તત્ત્વમાંથી જ બધું પ્રગટે છે અને અંતે બધું એમાં જ વિલય પામીને સમાય છે. બ્રહ્મ જ સર્વોપ્રસારી અને સર્વગ્રાહી છે. સૃષ્ટિમાં રહેલાં સર્વ સત્ત્વો અને તત્ત્વોનો સંવર્ગ શોધી આખરે પરમ સંવર્ગ સુધી

પહોંચવાની જાણકારી રૈવકઋષિએ જાનુશ્રુતિ પૌત્રાયણને આપી.

જે વાત સૈદ્ધાંતિકરૂપે એમણે કહી, એ સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવા એમણે પછી એક દૃષ્ટાંતકથા કહી. આ સંવર્ગવિદ્યાને જાણીને જે સર્વોચ્ચ તત્ત્વ બ્રહ્મને ઓળખી શક્યો હતો તેવો એક બ્રહ્મચારી, શૌનક અને અભિપ્રતારી નામના બે વિદ્વાન અને ડાહ્યા લોકો ભોજન કરી રહ્યા હતા, ત્યાં તેમની પાસે જઈને ભિક્ષા માગીને ઊભો રહ્યો. એ બ્રહ્મચારીની આધ્યાત્મિક કક્ષા કેવી છે, એ જાણવાને ઈરાદે એ લોકોએ એને ભિક્ષા આપવાનો ઇન્કાર કર્યો.

ત્યારે એ બ્રહ્મચારીએ એમને કહ્યું: જે દેવ ચાર મોટા દેવોને પણ ગળી ગયા છે, એ દેવ કોણ છે એ જાણો છો? દરેક લોકને પાળનાર તથા અનેક રીતે એ લોકની અંદર જ રહેનાર એ પરમ દેવતા છે. એને કોઈ જોઈ શકતું નથી. એ દેવને માટે જ આ અન્ન છે, છતાં તમે એને એ આપ્યું નહિ?

બ્રહ્મચારીનો આવો જવાબ સાંભળતા બંને જ્ઞાનીપુરુષો પામી ગયા કે આ બ્રહ્મચારી સાચો જ્ઞાની છે. એણે કરેલી વાત પર વિચાર કરતાં એમને એ સમજાયું કે એ જે પરમ દેવતાની વાત કરે છે તે બ્રહ્મદેવ છે. તેથી તેમની પાસે જઈને એમણે કહ્યું: બ્રહ્મ જ દેવોને અને બધી પ્રજાને પેદા કરનાર છે. સોનાની દાઢવાળો (હિરણ્યદંષ્ટ્ર) છે અને છેવટે સૌનો નાશ કરનાર પણ એ જ છે. એ મહાબુદ્ધિમાન અને મહાબળવાન છે. એનો મહિમા ઘણો મોટો છે એમ કહેવાય છે. કારણ કે પોતે નહિ ખાતો હોવા છતાં, બીજું, અન્ન ન હોય એવું તે ખાય છે. તે ભક્ષણશીલ છે. એ પરમદેવની જ અમે ઉપાસના કરીએ છીએ. વાયુ અને પ્રાણને બે સંવર્ગોને આખરી તત્ત્વ માનવાને બદલે બધા દેવતાઓ અને બધી ઇન્દ્રિયોના સર્જક અને વિનાશક એવા બ્રહ્મતત્ત્વને જ સર્વાશ્લેષી અને સર્વગ્રાહી મૂળતત્ત્વ સમજવું જોઈએ. જે આ રીતે એ આખરી તત્ત્વને સમજી, એની ઉપાસના કરે છે તે સગુણ બ્રહ્મરૂપને પામી, ક્રમશ: કર્મમુક્તિ પામે છે. એટલું કહીને એમણે બ્રહ્મચારીને ભિક્ષા આપી.

આ લઘુકથાનો મર્મ સમજવો જરૂરી છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, જળ અને વાયુ એ પાંચ દેવતાઓ, વાણી, આંખ, કાન, મન અને પ્રાણ એ પાંચ ઇન્દ્રિયો મળીને કુલ દશ થાય છે. આ દશનો આંકડો, દશ આંકવાળા જુગારના પાસા જેવો છે. દશેય દિશાઓમાં રહેલું અન્ન પણ પાસાની જેમ દશકૃત છે. એ અન્નનું ભક્ષણ કરનાર વિરાટ આત્મા છે. પાંચેય દેવતાઓ અને પાંચેય ઇન્દ્રિયો – દશેયનું ભક્ષણ કરનાર આ વિરાટ છે. આ દશેય એ વિચારમાં લીન થાય છે. આ વિરાટ આત્મા કે પરમ દેવતા એટલે બ્રહ્મતત્ત્વ આ દશેયનો સંવર્ગ છે. આ બ્રહ્મમાંથી જ બધું જન્મે છે, અને અંતે એ બધું બ્રહ્મમાં જ લીન થાય છે.

આજે આપણે આ વિદ્યા વિશે વિચારીએ ત્યારે આપણે તર્કબુદ્ધિથી ચકાસીએ કે વાયુ અથવા પ્રાણને શા માટે સંવર્ગ ગણવામાં આવેલ હતો. આ આખું વિશ્વ કોઈ એક વિરાટ અને અવિચ્છિન્ન સ્પંદનના આધારે કામ કરી રહ્યું છે. આ સ્પંદન એટલે શક્તિ, ધબકાર, સંકોચ-વિકાસ કે સમય તત્ત્વ. જડ કે ચેતનતત્ત્વમાં ગતિ-સ્પંદન રહેલાં છે. તમામ ચેતન જીવોમાં વેગ અને કંપન દેખાય છે. અંડજ, સ્વેદજ, ઉદ્‌ભિજ અને જરાયુજ – આ ચારેય યોનિના જીવોમાં આવાં વેગ અને સ્પંદન રહેલાં છે, એટલે એ જન્મે છે, વૃદ્ધિ પામે છે, વિકાસ સાધે છે, ક્ષયિષ્ણુ થાય છે. મનુષ્ય શરીરમાં હૃદયના ધબકાર (heart beats) અને નાડી વેગ (pulse rate) રૂપે એ અનુભવાય છે. આધુનિક તબીબી વિજ્ઞાન એની ચિકિત્સા અને નિદાન પ્રક્રિયામાં સ્ટેથોસ્કોપ જેવા સાધન દ્વારા અને સોનોગ્રાફી જેવી પરીક્ષણ પ્રક્રિયા દ્વારા આ સ્પંદનને સમજવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે. શરીરમાં લોહી, ખોરાક, મળ, શોણિત-શુક્રની ગતિવિધિ આ સ્પંદનને જ આભારી છે. યંત્રોમાં પણ (gait) ગતિ અને વેગ (velocity) આ સ્પંદનને જ આભારી છે. ગુરુત્વાકર્ષણ અને ઉર્ધ્વાકર્ષણનાં બળો પણ આ શક્તિને કારણે જ કાર્યસાધક બને છે. એક કોષી અમીબા સંકોચ-વિકાસ દ્વારા જ વૃદ્ધિ પામે છે. વરાળથી ચાલતાં યંત્રો (steam engine)માં પણ આ શક્તિ જ કામ કરી રહી છે. પક્ષીઓ અને વિમાનોનું આકાશમાંનું ઉડ્ડયન પણ આ વાયુશક્તિને જ કારણે છે. વાવંટોળ, વાવાઝોડાં, ઝંઝાવાતોમાં આ વાયુની અપાર શક્તિનો અહેસાસ થાય છે. પુષ્પરજ અને પરાગનું સ્થાનાંતર વાયુથી જ થાય છે. શરીરમાંથી પ્રાણ ચાલ્યો જતાં બાકીની બધી ઈન્દ્રિયો અને બાકીનાં બધાં અંગો નિષ્પ્રાણ, નિશ્ચેતન અને નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે.

આ બધી વાતનો સાર એ છે કે માણસની અંદરની અને બહારની સૃષ્ટિમાં વાયુ અને પ્રાણ મુખ્ય અને મહત્વની શક્તિ (power) તરીકે કામ કરે છે. પરંતુ એ બંનેને સક્રિય અને શક્તિપ્રદ કરનાર તત્ત્વ તો ચૈતન્ય શક્તિ (super spirit) છે. આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક – એમ ત્રણેય લોકમાં જે કાંઈ છે, તેમના વડે આ સર્વોચ્ચ (supreme) અને આખરી (ultimate) તત્ત્વ, જેને આપણે પરમ ચૈતન્ય, મહાઊર્જા અને સર્વોચ્ચ શક્તિ કહીને ઓળખીએ છીએ, તે તત્ત્વને જ ઉપનિષદના સ્રષ્ટાઓ બ્રહ્મતત્ત્વ કહે છે.

બ્રહ્મતત્ત્વમાંથી આ સૃષ્ટિ અને તેમાંના તમામ આવિર્ભાવોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને એ બધાનો લય પણ એમાં થાય છે. માટે એ સંવર્ગ છે. સંવર્ગવિદ્યા દ્વારા જે એ તત્ત્વને ઓળખે છે તે ખુદ બ્રહ્મસ્વરૂપ બની જાય છે. ✶✶✶

'કદંબ' બંગલો, ૩૫, પ્રોફેસર સોસાયટી, મોટાબજાર, વલ્લભ વિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦. ફોન નં. ૦૨૬૯૨ ૨૩૩૭૫૦.સેલ નં. ૦૯૭૨૭૩૩૩૦૦૦.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને મળેલ અનુદાન

પરદેશ લવાજમ

૬૭૦૦.૦૦	મનોજભાઈ જી. દોષી, ઓસ્ટ્રેલીયા
૬૭૦૦.૦૦	કુલ રૂપિયા

સંઘ આજીવન સભ્ય

૫૦૦૦.૦૦	અશોક એમ. શાહ, અમદાવાદ
૫૦૦૦.૦૦	કુલ રૂપિયા

બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્માદિ ભેદ મીમાંસા

❑ શ્રીમતી પારૂલબેન ભરતકુમાર ગાંધી

પ્રસ્તાવના :

અધ્યાત્મયોગી, મહાવિદ્વાન, જૈનદર્શનને જીવનમાં આચારાન્વિત કરનાર, લોકપ્રિય કવિ શ્રી આનંદઘનજીના સાહિત્યનો જૈન ધર્મના સાધકો-આરાધકો પર વિશેષ પ્રભાવ પડ્યો છે.

એમનું મૂળ નામ લાભનંદજી હતું પાછળથી તેઓ આનંદઘનજીના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે. એમનો જન્મ, દીક્ષા, ગુરુ તેમજ ભૌતિક જીવનની કોઈ ચોક્કસ માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી. એમનો જન્મ ૧૬૬૫ની આસપાસ હોવાનો સંભવ છે. જન્મસ્થળ બુંદેલખંડનું કોઈ ગામ હશે એમ મનાય છે. તેમની યોગસાધના અને તત્ત્વદર્શન ખૂબ જ પ્રભાવશાળી હતા. મેડતા સિટીમાં તેમણે ઘણાં વર્ષો વીતાવેલા અને અહીં જ તેમણે દેહ છોડેલો.

તેમણે સ્તવન ચોવિસીની રચના કરી છે તેમાં જૈનદર્શનના ઊંડા રહસ્યોનો ભંડાર ભરેલો છે. તેમાં વૈરાગ્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, યોગ અને અધ્યાત્મનો અપૂર્વ ખજાનો રહેલો છે. તેમાં રહેલો શાંતરસ અને વૈરાગ્યભાવ આત્મોન્નતિકારક બને છે. એમના પદો પણ ગૂઢાર્થવાળા છે. તેમણે જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગનો સમન્વય સાધ્યો છે. અરવલ્લીની પર્વતમાળામાં તેઓએ જ્ઞાન-ભક્તિના સંગમ દ્વારા મુમુક્ષુઓને મોક્ષમાર્ગની પિછાણ કરાવી.

પૂજ્યશ્રીના સ્તવનોમાં આત્મા તથા આત્માની ત્રણ અવસ્થા બહિરાત્મદશા-અંતરાત્મદશા-પરમાત્મદશા વિષે સુંદર ગૂઢાર્થવાળા પદો જોવા મળે છે. સુમતિનાથ સ્વામીનું સ્તવન 'સુમતિ સુમતિદાય'માં તેમણે આત્માની આ ત્રણેય દશાનું સુંદર રીતે નિરૂપણ કરી તેનું સ્વરૂપ ખૂબ સરસ રીતે સમજાવ્યું છે.

ત્રણેય આત્માઓની પ્રારંભિક ભૂમિકા અનુસાર તેમનું સ્વરૂપ જોઈએ તો કર્મ દ્વારા નિર્મિત નાટકમાં પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ભાન ભૂલીને પોતાનો રોલ ભજવવામાં એકાકાર થયેલા, તન્મય બનેલા જીવો બહિરાત્મદશામાં અટવાયેલા છે.

પોતાના મૂળભૂત સ્વરૂપને ભૂલ્યા વિના અનિવાર્ય રોલ ઉદાસીન ભાવે ભજવવા છતાં કર્મનાટકમાં પાત્ર બનીને ભાગ ભજવવાનું ક્યારે બંધ થશે? આમાંથી છૂટીને મારા મૂળભૂત આનંદમય આત્મસ્વરૂપમાં ક્યારે લીન બનીશ? આવી ઝંખનાવાળા જીવો અંતરાત્મદશા સુધી પહોંચેલા છે.

કર્મનાટકમાં કોઈપણ પ્રકારનો સક્રિય રોલ ભજવવાના બદલે, બીજા જીવો દ્વારા ભજવાઈ રહેલા કર્મનાટકને અસંગ ભાવે પ્રેક્ષક બનીને જોવા છતાં પોતાના અનંત સ્વાભાવિક ચિદાનંદનો અખંડ, અપરોક્ષ અનુભવ કરવામાં જેઓ તલ્લીન થયા છે તે જીવોએ પોતાની પરમાત્મદશા પ્રગટ કરી છે.

પ્રસ્તુત નિબંધમાં આપણે આ ત્રણેય આત્માઓના અર્થ, વ્યાખ્યા, તફાવત, સ્વરૂપ વગેરે વિષે શક્ય તેટલી માહિતી વિસ્તૃત રીતે મેળવીશું.

શાશ્વત તત્ત્વ-શુદ્ધ આત્મા :

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મ.સા. ખૂબ ઓછા શબ્દોમાં આત્માના મૂળભૂત સ્વરૂપ સમજાવતા અમૃતવેલની સજ્ઝાયમાં ફરમાવે છે કે-

દેહ મન વચન પુદ્‌ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે,
અક્ષય અકલંક છે જીવનું, જ્ઞાન આનંદ સ્વરૂપ રે...(૨૪)

દેહ એ આત્મા નથી. આત્મા દેહાતીત છે. દેહ (શરીર)રૂપી છે, આત્મા અરૂપી છે. કર્મયોગે આત્માને દેહમાં વસવાટ કરવો પડે છે. જુદા જુદા દેહોમાં એક જ આત્મા નથી, પરંતુ પ્રત્યેક દેહમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે. આમ આત્મા એક નથી, અનેક છે. મન (કે માનસિક પ્રવૃત્તિઓ) એ આત્મા નથી. આત્મા વચનસ્વરૂપ પણ નથી. આત્મા પુદ્‌ગલ સ્વરૂપ કે કર્મ સ્વરૂપ પણ નથી. પુદ્‌ગલ અને કર્મ જડ છે, આત્મા ચેતન છે. આત્મા નાશ ન પામે તેવું અક્ષય તત્ત્વ છે. આત્મા કર્મરૂપી કલંકથી રહિત છે. આત્મા જ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ છે.

વિશ્વમાં સામાન્યપણે મુખ્ય બે દ્રવ્ય જોવા મળે છે–જીવ અને અજીવ. અજીવના પાંચ પ્રકાર છે–૧. ધર્માસ્તિકાય ૨. અધર્માસ્તિકાય ૩. આકાશાસ્તિકાય ૪. પુદ્‌ગલાસ્તિકાય ૫. કાળ. જ્યારે જીવના બે પ્રકાર છે–૧. સંસારી ૨. સિદ્ધ (મુક્ત). સંસારી જીવ એ આઠ કર્મોથી યુક્ત છે જેને કારણે તે ચાર ગતિ, ચોવીસ દંડક અને ચોર્યાસી લાખ જીવાયોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શરીરને મુક્તતા પ્રાપ્ત ન થયેલા બધા આત્મા શરીરવાળા હોય છે. તે શરીરવાળા આત્મા કર્મસહિત છે. જયારે સિદ્ધના જીવો આઠ કર્મરહિત છે. તે સિદ્ધશીલા પર બિરાજી રહ્યા છે. સંસારમાં, ચાર ગતિ, ચોવીસ દંડક, ચોર્યાસી લાખ જીવાયોનિમાં પરિભ્રમણ બંધ થઈ ગયું છે. અસીમ આત્મિક સુખની અનુભૂતિ કરી રહ્યા છે.

આત્માની ત્રણ અવસ્થા :

યોગશાસ્ત્રોમાં દેહધારી જીવોની ત્રણ અવસ્થાઓ બતાવી છે...

બાહ્યાત્મા અન્તરાત્મા ચ, પરમાત્મેનિ ચ ત્રયઃ।
કાયાધિષ્ઠાયકઃ ધ્યેયાઃ, પ્રસિદ્ધા યોગવાઙ્ગમયે ।।

અર્થાત્ યોગશાસ્ત્રમાં કાયાધિષ્ઠિત (દેહધારી) જીવના ત્રણ પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે. ૧. બાહ્યાત્મા (અર્થાત્ બહિરાત્મદશાવાળો) ૨. અંતરાત્મા (અંતરાત્મદશાવાળો જીવ) ૩. પરમાત્મા (પરમાત્મ દશાવાળો જીવ, પરમ શુદ્ધ આત્મા)

અધ્યાત્મયોગી, પરમ ઋષિ શ્રી આનંદઘનજી મહારાજા એ જ વાતને સુમતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં જણાવે છે-

ત્રિવિધ સકલ તનુધરગત આત્મા, બહિરાત્મ ધુરિ ભેદ સુજ્ઞાની,

બીજો અંતરઆત્મા તીસરો, પરમાતમ અવિચ્છેદ સુજ્ઞાની...(૨)

અર્થાત્ સર્વ શરીરધારી (માણસો)ના આત્મા ત્રણ જાતના હોય છે. તેનો પહેલો પ્રકાર બહિરાત્મા નામનો છે. બીજો પ્રકાર અંતરાત્મા નામનો છે અને ત્રીજો પ્રકાર પરમાત્મા નામનો છે, જે ત્રીજો પ્રકાર કોઈ પ્રકારના વિભાગ વગરનો છે.

બર્હિઆત્મા :

અજ્ઞાન અને મોહને વશ જેનો ઉપયોગ હંમેશા બહાર જ ભટકે છે તેવા બહિર્મુખી જીવોને બાહ્યાત્મા કહેવાય છે. અથવા જે જે શરીરધારી આત્માઓ સંક્લિષ્ટ યોગરૂપ પોતપોતાના શરીર સંબંધને જ પોતાનું આત્મપણું જાણે છે. તેમજ તે થકી સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે અને ધન-ધાન્ય વગેરે અસંક્લિષ્ટ યોગરૂપ મિલકતને પણ પોતાની જ જાણે છે. તે સર્વે બર્હિઆત્મા દૃષ્ટિવાળા હોવાથી બર્હિઆત્માઓ છે.

દિગમ્બર આચાર્ય ભગવંત શ્રી યોગેન્દ્ર દેવ યોગસાર ગ્રંથમાં જણાવે છે કે,

મિથ્યામતિથી મોહી જન જાણે નહીં પરમાત્મા,
તે બહિરાતમ જિન કહે, તે ભમતો સંસાર...

એક શ્લોકમાં બહિરાત્માની ઓળખ આપતાં કહ્યું છે કે,

આત્મબુદ્ધિઃ શરીરાદૌ, યસ્ય સ્યાદાત્મવિભ્રમાત્.
બહિરાત્મા સ વિજ્ઞેયો, મોહનિદ્રાઽસ્તચેતનઃ ।।

ભાવાર્થ : આત્મવિભ્રમના કારણે જીવ શરીર કે દેહમાં આત્મબુદ્ધિ ધરાવે છે, એટલું જ નહિ, મોહના કારણે જ્યારે આત્મચેતના અસ્ત પામે છે અને જીવ શરીર અને આત્મા વચ્ચેના ભેદને જાણ્યા વગર અજ્ઞાનને કારણે શરીર કે દેહને આત્મા સમજે છે ત્યારે તે જીવ બહિરાત્મદશામાં છે તેમ સમજવું.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીકૃત અધ્યાત્મ પરીક્ષા ગ્રંથમાં કહ્યું છે-

મિથ્યાદર્શનાદિભાવપરિણતો બાહ્યાત્મા।

જે રીતે ભ્રમ કે ભ્રાન્તિને કારણે અંધકારમાં રહેલા દોરડાને સર્પ માની લેવાની ભૂલ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે અજ્ઞાનને કારણે બહિરાત્મસ્વરૂપ ધરાવતો આત્મા દેહને જ આત્મા સમજવાની ભૂલ કરે છે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા. સ્વરચિત ભજનમાં કહે છે કે-

ખાવું પીવું પહેરવું, જગમાં માને સાર,
બહિરત્મ પદ પ્રાણિયા, લહે ન તત્વ વિચાર...(૮)
બાહિર દૃષ્ટિ તેહની, ભૂલે ભવમાં ફોક,
એળે જન્મ ગુમાવતા, શું કરીએ ત્યાં શોક...(૧૦)
પુદ્ગલ સંગે રાગ છે, પુદ્ગલ સંગે રોગ,
રુચિ-અરુચિ પુદ્ગલે, પુદ્ગલનો છે શોક.

જેની દૃષ્ટિ બાહ્ય પુદ્ગલોમાં, સ્થૂળમાં રહેલી છે, ભૌતિક સુખોને જ પ્રાધાન્ય આપે છે બર્હિઆત્મા છે. બાહ્યદૃષ્ટિવાળો માનવભવને ક્ષુલ્લક બાબતોમાં ગુમાવી દે છે. તેને માટે પુદ્ગલ જ સર્વેસર્વા છે. તેને કારણે જ રાગ-રોગ, રુચિ-અરુચિ, શોક વગેરે છે.

આમ ઉપર આપણે બર્હિઆત્માનો અર્થ અને વ્યાખ્યા વિસ્તૃત રીતે જોયા.

અંતરાત્મા :

–જ્ઞાનદશા અને વિરક્તિના યોગે જેણે પોતાના ઉપયોગને પરપદાર્થોની આસક્તિઓમાંથી પાછો હટાવી આત્મસ્વરૂપની સન્મુખ બનાવ્યો છે તેવા આત્મજ્ઞાની અંતર્મુખી જીવોને અંતરાત્મા કહેવાય છે.

–શરીરધારી આત્માઓ સ્ત્રી, પુત્રાદિક, ધન-ધાન્ય તમામ બાહ્ય સંયોગોમાં સાક્ષીભૂતપણે પ્રવર્તે છે. આ સર્વ સંયોગોને કર્મના વિપાકનું સ્વરૂપ જાણીને તે તે સાંયોગિક અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ પરિણામો પોતાના આત્માને અનુગ્રહકારક (ખુશ થવાનું) કે ઉપઘાતક નથી એમ જાણીને કર્મોદય પ્રાપ્ત બંને સંબંધોમાં નિરંતર સાવધાન રહીને રતિ-અરતિ અથવા તો રાગ-દ્વેષની પરિણિતવાળા બનતા નથી, પરંતુ આત્મદર્શિતાએ તેઓ અંતરાત્મભાવમાં મગ્ન રહે છે. આ સર્વે આત્માઓ અંતરાત્માઓ છે.

બહીર્ભાવાનતિક્રમ્ય, યસ્યાઽત્મન્યાઽઽત્મિનશ્ચય : ।
સોઽન્તરાત્મા મતસ્તજજ્ઞૈ: વિભ્રમધ્વાન્તભાસ્કરૈ : ।।

શાસ્ત્રમાં અંતરાત્મદશાનું સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે, તેનો અર્થ એ છે કે-

રાગાદિ બર્હિભાવોનું અતિક્રમણ કરીને (દૂર કરીને) જેને આત્મામાં આત્મા તરીકેનો નિશ્ચય થયો છે, તેને વિભ્રમરૂપી અંધકારનો નાશ કરનારા સૂર્ય સમાન પ્રકાશમાન જ્ઞાનીઓ અંતરાત્મા માને છે–કહે છે.

આનંદઘનજી મહારાજા શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં જણાવે છે-

આતમબુધ્ધે કાયાદિક ગ્રહ્યો, બહિરાતમ અઘરૂપ સુજ્ઞાની,
કાયાદિકનો હો સાખીધર રહ્યો, અંતર આતમ રૂપ સુજ્ઞાની...૩.

અર્થાત્ શરીર, વસ્તુ વગેરેને આત્માની બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરે તે પાપરૂપ પ્રથમ બર્હિઆત્માનો પ્રકાર સમજવો. શરીર વગેરેનો પોતે સાક્ષી થઈ રહે અને દરેક ચીજનો પણ સાક્ષી થઈને રહે તે બીજો અંતરાત્માનો પ્રકાર જાણવો.

અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં અંતરાત્મદશાને ઓળખવાના લિંગો બતાવ્યા છે તે-

તત્ત્વશ્રધ્ધા જ્ઞાનં મહાવ્રતાન્યપ્રમાદ પરતા ચ ।
મોહજયશ્ચ યદા સ્યાત્ તદાન્તરાત્મા ભવેદવ્યક્ત: ।। ૨૦-૨૩ ।।

અર્થાત્ જ્યારે ૧. તત્ત્વની શ્રદ્ધા પેદા થાય છે... ૨. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે... ૩. મહાવ્રતોનો સ્વીકાર અને તેનું અપ્રમત્તપણે પાલન થાય છે... ૪. મોહ ઉપર વિજય થાય છે ત્યારે સ્પષ્ટપણે તે અંતરાત્મા હોય છે અર્થાત્ ત્યારે તે સ્પષ્ટપણે અંતરાત્મદશાને વરેલો હોય છે.

પરમાત્મા :

જેઓ સંપૂર્ણપણે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત બની અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર અને અનંત વીર્યનો ભોગવટો કરે છે એવા

અરિહંત–સિદ્ધ ભગવંતો પરમાત્મા કહેવાય છે.

–આત્માના પરમાત્મા તરફના પ્રયાણમાં કુલ ચૌદ સીમાચિહ્નો જૈન તત્ત્વજ્ઞોએ નક્કી કર્યા છે તેને ગુણસ્થાનક કહે છે. કર્મબંધનનો ઉચ્છેદ કરતાં કરતાં જીવ છેલ્લાં ગુણસ્થાનકે પહોંચે છે ત્યારે તે પરમાત્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

–અંતરાત્મભાવમાં વર્તતા સર્વે અંતરાત્માઓના સ્વરૂપને ચોથાથી બાર ગુણસ્થાનક સુધીના ભેદો વડે વિસ્તારથી જણાવ્યા છે–જે શરીરધારી આત્માઓએ આત્મદ્રવ્યના શુધ્ધ, અનંત, આત્મિક ગુણોને ઘાતક એવા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય કર્મ એ ચારે કર્મના ઉદયે આત્મામાં જે અઢાર દોષો ઊપજે છે તે તમામ અઢાર દોષેને દૂર કરવા ક્ષાયિક ભાવે અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને વીર્ય ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે. તેવા કેવળી પરમાત્માએ અને તેઓ સાથે જેમણે પૂર્વના ત્રીજા ભવે જગતના સમસ્ત જીવોને પરમ શાંતિના કારણરૂપ મોક્ષમાર્ગને બતાવવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવના યોગે તીર્થંકર નામકર્મરૂપી અદ્ભુત પુણ્ય ઉપાર્જન કરેલું છે અને તેના વિપાક ઉદયે ત્રણે લોકના ઈન્દ્રો, દેવો અને ચક્રવર્તીઓ તથા રાજાઓ તેમજ મનુષ્ય વડે પૂજાઈ રહેલા છે. ૩૪ અતિશયવંત છે તેમજ વાણીના ૩૫ ગુણો કરી પરમપાવનકારી દેશના આપતા તીર્થંકરો પરમાત્મસ્વરૂપે છે.

આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે–

નિજને જાણે નિજરૂપ તો પોતે શિવ થાય,
પરરૂપ-માને આતમને તો ભવભ્રમણ ન જાય.
જિન સમરો જિન ચિંતવો, જિન ધ્યાવો મન શુદ્ધ,
તે ધ્યાતા ક્ષણ એકમાં, લહો પરમપદ શુદ્ધ.

શ્રી યોગેન્દુ દેવ રચિત યોગસાર ટીકા–પૃ. ૭૫

નિજ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના, જીવ ભમે સંસાર,
જબ નિજ રૂપ પિછાણીયો, તબ લહે ભવ હો પાર.

સમાધિવિચાર /મરણ સમાધિવિચાર દુહો-૨૮૧

અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં પરમાત્મદશાનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે-

જ્ઞાનં કેવલસંજ્ઞં, યોગનિરાધઃ સમગ્રકર્મહતિઃ।
સિધ્ધિનિવાસશ્ચ યદા, પરમાત્મા સ્યાતદા વ્યક્તઃ ।।૨૦-૨૪ ।।

જ્યારે કેવળજ્ઞાન થાય છે, યોગનિરોધ થાય છે, સર્વ કર્મોનો નાશ થાય છે અને સિધ્ધશિલા પર નિવાસ થાય છે ત્યારે સ્પષ્ટપણે પરમાત્મા બને છે.

જે નિર્લેપ છે, નિષ્કલહ છે, શુધ્ધ છે, નિષ્પન્ન (કૃતકૃત્ય) છે, અત્યંત (સંસારથી) નિવૃત્ત છે, નિર્વિકલ્પ છે એવા શુધ્ધાત્મા પરમાત્મા કહેવાય છે. (તેને જાણનારાઓએ) એ નિર્ણય કર્યો છે.

બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનો ભેદ :

અહીં એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે કર્મસહિત–શરીરવાળા આત્માઓને ઉપરના ભેદો હોય છે. સ્વરૂપયુક્ત અથવા તો સિધ્ધ ભગવાનનો આત્મા સ્વરૂપથી એક હોવાથી તેમાં ભેદની કલ્પના નથી. સુમતિનાથ સ્તવનમાં આનંદઘનજી મ. કહે છે કે-

બહિરાતમ તજી અંતર આતમરૂપ, થઈ થિર ભાવ સુજ્ઞાની,
પરમાતમનું હો આતમ ભાવવું, આતમ અર્પણ દાવ સુજ્ઞાની...(૫)
આતમ અર્પણ વસ્તુ વિચારતા, ભરમ ટળે મતિ દોષ સુકાની,
પરમ પદારથ સંપતિ સંપજે, આનંદઘન રસ-પોષ સુજ્ઞાની...(૬)

અર્થાત્ (આ આત્માના ત્રણ પ્રકાર પૈકી) બહિરાત્મભાવને છોડી દઈને અંતરાત્મા ભાવના બીજા પ્રકારમાં સ્થિર થઈ જવાથી પરમાત્મભાવ, જે આત્માનો ત્રીજો પ્રકાર છે, તે આત્મસાધનાનો ખરેખરો ઉપાય છે. (૫)

આત્માર્પણરૂપ ખરેખરી વસ્તુનો વિચાર કરતાં આપણા મનમાં જે કંઈ શંકા-આશંકા હોય તે દૂર થઈ જાય છે અને બુધ્ધિના સર્વ દોષો નાશ પામે છે. અખંડ શાંતિનું અજરામર સ્થાન, તે રૂપદોલત આપણને પ્રાપ્ત થાય છે અને અનંત આનંદના સમુદાયરસને પુષ્ટિ મળે છે. (૬)

જ્યાં સુધી આત્મા બહિરાત્મભાવથી મુક્ત થયો નથી ત્યાં સુધી તેને આગળ વધવા માટે નિર્દોષ વિતરાગ પ્રભુનું આલંબન લેવું પડે છે. જ્યારે પોતે અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થઈને વિકાસ કરવા લાગે છે ત્યારે આલંબનની બહુ જરૂર રહેતી નથી. પરંતુ આત્મસમર્પણ કરવા માટે ત્રણ પ્રકારના આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું ખૂબ જરૂરી છે.

(૧) 'હું', 'મારું'ની મમતાથી જ્યાં સુધી આત્મા ઘેરાયેલો હોય છે ત્યારે તે બહિરાત્મા ગણાય છે. જ્યારે આત્મા શાંત, સંયમી અને ત્યાગી બને છે ત્યારે તે અંતરાત્મા બને છે. અંતરાત્મા બન્યા પછી તે પૂર્ણયોગી થઈને પોતાના આત્મામાં જ લીન થઈ જાય છે અને તેના સર્વે ગુણો પ્રકાશી ઊઠે છે ત્યારે તે જ આત્મા અઢાર દોષ (અરિહંત પ્રભુ અઢાર દોષ રહિત હોય છે) રહિત પરમાત્મા બની જાય છે. અઢાર દોષ ચાર ઘાતી કર્મના ઉદયથી હોય છે, તે જોઇએ તો...

૧.અજ્ઞાન-

આ દોષ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી હોય. જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયથી ટળે.

૨. નિંદ્રા-

આ દોષ દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયથી હોય. દર્શનાવરણીયના ક્ષયથી ટળે.

૩. દાનાંતરાય, ૪. લાભાંતરાય, ૫. ભોગાંતરાય, ૬. ઉપભોગાંતરાય, ૭. વીર્યાંતરાય.

આ પાંચેય દોષ અંતરાય કર્મના ઉદયથી હોય છે. અંતરાય કર્મનો ક્ષય થતાં આ દોષ પણ ટળી જાય છે.

૮. મિથ્યાત્વ, ૯. કામ (ત્રણ વેદનો ઉદય), ૧૦. અવિરતિ, ૧૧. હાસ્ય, ૧૨. રતિ, ૧૩. અરતિ, ૧૪. શોક, ૧૫. ભય, ૧૬. દુર્ગંછા, ૧૭. રાગ, ૧૮. દ્વેષ.

આ ઉપર દર્શાવેલા અગિયાર દોષ મોહનીય કર્મના ઉદયથી હોય છે. મોહનીય કર્મનો ક્ષય થતાં આ બધા દોષો પણ નાશ પામે છે.

(૨) ઔદાયિક ભાવની હાજરીમાં આત્મા બર્હિમુખ જ હોય છે અને તેથી તે બાહ્યાત્મા કહેવાય છે. બર્હિમુખ જીવ શરીર અને શરીર સાથે જોડાયેલા પરપદાર્થોમાં જ રાચતો હોય છે.

શ્રાયોપશમિકભાવની વિદ્યમાનતામાં આત્મા અંતર્મુખી હોય છે તેથી તે અંતરાત્મા કહેવાય છે. આવો જીવ આત્મા અને તેને લગતા કાર્યોમાં લીન હોય છે.

ક્ષાયિકભાવની હાજરીમાં આત્મા આત્મરમણતામાં સ્થિર હોય છે તે બાહ્ય જગતને જુએ છે-જાણે છે પણ તે સાક્ષીભાવથી તેમાં ક્યાંય લેખાતો નથી. આને જ આત્માની પરમાત્મદશા કહેવાય છે.

(૩) ઔદાયિકભાવમાં વર્તતા જીવનો **ઉપયોગ મલિન** હોય છે–બહિરાત્મા. ક્ષયોપશમભાવમાં વર્તતા જીવનો **ઉપયોગ શુધ્ધ** હોય છે અને તરતમતા ઘણી હોય છે–અંતરાત્મા. શ્રાયિકભાવમાં વર્તતા પરમ શુધ્ધ આત્માઓનો **ઉપયોગ સંપૂર્ણ શુધ્ધ** હોય છે–પરમાત્મા.

(૪) મોહ જયારે આત્મા પર હાવી થયેલો હોય છે તે બહિરાત્મ-દશા છે. મોહને નાથવામાં આવે તો અંતરાત્મ દશા પ્રગટ થાય છે.

મોહનો પૂર્ણ નાશ થાય ત્યારે પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

(૫) બહિરાત્મદશા એ બર્હિમુખ અવસ્થા છે. તેમાં આત્માનો ભટકાવ બાહ્ય પદાર્થોમાં જ હોય છે. તેનાથી આત્માને માત્ર ક્લેશની જ પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ બાહ્ય પદાર્થોમાં અનુકુળપણે અને પ્રતિકૂળપણે સતત સંવેદન ચાલુ રહેતું હોવાથી રાગ-દ્વેષાદિ દ્વંદ્વો સતત ચિત્તને સંતપ્ત જ રાખે છે.

અંતરાત્મદશા એ અંતર્મુખ અવસ્થા છે. એમાં આત્મા સાથે અનુસંધાન સધાયેલું હોય છે તેથી આત્માના સહજ સ્વરૂપની આંશિક ઝાંખી થાય છે અને ચિત્તને ઉપશમનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. બહારનો ભટકાવ ન હોવાથી રાગ-દ્વેષ આદિ દ્વંદ્વ ચિત્તમાંથી શાંત થયેલા હોય છે.

પરમાત્મદશા એ અંતર્સ્થિત અવસ્થા છે. આત્મા સ્વભાવમાં–આત્મામાં સ્થિર છે. બાહ્ય કોઈ ઉપાધિનો સ્પર્શ તેમાં હોતો નથી. આત્માનું સહજ સ્વરૂપ પૂર્ણપણે પ્રગટ થયેલું હોય છે. તેથી અનંત સુખનો ભોગવટો ચાલુ હોય છે. અહીં ચિત્તની કોઈ ભૂમિકા નથી. આત્મા, આત્મા દ્વારા, આત્મામાંથી અનંત સુખને માણી રહ્યો હોય છે.

(૬) બહિરાત્મદશામાં **પરપરિણતિઓ પૂર બહાર ખીલેલી હોય છે.** આથી પર તરફની દોટ, પર સંબંધી મૂંઝવણો, પરનું આકર્ષણ, પરની આસક્તિ, પર સંબંધી સંક્લેશો, પરની આશા, પર સંબંધી સંકલ્પો–વિકલ્પો, પરપ્રવૃત્તિઓની લીનતા જેવા ભાવો મળે છે.

અંતરાત્મદશામાં **આત્મપરિણતિ ઉજાગર થયેલી હોય છે.** આથી આત્મસંબંધી વિચારણા, આત્મસન્મુખતા, આત્મહિતની ખેવના, આત્મલક્ષી ક્રિયાઓની પ્રીતિ આદિ આત્મ સંબંધી વૃત્તિ-પરિણતિ અને પ્રવૃત્તિ ખીલેલી જોવા મળે છે.

પરમાત્મદશામાં **આત્મરમણતાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.** આથી તે બાહ્ય ભાવોમાં લેપાતો નથી.

(૭) બહિરાત્મદશામાં **સ્વરૂપવિમુખતા** હોય છે. આત્મ સ્વરૂપથી વિમુખ બની પૌદ્‌ગલિક પદાર્થો અને પૌદ્‌ગલિક ભાવોમાં અટવાયેલો છે.

અંતરાત્મદશામાં **સ્વરૂપ સન્મુખતા હોય છે** તેથી આત્મહિતને ઉદ્દેશીને આત્મચિંતામાં લીનતા જોવા મળે છે.

પરમાત્મદશામાં **સ્વરૂપ સ્થિરતા હોય છે** જે પ્રયત્ન દ્વારા નહિ, સાહજિક હોય છે.

(૮) બહિરાત્મદશા એ **અજ્ઞાન દશા** છે, જે પોતાનું નથી તેને મેળવવા ભરપૂર પુરુષાર્થ થતો હોય છે. ઝાંઝવાના જળ જેવા સુખાભાસમાં સુખ શોધવા પ્રયત્ન થાય છે.

અંતરાત્મદશા એ **જ્ઞાનદશા** છે. જેમાં સ્વમાં સ્થિર બનવાનો પુરુષાર્થ સતત ચાલુ હોય છે. હેય-જ્ઞેય-ઉપાદેયની સમજણ હોવાથી યોગ્ય રીતે પ્રવૃત્તિ થાય છે.

પરમાત્મદશા **પરમ જ્ઞાનદશા** છે. જ્યાં સ્થિર થવાનું છે ત્યાં આત્મા સ્થિર બની ગયો છે.

(૯) બહિરાત્મદશા એ વિરાધક દશા છે આથી ભ્રષ્ટ દશા છે. અંતરાત્મદશા એ આરધક-સાધક દશા છે. પરમાત્મદશા એ સિધ્ધદશા છે.

(૧૦) બહિરાત્મદશામાં પરાધીનતા, **સોપાધિકતા,** અપૂર્ણતા, અભાવ, અનિશ્ચિતતા, ઉચાટ-અજંપો, તિરસ્કાર, ભય વગેરેના દુ:ખો જ હોય છે.

અંતરાત્મદશામાં એ દુ:ખોનો હ્રાસ થતો જાય છે. કારણ સાધક **સ્વાધીન-નિરુપાધિક સુખ**ની સાચી દિશા તરફ પ્રયાણ કરી ચૂક્યો હોય છે.

પરમાત્મદશામાં સંપૂર્ણ નિરુપાધિક આનંદ હોય છે, દુ:ખનો અંશ પણ નથી.

(૧૧) બહિરાત્મદશા **પ્રમાદબહુલ** અવસ્થા છે.

અંતરાત્મદશા **પ્રમાદરહિત** અપ્રમત્ત દશા છે.

પરમાત્મદશા આત્મસ્થ અવસ્થા છે.

(૧૨) બહિરાત્મદશામાં દેહાધ્યાસ પોષાય છે.

અંતરાત્મદશામાં દેહાધ્યાસ નાશ પામે છે.

પરમાત્મદશામાં આત્મા દેહાતીત બને છે.

(૧૩) બહિરાત્મદશામાં દેહ પ્રત્યેનો મમત્વભાવ અને એની આસક્તિઓ પુષ્ટ થાય છે. અંતરાત્મદશામાં દેહ મમત્વ તૂટતું જાય, આત્મા-દેહ વચ્ચેનું ભેદજ્ઞાન સ્પષ્ટ બનતું જાય છે. પરમાત્મદશામાં ઉપાધિ નથી. દેહમાં રહેવા છતાં દેહાતીત સુખની અનુભૂતિ થાય છે.

(૧૪) બહિરાત્મદશા દુ:ખદ અવસ્થા છે. જીવ બહાર ભમતો હોય છે. અંતરાત્મદશા સુખદ અવસ્થા છે. જીવ આત્મામાં ઠરવા પુરુષાર્થ કરતો હોય છે. પરમાત્મદશા પરમ સુખદ અવસ્થા છે. આત્મા સ્વરૂપમાં સ્થિર બની ગયો છે.

(૧૫) બહિરાત્મદશા એ વિભાવ છે.

અંતરાત્મદશા એ સ્વભાવદશાની શરૂઆત છે.

પરમાત્મદશા એ પૂર્ણ સ્વભાવદશા છે.

આ હતી ત્રણેય આત્માઓ વચ્ચેની ભેદમીમાંસા. આનંદઘનજી મ.ના 'સુમતિ સુમતિદાય' જિન સ્તવનમાં આત્માની આ ત્રણ દશાના સ્વરૂપને ખૂબ સુંદર રીતે સમજાવ્યું છે. નિર્વિકારદશામાં

આત્મસમર્પણ કરવું હોય તો તે માટે નિર્વિકાર અવસ્થાની ઓળખ જોઈએ. નિર્વિકાર અવસ્થા એ જ પરમાત્મદશા છે, અને ત્યાં પહોંચવું હોય તો બહિરાત્મદશાને છોડી, અંતરાત્મદશા અને પછી પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાની છે.

બહિરાત્મદશાને પોષનારા ચાર મોટા તત્ત્વો છે

૧. પ્રમાદાચરણ ૨. પાપભાષણ ૩. દુર્ધ્યાન ૪. અધિકરણપ્રદાન. (આત્માને ઉપકાર કરે તે ઉપકરણ અને દુર્ગતિના અધિકારી કરે તે અધિકરણ)

આ ચારેનો ત્યાગ કરે તો અંતરાત્મદશા આવે. એ માટે કાયાને કષ્ટ પણ આપવું પડે. **અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થવા માટે-**

૧. ઉદાસીનભાવ કેળવવો પડે ૨. વીતરાગદર્શનની ઝાંખી કરવી પડે. ૩. શ્રમાદિ ગુણોનું અનુભવજ્ઞાન મેળવવું પડે. ૪. નિરાભીમાનીપણું કેળવવું પડે. ૫. બ્રહ્મચર્યનું અનુભવજ્ઞાન મેળવવું. ૬. અધિકાધિક મૈત્રીભાવ કેળવવો. ૭. અનાસક્તપણું કેળવવું પડે.

અંતરાત્મદશામાં પ્રવેશેલો જીવ ભ્રમણાઓથી મુક્ત બની જાય. આવી ભ્રમણાઓ ટળે તો પરમ પદાર્થ સંપજે. **પરમ પદાર્થ એટલે શું?**

૧. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના રોમરોમમાં વણાઈ જાય. ૨. વસ્તુમાત્રમાં સ્વાત્મહિત જોવાની દૃષ્ટિ વિકસે. ૩. જિનવચનરસ પ્યારો લાગે.

આ પરમ પદાર્થ છે. જેનાથી આત્મા બહિરાત્મદશામાંથી અંતરાત્મદશામાં આવે છે અને પરમાત્મદશાને પામવા પુરુષાર્થ કરે છે. આત્મા બાહ્ય ભાવમાંથી અંતરાત્મભાવમાં આવે એટલે તેનામાં અમુક લિંગો દેખાય જેનાથી ખ્યાલ આવે છે કે હવે તેને અંતરાત્મદશા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે. તે માટે અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે,

તત્ત્વશ્રધ્ધા જ્ઞાનં મહાવ્રતાન્યપ્રમાદપરતા ચ।
મોહજયશ્ચ યદા સ્યાત્ તદાન્તરાત્મા ભવેદવ્યક્ત:।। ૨૦-૨૩ ।।

જ્યારે તત્ત્વની શ્રદ્ધા પેદા થાય છે... જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે... મહાવ્રતોનો સ્વીકાર અને તેનું અપ્રમત્તપણે પાલન થાય છે... મોહ પર વિજય થાય છે ત્યારે તે સ્પષ્ટપણે અંતરાત્મદશાને વરેલો હોય છે.

આમ આ પ્રમાણે કરવાથી અંતરાત્મદશા પ્રાપ્ત થશે. જેમ જેમ અંતરાત્મદશા ગાઢ અને વૃધ્ધિવંત બનતી જશે, તેમ તેમ પરભાવો વિલય પામશે, વિષય-કષાયના બંધન તૂટશે, કર્મશક્તિ શિથિલ બનશે, મોહનીય આદિ ઘાતી કર્મોનો ક્ષયોપશમ થશે અને આત્મા પરમાત્મદશા તરફ આગળ વધશે. જ્યારે આત્મા અપ્રમત્તપણે આત્મસાધના કરે છે ત્યારે પરભાવમાં લઈ જનારા બંધનો મૃત:પ્રાય બનતા જાય છે, અને આત્મા આત્મભાવમાં સ્થિર બને છે, ધર્મધ્યાનમાં આરૂઢ થાય છે, નિર્વિકલ્પદશાને પામે છે. અહીંથી શુક્લધ્યાનની ભૂમિકાનું સર્જન થાય છે. આ ઉપક્રમથી આત્મા ક્ષપકશ્રેણી માંડી સર્વ કર્મોનો નાશ કરે છે અને કર્મજન્ય વિભાવોને દૂર કરે છે ત્યારે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત કરે છે. **પરમાત્મદશાની બે અવસ્થાઓ છે...**

૧. દિવ્ય શરીરયુક્ત અરિહંત અવસ્થા ૨. શરીર રહિત સિધ્ધ અવસ્થા.

અરિહંત પરમાત્મા ચાર ઘાતી કર્મોનો નાશ કરી વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બની જ ગયા છે. તેઓ પૂર્ણ આત્મરમણતાને પામી જ ગયા છે. માત્ર અઘાતી (ભવોપગ્રાહી) કર્મોને કારણે દેહ ધારણ કરીને રહ્યા છે. તે કર્મો નાશ પામતા તેઓ પણ સિધ્ધ દશાને જ પામવાના છે. વળી સિધ્ધદશામાં જેવી આત્મરમણતા હોય છે તેવી જ આત્મરમણતા અરિહંત દશામાં પણ હોય જ છે. તેથી તે પણ પરમાત્મા કહેવાય છે. માત્ર વિવક્ષા ભેદથી પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે માન્યતામાં ભેદ દેખાય છે.

પૂ. આનંદઘનજી મહારાજા માત્ર શરીરધારી અરિહંતને જ પરમાત્મા તરીકે ઓળખાવે છે. તેમાં તેમની વિવક્ષા માત્ર શરીરધારી જીવોની ત્રણ અવસ્થા બનાવવાની છે. જ્યારે પૂ. મહોપાધ્યાયજી આદિ સામાન્યતઃ ત્રણ અવસ્થા બતાવે છે. તેમાં પ્રથમ અવસ્થા તો શરીરધારીની જ બતાવી છે. પરંતુ પરમાત્મા તરીકે અરિહંત (યોગનિરોધકર્તા) અયોગી કેવળી અને સિધ્ધ પરમાત્મા ત્રણેને ઓળખાવે છે.

ઉપસંહાર :

આમ આનંદઘનજી મહારાજા આત્માની ત્રણ અવસ્થા સુમતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં સાહજિક રીતે વણી લઈ ભવ્ય જીવોને ઘણું બધું સમજાવે છે. આત્માની ત્રણ અવસ્થામાં પ્રથમ દશા ત્યાજ્ય છે. ત્રીજી દશા મેળવવા માટે. બીજી દશા પ્રાપ્ત કરી પુરુષાર્થ દ્વારા આગળ વધીએ તો ત્રીજી દશા પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતી નથી.

પરમાત્મદશા પામવી એ આપણા સૌનું ધ્યેય છે તે અત્યંત શુધ્ધ, જ્ઞાનમય અને આનંદમય અવસ્થા છે. એમાં સંસારનો સંક્લેશ નથી. સંપૂર્ણ નિરાપદ અવસ્થા છે. પરમાત્મદશામાં પ્રાપ્ત થતું સુખ નિરૂપાધિક, ચિરકાલીન, સ્વાધીન, કલંકરહિત, એકાન્તિક, આંત્યાંતિક, શાશ્વત, ચિંતારહિત, નિરાબાધ, કોઈ ભાગ ન માગી શકે–છિનવી ન શકે તેવું સુખફલક અને સુખાનુબંધી, દુર્ગતિના ભયથી રહિત, સંસારના સર્વ ભયોથી મુક્ત છે. આથી પ્રત્યેક અંતરાત્માનું ધ્યેય–લક્ષ્ય એ જ છે. પરમાત્મદશા ધ્યેય છે. અંતરાત્મદશા સાધક અવસ્થા છે. બહિરાત્મદશા સાધક બનવામાં ધ્યેય સુધી પહોંચવામાં બાધક છે તેથી ત્યાજ્ય છે. આપણે પણ બહિરાત્માને છોડી, અંતરાત્મદશાને ઊજાગર કરી વહેલા પરમાત્મદશાને પામીએ એ જ અભ્યર્થના. ✷ ✷ ✷

સંદર્ભ પુસ્તકો :

૧. આત્માની ત્રણ અવસ્થા – પૂ. સંયમકીર્તિ મસા
૨. આત્મા – ઉપા. મણિપ્રભસાગરજી
૩. સુમતિ સુમતિદાયી – વિવેચક પૂ. ભુવનભાનુસૂરિ મ.
૪. અન્ય વાંચન. ૫. આત્મા એ જ પરમાત્મા – ડૉ. જે. એમ શાહ.
૬. આત્મધ્યાનના દિવ્યભાવોનું સંકલન – સરદાર મુનિ

'ઉષા-સ્મૃતિ', ૧ ભક્તિ નગર સોસાયટી, રાજકોટ- ૩૬૦૦૦૨.
મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૪૮૫૪૧૦.

ભાવ-પ્રતિભાવ

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના ડિસેમ્બર, ૨૦૧૬ના અંકમાંની આપની અપીલના સંદર્ભમાં રૂ. ૫૦૦૦/- અંકે રૂપિયા પાંચ હજારનો ચેક આ સાથે મોકલાવું છું. **રસીદ મોકલાશોજી.**

હકીકતમાં, હું વરસો પહેલાં આજીવન સભ્ય બનેલો જ છું, પરંતુ ત્યારે આજીવન પદનું લવાજમ ઘણું જ ઓછું હતું અને છતાં આપની સંસ્થા મને નિયમિત, આજે આટલાં વરસો પછી પણ સામયિક મોકલતી જ રહી છે.

તે ઉપરાંત ન માત્ર 'પ્રબુદ્ધ જીવન' આટઆટલા વરસોથી નિયમિત પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે, તે વરસોવરસ ઉત્તમોત્તમ થઈ રહ્યું છે. તે સિવાય પણ હું મુંબઈ રહેતો હતો ત્યારે-ખાસ કરીને, શ્રી ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ, તેમજ ડૉ. રમણલાલ શાહ તંત્રી હતા ત્યારે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની અન્ય પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે એક્યુપ્રેશરના વર્ગો, પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળાઓ, સંસ્થામાંના અન્ય વ્યાખ્યાનો, પુસ્તકાલય વગેરેમાં વ્યક્તિગત લાભ લીધો હોવાથી હું જાણું છું કે સંસ્થા ખૂબ જ સારું કાર્ય કરી રહી છે અને તેને સુદઢ બનાવવાની જરૂર છે તો મારા આ સભ્યપદ સામે જ આ રકમ જમા કરશો. વધુમાં, મારી જેમ વરસો પૂર્વે બનેલા આજીવન સભ્યોને પણ નમ્ર વિનંતિ કે તેઓ ડિસેમ્બર મહિનાના અંકમાં પાના નં. ૩૩ ઉપરની અપીલના જવાબમાં વધુમાં વધુ આજીવન સભ્યો બનાવી સંસ્થાને મદદ કરે.

લિ **અશોક શાહ**, અમદાવાદ

* * *

છેલ્લા થોડા દિવસોમાં આપના ૨ પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક વાંચવામાં આવ્યા. ૨૦૧૬નો બાર ભાવના ઉપરનો વિશેષાંક અને ૨૦૧૫નો છ આવશ્યક ઉપરનો વિશેષાંક. બંનેમાંથી ઘણું જાણવા મળ્યું. આમ એક જ વિષય ઉપર એક જ જગ્યાએ વિસ્તારથી વાંચવામાં એકાગ્રતાપૂર્વક વાંચી શકાયું અને જુદા જુદા પુસ્તકો જોવાની જરૂર ન રહી. દરેક લેખ પણ એ વિષયના જાણકારે લખ્યો હોવાથી એમાંની માહિતી authentic હતી. આવા સારા અંકો પ્રકાશિત કરવા માટે ધન્યવાદ. હવે મને લાગે છે કે મને વહેલા ખબર હોત તો મેં આગલા વર્ષોના પર્યુષણ વિશેષાંક પણ લીધા હોત.

તારા મહેતા, ન્યુ બોમ્બે

* * *

નવેમ્બર ૨૦૧૬ના 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના અંકમાં પ્રગટ થયેલ 'ભાવ-પ્રતિભાવ'માં લખાયેલા એક વાક્યે મને આંચકો આપ્યો. શ્રી અનિલ એચ. શાહે લખ્યું છે 'અન્ય ધર્મોના લેખો ન આપો તો સારું.'

આ વાક્ય એટલે જૈનધર્મના શ્વાસસમા અનેકાન્તવાદ પર તીક્ષ્ણ ઘા એમ માનું છું. 'અન્ય' ધર્મોએ, એમની પંરપરાઓએ, પ્રણાલિકાઓએ, 'જૈન ધર્મ'ને સમૃદ્ધ બનાવ્યો છે. દા.ત. ઐમ, હ્રીમ, ક્લીમ તેવા માયાબીજો આપણે શાક્ત પરંપરામાંથી લીધા છે. શ્રીયંત્રની સાધના આપણે કુલાર્ણવ-કૌલ સંપ્રદાયમાંથી લીધી છે. અનિલભાઈએ સાત ચક્રોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, આ સાત ચક્રોનો ઉલ્લેખ ભલે એકપણ આગમગ્રંથોમાં નથી પણ તેનો ઉલ્લેખ કૌલતંત્રમાં છે. સ્યાદ્‌વાદ અને અનેકાન્તવાદનો આગ્રહ ધરાવનારા જૈનો ધીરે ધીરે 'પરકીય અન્ય ધર્મીઓ'ની જેમ એકાન્તવાદી અને દુરાગ્રહી થઈ રહ્યા છે, જે ભવિષ્યકાળમાં આપદાઓ અને સંકટો સર્જાવશે. ઇતિ-

અનિલ અમલાની, મુંબઈ, Mob. : 9619163367

* * *

માનનીય,

ડિસેમ્બર ૨૦૧૬ના અંકનો તંત્રીલેખ વાચતાંજ ડૉ. સેજલ શાહ પ્રત્યે એકદમ આદર જન્મ્યો. સાંપ્રત વિષયોના પ્રસિદ્ધ ચિંતક ચી. ચ. શાહના નિધન પછી અમુક લોકોને શૂન્યાવકાશ લાગેલ.

કેટલાક વર્ષો બાદ ધનવંત શાહ આવ્યા. જન્મજાત આધ્યાત્મિક લહેરખી, ખુલ્લું મન અને સુંદર વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હતા. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ને નવો જ ઓપ આપ્યો. તત્ત્વજ્ઞાન અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને (platform) આપવા અથાગ પરિશ્રમ કર્યો.

મને ફરી શૂન્યાવકાશ થવાનો ડર હતો જે હવે સદંતર દૂર થયો છે. ડૉ. સેજલ શાહના લખાણમાંનું મૌલિક ચિંતન, વિવિધ વિચારોનું આકલન આનંદ અને નવા પણ દૃષ્ટિબિંદુ આપે છે.

ડિસેમ્બર ૧૬ના તંત્રીલેખમાં એમણે લખ્યું છે કે 'આપણે બનાવેલ નિરીક્ષક જ આપણા સ્વને નિરખવામાં આડખીલીરૂપ છે.' આ વિચાર મને કામ લાગશે. ધન્યવાદ.

કિર્તીચંદ શાહ, મલાડ-મુંબઈ

* * *

માનનીય,

કર્મવાદની નક્કરતા અંગે શ્રી શાંતિલાલ સંઘવીએ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો એ સારું છેજ. અને 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના ખુલ્લા દિમાગવાળા તંત્રી મંડળે (કે તંત્રીશ્રીએ) છાપ્યું, એ વળી એથી પણ સારું થયું ગણાય.

શ્રી સંઘવીની મુંઝવણનો તાર્કિક અને સચોટ જવાબ એમના લખાણમાંજ આવી જાય છે. એમણે લખ્યું છે કે,

''બીજા પ્રતીતિકર અન્ય સિદ્ધાંતનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે.''

એમના મજકુર લખાણમાંના એક બીજા મુદ્દામાં પણ મને રસ પડ્યો. એ છે; મનુષ્ય સિવાયના અન્ય તમામ જીવો કુદરતની આજ્ઞા અને યોજના પ્રમાણે જીવે છે; તેમના કર્મોની જવાબદારી માત્ર કુદરતની જ હોય. વાહ! મારે માટે તો આ સદંતર નવું છે.

કિર્તીચંદ શાહ, મલાડ-મુંબઈ

અષ્ટપ્રકારી પૂજાની કથાઓ

૭ નૈવેદ્ય પૂજા કથા

☐ આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપસૂરીશ્વરજી

અભણ કણબીએ લીધેલા વ્રતની આકરી કસોટી થઈ

નાનકડું ગામ. એ ગામમાં એક કણબી રહે.

કણબી ખૂબ મહેનત કરે, રાત દિવસ પરસેવો પાડે. ન્યાય અને નીતિ ક્યાંય ચૂકે નહીં. પણ ક્યારેય બેપાંદડે થાય નહીં. ઘરમાં હંમેશાં ખોટ વરતાય.

કણબીની પત્ની સંતોષી સ્ત્રી હતી. જે મળે તેમાં ઘર ચલાવે.

કણબી દુઃખમાં દિવસો કાઢે. એમાં એક જૈન શ્રમણ ભગવંતનો તેને ભેટો થયો. કણબી એ મુનિશ્રીને પગે લાગ્યો. હાથ જોડીને પૂછ્યું, 'મા'રાજ. મહેનત તો ગધેડા કરતાંય વધારે કરું છું, પ્રામાણિકતા છોડતો નથી, પણ તોય ઘરની સગવડ સચવાતી નથી. એટલા પૈસા જ મળતા નથી. તો શું કરું?'

સાધુ દયાળુ હતા. એ બોલ્યા, 'ભાઈ, આ બધી કર્મની લીલા છે. જેવા આપણે કર્મ કર્યા હોય તેવાં ફળ ભોગવવાં પડે. પૂર્વ ભવનાં અશુભ કર્મો માનવીને આ ભવમાં સુખી થવા દેતાં નથી, પણ જે ન્યાય અને નીતિથી જીવે છે તે નવાં અશુભ કર્મો બાંધતો નથી. તેને છેલ્લે તો સુખ મળે જ છે. ન્યાય અને નીતિ એ ધર્મ છે તેના પરનો વિશ્વાસ તું ગુમાવીશ નહીં. એ ધર્મને તું છોડીશ નહીં. તારે જો સુખી અને સમૃદ્ધ થવું હોય તો એક રસ્તો છે. એક પ્રતિજ્ઞા લે, રોજ દેવને કે અતિથિને નૈવેદ્ય ધર્યા પછી ભોજન કરવું. તું રોજ નૈવેદ્ય ધરીને પછી જમજે. આ નિયમનું જો તું દૃઢતાથી પાલન કરીશ તો જરૂર સુખી થઈશ.'

મુનિવરની વાત સાંભળીને કણબી રાજી થયો. તેણે દેવને કે અતિથિને નૈવેદ્ય ધરવાનો નિયમ લીધો.

થોડોક સમય વીત્યો.

કણબી પોતે લીધેલો નિયમ બરાબર પાળતો હતો.

એક વાર ઘરવાળીને ભાત લઈને આવતાં વાર થઈ. કણબી ખેતરમાં તેની કાગડોળે રાહ જોતો હતો. ખૂબ ભૂખ લાગી હતી. પત્ની આવી એટલે કણબીએ તરત જ ડબો ખોલ્યો અને ઝટપટ જમવા બેસી ગયો.

પણ હજુ કોળિયો મોંમાં મૂકવા જાય ત્યાં દેવ અને અતિથિ યાદ આવ્યા.એ હાથમાં રહેલો કોળિયો લઈને દોડ્યો. જિનમંદિરના પગથિયા પાસે એક ગર્જના કરતો સિંહ બેઠેલો. કણબીએ તેની સામે જોયા વિના કે બિલકુલ ગભરાયા વિના સડસડાટ જિનમંદિરના પગથિયાં ચડી ગયો. ભગવાનની સામે થાળીમાં નૈવેદ્ય ધર્યું અને તે જ ગતિએ પાછો વળ્યો.

પેટમાં કકડીને ભૂખ લાગી હતી.એ જમવા બેઠો.

હજુ કોળિયો હાથમાં લઈને મોંમાં મૂકવા જાય ત્યાં એક જૈન મુનિ આવ્યા. 'ધર્મલાભ.'

કણબી રાજી થયો. તેણે પોતાના ભાતના ડબામાંથી મુનિવરને વોહરાવ્યું.

મુનિ આશીર્વાદ આપી ચાલતા થયા.

એ બીજી વાર જમવા બેઠો. ત્યાં બીજા મુનિ આવ્યા.

બોલ્યા, 'ધર્મલાભ.'

કણબી રાજી થયો. તેણે આ મુનિને પણ થોડુંક વોહરાવ્યું.

આમ ચાર વાર બન્યું.

કણબી કંટાળ્યો નહીં. એના મનમાં કોઈ ખોટો વિચાર આવ્યો પણ નહીં. જેટલા મુનિઓ આવ્યા તે સૌનો તેણે ભાવથી લાભ લીધો. તેને એમ થયું કે આજે મને ઘણો લાભ મળ્યો. મનમાં ને મનમાં પોતે કરેલાં સારાં કામની પ્રશંસા કરી.

જૈન ધર્મમાં શુભ કાર્યની પ્રશંસાને અનુમોદના કહેવાય છે. આ અનુમોદનાથી પુણ્યની ઘણી વૃદ્ધિ થાય છે.

કણબીને ભૂખ તો લાગી જ હતી. જે થોડુંક વધ્યું હતું તે હાથમાં લઈને તે જમવા બેઠો. તેનું હૈયું આજે આનંદથી છલક છલક થતું હતું.

એ જ ક્ષણે આકાશમાંથી દેવવાણી સંભળાઈ:

હે કણબી! હું દેવ છું. તારી પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. તારા નિયમની દૃઢતાથી હું ખૂબ પ્રસન્ન થયો છું. જે જોઈએ તે માગી લે.'

કણબીએ આકાશ સામે હાથ જોડીને કહ્યું: 'હે દેવ! આ ગરીબીથી કંટાળી ગયો છું, મારા દારિદ્રયનો નાશ કરો.'

દેવના પ્રભાવથી કણબીની ગરીબી દૂર થઈ.

કણબીના ઘરમાં સુખ અને સાહેબી વધવા માંડ્યાં, પણ કણબી પોતાનો નિયમ કદી ન ભૂલ્યો. તે રોજ દેવ મંદિરમાં જઈને અચૂક નૈવેદ્ય પૂજા કરતો થઈ ગયો. જે પોતાને અખૂટ ધન મળ્યું તે સૌને દાન કરવા માંડ્યો. ચારેકોર કણબીની દાનભાવનાની પ્રશંસા થવા માંડી. કણબીની નૈવેદ્ય પૂજાની પ્રશંસા થવા માંડી.

નગરની રાજકુમારીએ કણબીની વાત સાંભળી.

રાજકુમારી મનથી એ કણબીને વરી ચૂકી. રાજાએ સ્વયંવર યોજ્યો. રાજકુમારીએ કણબીને વરમાળા પહેરાવી. એ સમયે આવેલા રાજાઓએ કણબીને મારવા લીધો. પણ કણબીએ પોતાના હળથી રાજાઓ સાથે યુદ્ધ આદર્યું. કણબી જીત્યો.

આ કણબીનું નામ હળધર હતું. એટલે તે રાજા હળધર કહેવાયો.

રાજા બન્યા પછી પણ તે પોતાના સંસ્કાર ન ભૂલ્યો.

રાજા અને રાણી રોજ સવારે ઊઠે. જિનમંદિરે જાય. પ્રભુને હાથ જોડે. પ્રભુ સમક્ષ નૈવેદ્ય ધરે, એ પછી જ પોતાના મુખમાં પાણી ગ્રહણ કરે. આ નિયમનું પાલન તેના પુત્રોએ પણ કર્યું.

રાજા હળધર નૈવેદ્ય પૂજાના પ્રભાવથી આ ભવમાં અને પરભવમાં ઘણું સુખ પામ્યો. સંસાર તરીને મોક્ષમાં ગયો.

પ્રભુની નૈવેદ્ય પૂજાથી અક્ષય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવો આ કથાનો સાર છે.

નૈવેદ્ય પૂજાના દુહા

૧. નિર્વેદી આગળ ઠવો, શુચિ નૈવેદ્ય રસાળ;
વિવિધ જાતિ પકવાન શું, ભરી અષ્ટાપદ થાળ.
અણાહારી પદ મેં કર્યાં, વિગ્ગહગઈ અણંત;
દૂર કરી તે દીજિયે, અણાહારી શિવસંત.
–પં. વીરવિજયજી

૨. ભવદવ દહન નિવારવા, જલદ ઘટા સમ જેહ;
જિનપૂજા યુગતે કરી, ત્રિવિધે કીજે તેહ.
પૂજા કુગતિની અર્ગલા, પુણ્ય સરોવર પાળ;
શિવગતિની સાહેલડી, આપે મંગળ માળ.
શુભ નૈવેદ્ય ભાવશું, જિન આગે ધરે જેહ;
સુરનર શિવપદ સુખ લહે, હળીય પુરુષ પરે તેહ
–શ્રી દેવવિજયજી

૩. હવે નૈવેદ્ય નિવેદના, કિજે જિમ હલિરાય;
ભાવ નિર્વેદ પ્રભુ મુખે, માગો અવિચળ ઠાય.
–પં. ઉત્તમવિજયજી

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં

ડી.વી.ડી.

॥ મહાવીર કથા ॥
બે ડી.વી.ડી. સેટ

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીત-સભર '**મહાવીરકથા**'. **કિંમત રૂા.**

॥ ગૌતમ કથા ॥
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમ-સ્વામીના પૂર્વજીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર **'ગૌતમકથા'. કિંમત રૂા. ૧૫૦**

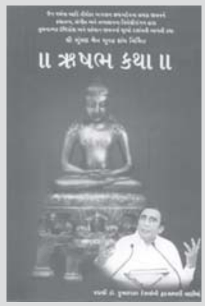

॥ ઋષભ કથા ॥
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

રાજા ઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઋષભ-દેવનું ચરિત્ર અને ચક્રવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી **'ઋષભ કથા'**

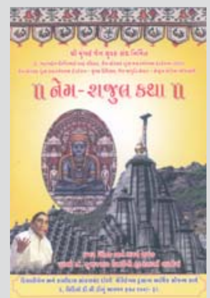

॥ નેમ–રાજુલ કથા ॥
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

નેમનાથની જાન, પશુઓનો ચિત્કાર, રથિ નેમીને રાજુલનો વૈરાગ્ય ઉદ્‌બોધ અને નેમ-રાજુલના વિરહ અને ત્યાગથી તપ સુધી વિસ્તરતી હૃદયસ્પર્શી કથા. **કિંમત રૂા. ૧૫૦**

પાર્શ્વ–પદ્માવતી કથા
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દસ પૂર્વભવોનો મર્મ. ભગવાનનું જીવન અને ચ્યવન કલ્યાણક. શંખેશ્વર તીર્થની સ્થાપના. પદ્માવતી ઉપાસના. આત્મ-સ્પર્શી કથા. **કિંમત રૂા. ૧૫૦**

॥ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કથા ॥
ત્રણ ડીવીડીનો સેટ

કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રનું નામ અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તેઓ એક મહાન ગુરુ, સમાજ-સુધારક, ધર્માચાર્ય અને અદ્ભુત પ્રતિભા હતા. તેમણે સાહિત્ય, દર્શન, યોગ, વ્યાકરણ, કાવ્યશાસ્ત્ર અને વાઙ્મયનાં દરેક અંગો પર નવા સાહિત્યની રચના કરી તથા નવા પંથકોને આલોકિત કર્યા. તેમના જીવન અને કવન વિશે વધુ જાણો ડીવીડી દ્વારા...
ત્રણ ડીવીડી કિંમત રૂા.૧૫૦

॥ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથા ॥
ત્રણ ડીવીડીનો સેટ

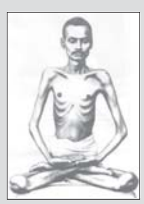

ગાંધીજીના આધ્યાત્મ ગુરુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો જન્મ દેવદિવાળીના દિવસે મોરબી પાસેનાં વવાણિયા ગામે થયો હતો.તેઓ નાનપણમાં 'લક્ષ્મીનંદન', પછીથી રાયચંદ અનેત્યારબાદ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. કહેવાય છે કે તેમને સાત વર્ષની વયે પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન થયું હતું. આઠ વર્ષની ઉંમરે કવિતા લખવાનો આરંભ કર્યો હતો. વધુ જાણો આ ડીવીડી દ્વારા.ત્રણ ડીવીડી કિંમત રૂા.૨૦૦

એક ડીવીડીના ચાર સેટ સાથે લેનારને ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ

ઘરે બેઠાં દીવાનખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દૃશ્ય લાભ
કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સથવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ.
સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરો. ● વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડીવીડી – પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ – લેનારને ૫૦ % ડિસ્કાઉન્ટ

● બેંક ઑફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 IFSC : BKID 0000039 માં રકમ ભરી ઑર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્લીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી રવાના કરાશે.રવાનગી ખર્ચ અલગ

ઉપરની **ડી.વી.ડી. સંઘની ઑફિસ** શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪માં મળશે. સંપર્ક : પ્રવીણભાઈ ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

પ્રથમ બાહ્યતપ અનસન

❑ સુબોધીબેન સતીશ મસાલીઆ

આપણે અગાઉના અંકમાં અભ્યંતર તપ **પ્રાયશ્ચિત, વિનય તથા વૈયાવચ્ચ તપ** ઉપર થોડો પ્રકાશ પાડ્યો. હવે બારેય તપમાંનો સૌથી ઉત્કૃષ્ટ તપ **સ્વાધ્યાય** વિષે વિચારણા કરતાં પહેલાં એક નજર બાહ્યતપ પર નાખી લઈએ. જેમકે દસમું ધોરણ એટલે એકથી નવ ધોરણનો સરવાળો તેમ દસમા તપમાં પ્રવેશતાં પહેલાં ૧ થી ૯ તપનું જરા પુનરાવર્તન કરી લઈએ.

પ્રથમ બાહ્ય તપ અનસન એટલે કે ઉપવાસ, આયંબિલ, એકાસણા વગેરે તપ કરવું તે. હવે જ્યારે તમે ઉપવાસ આદિ તપ કરતા હો ત્યારે એવું તો નથી ને કે તમને ઘરમાં ખાવા નથી મળતું એટલે તપ કરો છો? તમે સ્વેચ્છાએ ભોજનનો ત્યાગ કરો છો. તો શું કામ ત્યાગ કરો છો? તેની પાછળની ભાવના શું? તો તરત જ કહેશો કે 'તપશ્ચ નિર્જરા'...તપથી કર્મની નિર્જરા કરવી છે...હવે જોઈએ ખરેખર નિર્જરા થાય છે કે નહીં? આપણે કોઈ ધંધામાં પૈસા રોકીએ તો નફો થાય છે નહીં તે જોઈએ ને? જો નફાને બદલે નુકસાન થતું હોય તો સમજવું કે ધંધામાં ક્યાંક ખામી છે, અને તે સુધારવાની જરૂર છે.

હવે જ્યારે તમે ઉપવાસ કરો છો, ખોરાક બિલકુલ નથી લેતા, તો તેટલો સમય કાયાથી આવતા કર્મોનો સંવર થાય છે. (અટકે છે.) નવા કર્મો આવતા અટકે છે તો શું થાય છે? જેવા નવા કર્મો આવતા અટકે છે તેવા જ જૂના કર્મો જે અનાદિથી સંગ્રહીને આવેલા છીએ તેમાંથી એકાદ કર્મની પ્રતર ઉદીરણામાં આવે છે. તો શું થાય? એ જૂનું કર્મ ઉદીરણામાં આવ્યું તે કોઈપણ સ્વરૂપે તમારા શરીર પર પ્રગટ થશે...કોઈને માથું દુ:ખશે, ચક્કર આવશે, બળતરા થશે, ઉલટી થશે, કાંઈપણ સ્વરૂપે ઉદયમાં આવશે...આ જે જૂનું કર્મ ઉદીરણામાં આવ્યું તે નિર્જરવા માટે આવ્યું છે. પણ આપણને નિર્જરતા આવડતું નથી. આપણે સ્વેચ્છાએ, ઉપવાસ કરીને આવી બધી તકલીફને આમંત્રણ આપ્યું...તમારું આમંત્રણ સ્વીકારીને આ બધા (તકલીફ રૂપી) મહેમાનો આવ્યા. તે મહેમાનોનું સ્વાગત કરવાને બદલે (સહજ ભાવે સ્વીકાર) તેને કાઢવાના ઉપાય ચાલુ કરી દીધા. ક્યારે જાય? કેમ કરીને જાય? એને દાબવાનું, ચોળવાનું, બીજા અનેક પ્રકારે ઉપાય કરીને તેને કાઢવાના પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. અંદરની ચેતના બોલવા લાગી કે આ ન જોઈએ...આ ન જોઈએ. મતલબ કે ઉદીરણા થઈને આવેલા કર્મો પ્રત્યે દ્વેષના કિરણો નાખવાના ચાલુ કર્યા...તેથી શું થશે કે **ઉપવાસ કરીને જૂના કર્મોને ઉદીરણામાં તો લાવ્યા...પણ જેવા આવ્યા એવા એને નિર્જરવાને બદલે દ્વેષના કર્મોનો ગુણાકાર કરવા લાગ્યા, એટલે નફાને બદલે નુકસાનનો ધંધો કર્યો.** તો સવાલ એ થાય કે ઉદીરણામાં આવેલ **કર્મોને નિર્જરવા કઈ રીતે? કર્મોને નિર્જરવા માટે એક જ રસ્તો છે કે તે કર્મોને સમતા ભાવે વેદવા**...ગમે તેવી ભયંકરમાં ભયંકર તકલીફ રૂપે કર્મો પ્રગટ થાય ત્યારે વિચારવું કે આ તો મેં જ આમંત્રણ આપીને બોલાવેલા મહેમાન છે. એને કાઢી ન મૂકાય. તે ભલે ગમે તેવા કષ્ટદાયક હશે તો પણ દેર-સબેર ચાલી જશે. આ પણ અનિત્ય જ છે. કશું કાયમ રહેવાનું નથી. આમ મહાવીરે બતાવેલી પ્રથમ અનિત્ય ભાવનામાં સ્થિર થવું. એવો ભાવ પણ ન કરવો કે આ મટી જાય તો સારું. જતાં રહે તો સારું. ન કોઈ એવી એક્સન લેવી. સંપૂર્ણપણે સમતામાં સ્થિર થવું. **અનિત્ય ભાવના અને સમતામાં સ્થિરતા તો ઉદીરણામાં આવેલા કર્મને ન તમારા રાગનો ટેકો મળશે...ન તમારા દ્વેષનો ટેકો મળશે તો આવેલું કર્મ ટકી શકશે નહીં અને નિર્જરીને ચાલી જશે.**

અને જો ઉદીરણામાં આવેલા કર્મ પ્રત્યે તેને કાઢવાનો એટલે કે દ્વેષનો ભાવ નાખ્યો તો દ્વેષના કર્મોના ગુણાકાર કરશો. અગર કોઈ રાગનું કર્મ ઉદીરણામાં આવશે તો તે બહુ ગમી જાય, આ સ્થિતિ રહી જાય એવા ભાવ કરશો તો રાગના કર્મોના ગુણાકાર થશે. ઉપવાસ કર્યો, કર્મની નિર્જરા માટે પણ કરી બેઠા રાગ કે દ્વેષના કર્મોનો ગુણાકાર... ખરેખર ઉપવાસ તમારો એટલો જ થયો જેટલો સમય તમે સમતામાં (ન્યુટ્રલ) રહ્યા. બાકી તો નિર્જરાના બદલે કર્મના ઢગ ખડક્યા. મોક્ષ સુધી પહોંચવાનો એક જ રસ્તો છે અને તે છે સમતા...જુઓ કહ્યું છે કે..

ત્રણ અક્ષરને ઓળખો, બે ગુરુ લઘુ એક...
સીધી લેતા મોક્ષ છે, ઉલટી દુર્ગતિ દેત.

એ ત્રણ અક્ષર છે સમતા...સમતા ધારણ કરો તો કર્મની નિર્જરા...તેનાથી ઉલટું એટલે તામસ ધારણ કરો તો દુર્ગતિ નક્કી જ છે.

કદાચ બાહ્યતપ અનસન વિષે આટલું ઉંડાણમાં ક્યારેય વિચાર્યું પણ નહીં હોય... આ તો ગમે તેમ કરીને, આડા-અવળા, ઉંધા-ચત્તા પડીને, વિવિધ ભોજનના રસાસ્વાદ મનમાં જમા કરી કરીને ક્યારે પારણું થાય ને આ બધું ખાઉં એમ ભાવના સેવતા-સેવતા આઠ ઉપવાસ પૂરા કર્યા. ઢોલ-નગારા વગાડ્યા. પારણા થઈ ગયા...સ્વાદેન્દ્રિયે પહેલા કરતાં પણ બમણું જોર માર્યું, સ્પ્રીંગને જેટલી દબાવો એની ડબ્બલ ઉછળે એવી હાલત થઈ...બોલો આમાં કર્મની નિર્જરા ક્યાં થઈ? **ઉપવાસ એ એક સાધન છે. તેના દ્વારા ઉદીરણામાં જે કર્મ આવે તેને કોઈપણ જાતની પ્રતિક્રિયા આપ્યા વગર સમતામાં સ્થિર થઈ, અનિત્યભાવનામાં સ્થિર થઈ નિર્જરવા તે સાધ્ય છે. સાધનને જ સાધ્ય માની લો તો નિર્જરા ક્યાંથી થાય? ઉપરથી કર્મના ઢગલા થાય. નુકસાન થાય.**

ઘણીવાર ધંધામાં એવું થાય કે પેપર પર મોટા મોટા આંકડા બતાવે. પણ હાથમાં કંઈ ન આવે...એમ ભલે તમે મોટી મોટી ગણત્રી મૂકો કે મારે આટલા ઉપવાસ થયા...૧૫ થયા, ૧૬ થયા, ૩૦ થયા. વર્ષીતપ થયો...પણ આટલું કષ્ટ વેઠીને જો કર્મની નિર્જરા કરતાં ન આવડે તો અંતે એ શૂન્ય થઈ જશે...કેવી રીતે તે પણ જાણો...

ધારો કે તમે અઠ્ઠાઈ કરી...આઠ દિવસ સુધી ખાધું-પીધું નહીં એટલે એટલો પુન્યનો બંધ પડશે–પરંતુ અઠ્ઠાઈ કરતી વખતે તમારામાં ઊંડે ઊંડે જે ભાવ હશે જેમકે...કોઈને લોકોમાં દેખાડો કરવાનો ભાવ હશે...કોઈને મનમાં અહંકાર હશે...કોઈના મનમાં ભોજનનું ચિંતન હશે...કોઈના મનમાં હશે કે જો મેં આટલું કર્યું, કોઈ શાતાય પૂછે છે? કોઈના મનમાં શું શણગાર સજવો? કયા વસ્ત્ર પરિધાન કરવા, શેમાં સૌથી સુંદર દેખાઈશ? કોઈ વિચારે કે ન કોઈ માથું દબાવવાનું પૂછે છે, ને કોઈ પગ દબાવે છે. આપણા તપ સહેલા થોડા છે? અરે મારા માટે પાણી પણ ઉકાળીને નથી રાખ્યું? ગાદલું પણ નથી પાથર્યું? આવા આવા અનેક વિચારોનું ઘમસાણ મનમાં ચાલતું હશે, કે જેનો કોઈ અંત જ નથી. તો આ જે વિચારો છે, આ જે ભાવ છે, તેના લીધે અનુબંધ પાપનો પડશે. એટલે કે તમારા ઉપવાસ તમને આપે પુન્યનો બંધ અને અંદરની ભાવના તમને આપે પાપનો અનુબંધ. એટલે આ બની ગયું પાપાનુબંધી પુન્ય.

હવે અનુબંધ એટલે શું? અને પાપના અનુબંધવાળું પુન્ય શું કરે? તે પણ જાણી લો...અનુબંધ હંમેશાં બંધની સાથે પૂંછડાની જેમ જોડાયેલું હોય. દરેક બંધની સાથે તેનો અનુબંધ સાથે ને સાથે જ રહે. બંધ જેવું ઉદયમાં આવ્યું કે તેની સાથે અનુબંધ પણ હાજર થઈ જાય. એક ઉદાહરણથી સમજીએ...ધારો કે તમે અઠ્ઠાઈ કરી તે પુન્યના બંધના પ્રતાપે તમને સુંદર એવું રૂપ મળ્યું. પણ અંદરના ભાવને હિસાબે જે પાપનો અનુબંધ પડ્યો હતો તે સાથે જ હાજર થશે અને તમને રૂપનું અભિમાન, અહંકાર કરાવશે. કદાચ વેશ્યાવાડે પણ લઈ જશે. આમ આ અભિમાન–અહંકાર–વેશ્યાગીરી તમને દુર્ગતિમાં ઘસડી જશે. આમ આ તમારું પુન્ય, તમારી તપસ્યા શૂન્ય બની ગઈ. બીજું એક ઉદાહરણ જુઓ. ધારો કે આવા કોઈ તપને લીધે પુન્યનો બંધ પડ્યો જેથી પૈસે-ટકે ઘણા સુખી બન્યા પણ અંદરના ભાવ પ્રમાણે અનુબંધ પાપનો પડ્યો જેના લીધે અતિભયંકર કાળા નાગ જેવો ક્રોધ પ્રગટ થયો. હવે આ પૈસાપાત્ર પણ ક્રોધી વ્યક્તિએ ક્રોધના આવેશમાં એવા એવા કામ કર્યાં કે આ ક્રોધે એને ક્યાંય દુર્ગતિના ખાડામાં ફેંકી દીધો. આ કામ અનુબંધનું. અને આ **અનુબંધમાં જ તાકાત છે કે તે નવું કર્મ કેવું બંધાવશે. એટલે સમજો તમારા માટે બંધ કરતાં અનુબંધનું મહત્ત્વ વધારે છે.** માટે હંમેશાં અનુબંધથી ચેતો. પ્રથમ બાહ્યતપ અનસન નાનો હોય કે મોટો એ તો ફક્ત પુન્યનો બંધ આપશે પણ તે સાથે અંદરના ભાવ પ્રમાણે, અંદરના રાગ-દ્વેષ, મોહ-માયા-કપટ-હઠાગ્રહ-દુરાગ્રહ અનુસાર જ તેનો અનુબંધ પડશે. જ્યારે પણ, જે પણ ભાવમાં આ પુન્યનો બંધ ભોગવટામાં આવશે, ત્યારે તેની સાથે જ પૂંછડાની જેમ અનુબંધ હાજર થઈ જશે, ને તમને દુર્ગતિની ખાઈમાં ધકેલી દેશે. માટે માણસે સતત જાગ્રત રહેવું કે અનુબંધ ખોટો નથી પડી રહ્યો ને? બંધ કરતાં અનુબંધથી ચેતો...ક્યાંક એવું ન બને કે આટલા તપ કરીને, કષ્ટ વેઠીને અંતે હાથમાં શૂન્ય જ આવે.

આપણે જે કાંઈ ખાઈએ, પીઈએ છીએ તેનું ઉર્જા શક્તિમાં રૂપાંતર થાય છે. તે રૂપાંતર કરવા માટે શરીરના વિવિધ અંગોને કાર્ય કરવું પડે છે. તે અંગો કાર્ય કરવા માટે ઉર્જાશક્તિનો ઉપયોગ કરે છે. તેથી આપણી ઉર્જા શક્તિ આમ જ વપરાઈ જાય છે. અગર તમે ખોરાક નથી લેતા...તો આ વિવિધ અંગોમાં વહેંચાઈ જવા વાળી શક્તિ બચે છે. ઉપવાસ દરમ્યાન આ બચેલી ઉર્જાશક્તિનો ઉપયોગ ઉદીરણામાં આવેલ કર્મોને નિર્જરવા માટે કરવાનો છે; કેમકે કર્મોને વેદતા તે સાથે સમતામાં સ્થિર થવું તે ખાવાના ખેલ નથી. તેના માટે ઘણી ઉર્જાશક્તિની જરૂર પડે છે. આમ ભોજન છોડવાથી જે ઉર્જાશક્તિ (ચેતના) વધે છે તે બધી ઉર્જાશક્તિ મગજને મળે છે...મગજ જાગૃતિ સાધવામાં સમર્થ બની જાય છે. (મહાવીરની જાગૃતિનું હજાર કારણોમાંનું આ પણ એક કારણ છે) આ જાગૃત મન દ્વારા, સતત સખત પ્રયત્ન દ્વારા રાગ-દ્વેષ દૂર કરી સમતામાં સ્થિર રહી શકાય તો જ આ તપનો અનુબંધ શુભ પડે અને તો જ 'તપશ્ચ નિર્જરા' તે સાધ્ય કરી શકાય. આ આંતરિક જાગૃતિ તેજ સાધ્ય છે. ઉપવાસ તો સાધન છે. આપણે સાધનને મહત્ત્વ આપી દીધું ને સાધ્યને ખોઈ નાખ્યું. સાપ ચાલ્યો ગયો ને કાંચળી હાથમાં રહી ગઈ.

વળી આપણને થાય છે કે મેં અઠ્ઠાઈ કરી... મેં માસક્ષમણ કર્યું... એક વાત હંમેશાં ધ્યાનમાં રહે કે તમે કાંઈ કરતા નથી જે કાંઈ થાય છે તે કોઈ પૂર્વ જન્મમાં એવા કોઈ કર્મ નાખીને આવ્યા છો તેનો પાકવાનો સમય પૂરો થતાં તે ઉદયમાં આવે છે અને તમારાથી તપસ્યા થઈ જાય છે. તમે કરવાવાળા કોઈ નથી. અત્યારે કોઈ કેવલી વિચરતા હોત તો તમને જણાવત કે...કોઈ જનમમાં આ પ્રમાણેનું કર્મ કર્યું હતું તેના પરિણામ રૂપે આજે આ માસક્ષમણ ઉદયમાં આવ્યું છે. આમ ઉદયમાં આવેલી ચીજને તમે 'મેં કર્યું' 'હું કરું છું' એવા અહંપદમાં સ્થાપિત કરો છો, તેથી પણ અનુબંધ પાપનો પડે છે.

આદિનાથ દાદાનું ઉદાહરણ આપણી સમક્ષ છે. તેમણે તેર મહિનાના ઉપવાસ કર્યા નથી...પરંતુ પૂર્વ જન્મમાં તેર કલાક સુધી બળદનું મોઢું બાંધી દેવાથી ઉપાર્જન થયેલું કર્મ ઉદયમાં આવ્યું છે. વળી એ પણ જુઓ કે એ કર્મ બાંધતી વખતે એમને એ બળદો પ્રત્યે કોઈ દ્વેષ ભાવના ન હતી માટે ભલે બંધ ખોટો હતો પણ અનુબંધ પુન્યનો હતો. માટે એ પાપના બંધ રૂપે તેમને તેર મહિના સુધી ગોચરી ન મળી પણ શુભ અનુબંધના પરિણામે તે ઉર્જાશક્તિનું ઉર્ધ્વગમન કરી...રાગદ્વેષથી મુક્ત થવામાં ને સમતામાં સ્થિર થવામાં તેનો ઉપયોગ કર્યો...જેથી મોક્ષપદને પામ્યા. જો એમનો અનુબંધ પણ ખોટો હોત તો, અશુભ બંધને કારણે તેર મહિના સુધી ગોચરી તો ન જ મળત પણ સાથે રાગ-દ્વેષના ઢગલા કરી દુર્ગતિમાં ફેંકાઈ જાત.

ઘણી વાર કોઈ તપની તીવ્ર ઈચ્છા કરી હોય તો પણ તે ઉદયમાં આવે છે...પણ જુઓ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે...'ઈચ્છા નિરોધ તપઃ' ઈચ્છાને રોકવી તે જ તપ છે. શા માટે એવું કહ્યું તે પણ સમજો...

ધારો કે તમે તીવ્ર ઇચ્છા કર્યા કરી કે 'મારે માસક્ષમણ કરવું છે...'

ને ઘૂંટી ઘૂંટીને આ ઈચ્છાને નિકાચીત બનાવી દીધી. (નિકાચીત કર્મ એટલે એવું કર્મ કે જે ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય) પણ આત્માની તમારી હાલની પરિસ્થિતિ એવી નથી કે તમે માસક્ષમણ કરી શકો. પરંતુ તમારી નિકાચીત કરેલી ઈચ્છાએ ક્યારે ને ક્યારે તો આકાર લેવાનો જ છે. હવે શું થશે? કેમકે આ ઈચ્છાને સાકાર કરવા માટે સૌ પ્રથમ તો મનુષ્ય દેહ જોઈશે. શારીરિક તથા માનસિક બળ જોઈશે. ધર્મની સમજ જોઈશે. આ બધી વસ્તુ માટે કેટલું બધું પુન્યનું ઉપાર્જન જોઈશે ને એ પુન્યના ઉપાર્જન માટે કેટલાય બીજા અનંતા અનંતા ભવ કરવા પડશે. સમજાય છે? વળી એ અનંતા અનંતા ભવમાં તમે ફક્ત પુન્ય જ કરવાના છો એવું તો નથી ને? પાપ કરવાના જ નથી એવું તો બને નહીં ને? માટે આ કરેલી એક નિકાચીત ઇચ્છાની પાછળ, તે ઇચ્છાને સાકાર કરવા માટે કેટલા ભવ વધારી દીધા...કેટલા પાપના ઢગલા ખડકી દીધા. સમજ પડી? ધારો કે અહીંથી આપણો આત્મા એકેન્દ્રિયમાં ચાલ્યો ગયો..તો કેટલા અનંતા ભવે...અકામ નિર્જરા કરતાં કરતાં માંડ માંડ ચોર્યાસી લાખ ફેરા ફરતો ફરતો જ્યારે મનુષ્ય જન્મ પામશે ત્યારે આ કરેલી નિકાચીત ઇચ્છા સાકાર કરવા માટેના અનુકુળ સંજોગો ઉભા થશે ને તે ઉદયમાં આવે ત્યારે જો પાપનો અનુબંધ પડેલો હશે તો પાછા દુર્ગતિમાં ફેંકાઈ જશો ને બધું જ શૂન્ય થઈ જશે. માટે જ કહ્યું છે કે **'ઇચ્છા નિરોધ તપ:' ઇચ્છાને રોકો તે જ તપ છે. ઉત્પન્ન થયેલી ઇચ્છાને ઘૂંટો નહીં..નિકાચીત ન થવા દો. ઇચ્છાને રોકવી એ કોઈ સરળ કામ નથી. તે કેટલું આકરૂં છે તે તો જે કરે તે જ જાણે...**અનસન તપ વિષે હજી ઘણું કહેવું છે પણ જગ્યાની મર્યાદા હોઈ...આ બાહ્યતપ અનસનના વિવેચનથી થોડો પણ બાહ્યતપ અંતરમાં ઉતરે ને તે પ્રમાણે આ તપ આચરણમાં મૂકાય તો કાર્ય સાધી શકાય તેવું છે... (આ તપ વિષે કોઈને કાંઈ સવાલ હોય તો મોકલી શકે છે.) ✷✷✷

૧૯, ધર્મપ્રતાપ, અશોક રોડ, દામોદરવાડી, કાંદિવલી (ઈસ્ટ).
મુંબઈ-૪૦૦ ૧૦૧. Mob. : 9892163609.

જ્ઞાન-સંવાદ

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના જ્ઞાનપિપાસુ વાચકો સાથેના સંવાદને ધ્યાનમાં લઈ જ્ઞાનયાત્રાને વધુ સઘન અને પારદર્શી બનાવવાના પ્રયત્નરૂપે એક નવી શ્રેણી શરૂ કરી છે. વાચક મિત્રો પોતાના સવાલો લખી અમને મોકલે. પંડિતજી કે જ્ઞાની ભગવંત પાસેથી ઉત્તર મેળવી અહીં છાપીશું. વધુમાં વધુ પાંચ સવાલ પૂછી શકાય. સવાલ ધર્મજ્ઞાનને આધારિત હોય જેથી અન્ય વાચકોને પણ એ જ્ઞાન મળે...

આ અંકમાં અમદાવાદના શ્રી અશોક શાહ અને શ્રી અનિલ શાહના પ્રશ્નોના, પં. શ્રી તન્મયભાઈ એલ. શાહે આપેલા જવાબો પ્રકાશિત કર્યા છે.

અશોક ન. શાહ, અમદાવાદ

પ્રશ્ન : પ્રભુ આદિનાથના કાળમાં થયેલ ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ મળતો નથી, તે પ્રાગ ઐતિહાસિક છે. પરંતુ નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ કે મહાવીર સ્વામીનો તો ઐતિહાસિક કાળ છે. તેથી તેમના દીક્ષા, સમવસરણ, ગણધરવાદ આદિ પ્રસંગોનો કોઈ ઇતિહાસમાં કે સંપ્રદાયમાં ઉલ્લેખ જોવા મળે ખરો? હોય તો તે કેવા પ્રકારનો?

જવાબ : પ્રભુ આદિનાથથી લઈને મહાવીર સ્વામી સુધીની થયેલી ઘણી બધી ઘટનાનો ઉલ્લેખ જૈન શાસનમાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ રચિત એવા શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર ગ્રંથમાં, આગમોમાં, પ્રાકૃત સાહિત્યમાં લેખિત ઉલ્લેખ મળે છે. કેટલાંક તીર્થસ્થાનોમાં તેમના મૂર્તિ વગેરે અવશેષો દ્વારા પણ આ ઉલ્લેખ મળી શકે છે. એ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાથી, વાંચવાથી બધું સ્પષ્ટ જાણવા મળી શકે છે. ઐતિહાસિક અવશેષોનું સંશોધન કરવાથી પણ સ્પષ્ટતા થવી શક્ય છે.

પ્રભુ આદિનાથના જીવનમાં બનેલ પ્રસંગો તેમના પછીના તીર્થંકરો સ્વમુખે વર્ણવતા હોય છે અને તે પ્રભુ કેવળજ્ઞાની હોવાથી તેમની વાતમાં કોઈ અવિશ્વાસનું કારણ બની શકે તેમ નથી.

ઘણાં અવશેષો, શાસ્ત્રો વગેરે કાળના પ્રવાહમાં હોમાઈ ગયા તો વળી કેટલાંક વિધર્મીઓના આક્રમણથી નષ્ટ થયા હોઈ તેથી તેને શોધવા ઘણા કઠીન પડી જાય એટલે હાલ તો જેટલું મળે છે તેમાં જ ઉલ્લેખ જોવા જોઈએ.

પં. શ્રી તન્મયભાઈ એલ. શાહ, ગોરેગામ, મુંબઈ

* * *

અનિલ શાહ, અમદાવાદ

પ્રશ્ન : ગોશાલકે તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુ ઉપર તેજોલેશ્યા છોડી તો શું કરવાથી તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય?

જવાબ : સૂર્યના તડકામાં બેસવાનું, છઠ્ઠનો તપ કરવાનો, એક મુઠ્ઠી અડદના બાકુળા તથા એક ઉના પાણીની અંજલિથી પારણું કરવાનું આ પ્રમાણે છ માસ સુધી નિરંતર કરવાથી તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.

પ્રશ્ન : પ્રભુ મહાવીર સ્વામીને આ તેજોલેશ્યા કેમ બાળી ન શકી? શું કરવાથી તેજોલેશ્યા નિષ્ફળ કરવાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય?

જવાબ : તીર્થંકર નામકર્મના વિશિષ્ટ પુણ્ય પ્રભાવથી તેજોલેશ્યા નિષ્ફળ ગઈ. જેણે સર્વ જીવોના હિતની ભાવના રાખીને સાધના કરી હોય એને કુદરતી રીતે જ આવા ઉપસર્ગો ખાસ કાંઈ કરી શકતા નથી. તેમાંય કેવળજ્ઞાન થતાં જ આ પુણ્ય ઉદયમાં આવતું હોય છે. તેમ છતાં પ્રભુને છ માસ સુધી લોહીના ઝાડા થયા તે એમના પૂર્વ ભવમાં કરેલી વિરાધનાનું ફળ એટલું બાકી હતું એમ કહી શકાય. એટલા કર્મો ભોગવવાના બાકી હતાં તે પૂરા થયા. (કલ્પસૂત્રના આધારે જવાબ)

પં. શ્રી તન્મયભાઈ એલ. શાહ, ગોરેગામ, મુંબઈ

ગાંધી વાચનયાત્રા

સ્મૃતિઓનો સુંદર, જીવંત આલેખ : ગાંધી એટ ફર્સ્ટ સાઈટ

☐ સોનલ પરીખ

મહાત્મા ગાંધી વિશે વાંચનારાઓથી થોમસ વેબરનું નામ અજાણ્યું ન જ હોય. આ ઑસ્ટ્રેલિયન ગાંધી સ્કૉલરે પોતાના 'ગાંધી એટ ફર્સ્ટ સાઇટ' પુસ્તકમાં લખ્યું છે, 'મેં ગાંધીને પહેલવહેલા ૧૯૭૬માં જોયા.' સાલ વાંચીને આપણે ચોંકીએ, ત્યાં જ વાક્યનો ઉત્તરાર્ધ આવે, 'મેં ગાંધીને પહેલવહેલા ૧૯૭૬માં જોયા, મૅડમ તુસાદ મ્યુઝિયમમાં, મીણના પૂતળા રૂપે – પણ એ દર્શને પણ મને હલાવી નાખ્યો. સૂટેડબૂટેટ ને મિલિટરી યુનિફૉર્મમાં સજ્જ પ્રભાવશાળી પુરુષો વચ્ચે ઊભેલા આ નાનકડા, બોખા, શામળા, ધોતીધારી ને હસમુખા ચહેરાવાળા માણસે એક વાર આખી દુનિયાને પ્રભાવિત કરી હતી ! એ ક્ષણે મને વિચાર આવ્યો, જો હું તેમનું મીણનું પૂતળું જોઇને આખો હલી ગયો, તો જેમણે ગાંધીજીને ખરેખર જોયા હશે તેમને પહેલી મુલાકાતમાં શું નહીં થયું હોય? તેમનાં તો જીવન જ બદલાઇ ગયાં હશે.' ૨૦૧૫માં પ્રકાશિત થયેલું, ૨૮૦ પાનાંનું 'ગાંધી એટ ફર્સ્ટ સાઇટ' પુસ્તક આ વિચારમાંથી આકાર પામ્યું છે. થોમસ વેબરે ભારે જહેમતપૂર્વક, ક્યાંક્યાંથી સંદર્ભો મેળવીને આ પુસ્તકનું સંપાદન કર્યું છે. પ્રકાશક છે 'ધ લોટસ કલેક્શન, રોલી બુક્સ પ્રા.લિ., એમ ૭૫, ગ્રેટર કૈલાશ ટુ માર્કેટ, ન્યૂ દિલ્હી ૧૧૦૦૪૮.' પુસ્તકનો વિષય છે ૧૯૦૪થી ૧૯૪૮ સુધીના ગાળા દરમ્યાન ગાંધીજીને મળેલા લોકોમાંની ૪૨ પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓની ગાંધી સાથેની પહેલી મુલાકાતનું વર્ણન.

૧૮૯૩ના મે મહિનામાં ૨૪ વર્ષના મોહનદાસ ગાંધીને દક્ષિણ આફ્રિકાના પિટર્સમૅરિત્સબર્ગ સ્ટેશને ટ્રેનમાંથી ધક્કો મારીને ઉતારી મૂકવામાં આવ્યા હતા. આ ઘટનાના એક વર્ષ પછી એટલે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીના નેજા હેઠળ પ્રવાસી ભારતીયોના હિતોની રક્ષા અને રંગભેદની નીતિ વિરુદ્ધ કામ કરવા માટે એક સંગઠન નાતાલ ઇન્ડિયન કૉંગ્રેસની સ્થાપના થઇ. ત્યાર પછીના દસ વર્ષમાં ગાંધીજીએ આ દિશામાં નોંધપાત્ર કામો કરી દક્ષિણ આફ્રિકા, ભારત અને બ્રિટનનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. તેમનું વર્તુળ સતત વિકસતું અને વૈવિધ્યપૂર્ણ હતું. પ્રતિભાઓને આકર્ષવાની, પારખવાની અને તેમને ભવ્ય ધ્યેય સાથે જોડી રાખવાની શક્તિ તેમનામાં હતી. આ પુસ્તકમાં હેનરી પોલાક, જોસેફ ડૉક, સરોજિની નાયડુ, આચાર્ય કૃપાલાની, રાજકુમારી અમૃતકૌર, વિનોબાજી, રાજેન્દ્રપ્રસાદ, મૅડેલિન સ્લૅડ, જે.સી.કુમારપ્પા, ચાર્લી ચૅપ્લિન, વેબ મિલર, રોમાં રોલાં, શ્રીમન્નારાયણ, લૉર્ડ માઉન્ટબેટન, વિન્સેન્ટ શીન જેવી વ્યક્તિઓની મહાત્મા ગાંધી સાથેની મુલાકાત તેમના જ શબ્દોમાં વર્ણવાઇ છે. સાથે જે તે વ્યક્તિઓની ટૂંકી ઓળખ આપવામાં આવી છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની રીતે ઉલ્લેખનીય છે, પણ તેમનું વર્ણન કરવામાં આ પુસ્તકનું કેન્દ્ર – ગાંધી સાથેની એ વ્યક્તિઓની પ્રથમ મુલાકાત – બિલકુલ વીસરાઇ ન જાય અને તેમની ઓળખ મુલાકાતને એક સંદર્ભ મળે, એક પરિમાણ આપવા માટે પૂરતી પણ હોય તેનું સંતુલન સંપાદકે જાળવ્યું છે.

પહેલી વ્યક્તિ છે હેનરી પોલાક. હેનરી પોલાક યહૂદી હતા અને ટ્રાન્સવાલ ક્રિટિકમાં લખતા. ગાંધીજીએ તાજું જ 'ઇન્ડિયન ઑપિનિયન' ખરીદ્યું હતું. તેમાં છપાતા ભારતીય સંસ્કૃતિ અને દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રવાસી ભારતીયોની સમસ્યા વિશેના ગાંધીજીના લેખો જોઇ તેઓ ૧૯૦૪માં ગાંધીજીને મળવા ગયા હતા. 'ગાંધીનો ઓરડો સાદો હતો.' પોલાક લખે છે, 'ભીંત પર દાદાભાઇ નવરોજી, ગોખલે, ટૉલ્સટૉય અને ઇસુખ્રિસ્તના પૉર્ટ્રેટ લટકતાં હતાં. મોટા એક ઘોડા પર દળદાર પુસ્તકો હતાં, જેમાં મેં બાઇબલ પણ જોયું. તેમણે ઉષ્માપૂર્વક મારું અભિવાદન કર્યું. તરત અમે મૂળ વાત પર આવ્યા. ભારતીયોને પડતી મુશ્કેલીઓ, તેમને થતા અન્યાય અને તેમની મહેનતનો બ્રિટિશ લોકો દ્વારા લેવાતો ગેરલાભ ગાંધી વર્ણવતા હતા. તેમની વાતોમાં મક્કમતા અને નિર્ધાર હતા, પણ ગુસ્સાનો એક પણ શબ્દ તેમણે ઉચ્ચાર્યો નહીં, કે ન કોઇ વ્યક્તિની ટીકા કરી. 'ઇન્ડિયન ઓપિનિયન'માં સેવા આપવાનો મારો વિચાર પાકો થયો.' ત્યાર પછી પોલાક ગાંધીજીના મિત્ર બની ગયા ને બાર વર્ષ સુધી 'ઇન્ડિયન ઓપિનિયન'માં જોડાયેલા રહ્યા. રસ્કિનનું પુસ્તક 'અનટુ ધ લાસ્ટ' તેમણે જ ગાંધીજીને વાંચવા આપ્યું હતું. એ પુસ્તકે ગાંધીજીના જીવન પર કરેલી અસરને આપણે જાણીએ છીએ. જીવનભર પોલાક ગાંધીજીના નિકટના મિત્ર રહ્યા. તેમનાં પત્ની મિલિ પોલાક પહેલી મુલાકાતમાં ગાંધીજીની આંખોથી પ્રભાવિત થયાં હતાં – 'હી હેઝ ગોટ ધ કાઇન્ડેસ્ટ આઇઝ ઇન ધ વર્લ્ડ'– તેઓ લખે છે.

જૉસેફ ડૉક જેમણે ગાંધીજીનું પહેલું અધિકૃત જીવનચરિત્ર લખ્યું, તેઓ પાદરી હતા. ૧૯૦૭માં ગાંધીજીની સવિનય પ્રતિકાર પદ્ધતિથી આકર્ષાઇ તેઓ તેમને મળવા ગયા હતા. 'ગાંધીના હૃદયની ભવ્યતા, ધૈર્ય, સતર્કતા, સામર્થ્ય અને પારદર્શક પ્રામાણિકતા જોઇ હું પ્રભાવિત થયો. અમે મિત્રો તરીકે જુદા પડ્યા.' આ મૈત્રી જીવનભર ટકી. ૧૯૦૯માં તેમણે ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર લખ્યું, જેની એક નકલ ગાંધીજીએ ટૉલ્સટૉયને મોકલી હતી. ગાંધીજીએ પોતાનું પ્રિય 'લીડ કાઇન્ડલી લાઇટ' જૉસેફ ડૉકની પુત્રી ઑલિવ પાસેથી પહેલીવાર સાંભળ્યું હતું.

ભારતનાં બુલબુલ, કવયિત્રી, સ્વાતંત્ર્યસેનાની, નારીવાદી કર્મશીલ સરોજિની નાયડુ લંડન-કૅમ્બ્રિજમાં ભણેલાં. તેઓ ગાંધીજીને પહેલીવાર ૧૯૧૪માં લંડનમાં મળ્યા હતાં. ત્યારે ગાંધીજી દ.આફ્રિકાથી ભારત આવતા હતા. પહેલી જ મુલાકાતમાં બંને વચ્ચે મૈત્રી થઇ ગઇ હતી અને સરોજિનીદેવીએ ગાંધીજી જે લાકડાનાં વાસણમાં ખાતા હતા તેના પર ટકોર પણ કરી હતી જેના પર ગાંધીજી ખડખડાટ હસ્યા હતા. સરોજિનીદેવી અને ગાંધીજી બંનેમાં ભારોભાર રમૂજવૃત્તિ હતી. બંને મળે ત્યારે હાસ્યના ફુવારા ઊડતા જ હોય. તેઓ ગાંધીજીને મિકી માઉસ કહેતા અને તેમનો ગરીબીનો આગ્રહ બીજા બધાને મોંઘો પડે છે તેવું કહી દેતાં.

આચાર્ય કૃપાલાની ગાંધીજીને પહેલીવાર શાંતિનિકેતનમાં મળ્યા હતા. ગાંધીજીની સાદાઇ, શ્રમ વગેરે વાતો કૃપાલાનીજીને ગળે ઊતરી ન હતી, છતાં કૂતુહલથી મળવા ગયા હતા. એક અઠવાડિયું રહ્યા. 'મેં જોયું કે ગાંધી જે કરે તેમાં જીવ રેડી દે છે. બધું ન્યાયી રીતે થવું જોઇએ તેવો આગ્રહ છોડતા નથી. સાદા, હસમુખા અને પ્રસન્ન છે છતાં ખૂબ દૃઢ, નિર્ભય અને ગમે તે ભોગે સત્યને વળગી રહે છે.' પછીથી તેઓ ગાંધીજીના નિકટના સાથી બન્યા.

પુસ્તકમાંથી પસાર થતા જઇએ તેમ સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘણીવાર એવું બન્યું છે કે લોકો ગાંધીજીને મળવા જાય ત્યારે ગાંધીજી જમતા હોય કે પછી તેમને મૌનવાર હોય. તેમને ખજૂર, મગફળી વગેરે ખાતા જોઇ લોકોને બહુ આશ્ચર્ય થતું.

કપૂરથલાની રાજકુમારી અમૃતકૌર ઇંગ્લૅન્ડમાં ભણેલાં. અપરિણીત હતાં. સેવાગ્રામ આશ્રમમાં રહેતાં અને સ્ત્રીઓ માટે કામ કરતાં. સ્વતંત્ર ભારતનાં પહેલાં આરોગ્યમંત્રી બન્યાં હતાં. તેઓ જલિયાંવાલાંમાં ગાંધીજીને પહેલીવાર મળ્યા. ખાદીની ચર્ચા થઇ હતી, પણ બંને વચ્ચે એકમતી સધાઇ ન હતી.

વિનોબાજી ૧૯૧૬માં મળ્યા. એ પહેલા તેમણે બનારસમાં ગાંધીજીનું ભાષણ સાંભળ્યું હતું જેમાં ગાંધીજીએ રાજાઓને, નેતાઓને ને અંગ્રેજોને આડેહાથ લીધા હતા. વિનોબાજીએ જોયું કે પોતે જેની શોધ કરે છે તે હિમાલયની શાંતિ ને બંગાળની ક્રાંતિ ગાંધીજીમાં છે એટલે સમય માગી સાબરમતી આશ્રમમાં આવી મળ્યા. ગાંધીજી તે વખતે શાક સમારતા હતા. વિનોબાજીને ભારે નવાઇ લાગી. ગાંધીજીએ તેમને પણ એક ચપ્પુ પકડાવ્યું અને કહ્યું, 'તમે જ્ઞાનના ઉપાસક છો તેથી દૂબળા હો તેમાં તો નવાઇ નથી, પણ તમે નબળા લાગો છો. એ ન ચાલે.' વિનોબાજી પછીથી પહેલા વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહી અને ગાંધીજીના આધ્યાત્મિક વારસદાર બન્યા.

સ્વતંત્ર ભારતની બંધારણસભાના પ્રમુખ અને ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રપ્રસાદ ગાંધીજીને પહેલીવાર ચંપારણ સત્યાગ્રહ દરમ્યાન મળ્યા હતા. ત્યારે રાજેન્દ્રપ્રસાદ ગોખલેના ભારત સેવક સંઘના સભ્ય અને બિહારના યુવાન નેતા હતા. ગાંધીજીના દ. આફ્રિકાના કામથી સારા એવા પરિચિત હતા.

બ્રિટીશ ઍડમિરલનાં પુત્રી મૅડેલિન સ્લૅડ – મીરાબહેન ગાંધીજીની શિષ્યા થવા ઇંગ્લૅન્ડથી આવ્યાં હતાં. આવતા પહેલા ગાંધીજી સાથે પત્રવ્યવહાર કરી મંજૂરી માગી હતી અને પોતાના ઘરમાં આશ્રમજીવન જેવું જીવન જીવવાની તાલીમ પણ લીધી હતી. સાબરમતી આશ્રમમાં પહેલીવાર ગાંધીજીને જોઇ તેઓ અભિભૂત થઇ ઘૂંટણિયે પડી ગયાં હતાં. ગાંધીજીએ તેમને ઉઠાડ્યાં અને કહ્યું, 'આજથી તું મારી દીકરી બનીને રહેશે.' ૧૯૨૫થી તેઓ ગાંધીજી સાથે જ રહ્યાં હતાં. ગાંધીજીના મૃત્યુ પછી ૧૧ વર્ષ સુધી તેમનાં કામ હિમાલયના ગ્રામપ્રદેશોમાં કરતાં મીરાબહેન પછીથી વિયેના ચાલ્યા ગયાં હતાં.

ચાર્લી ચૅપ્લિને લંડનના મજૂરવિસ્તારમાં ગાંધીજી સાથે થયેલી મુલાકાતને વર્ણવતાં લખ્યું છે, 'અમારે યંત્ર વિશે ચર્ચા થઇ. મેં કહ્યું, 'યંત્ર માણસને મજૂરીમાંથી મુક્ત કરે છે.' ગાંધી બોલ્યા, 'ભારતની વાત જુદી છે. ભારતે પહેલા તો અંગ્રેજોથી મુક્ત થવાનું છે. યંત્રોને કારણે જ અમે અંગ્રેજોના ગુલામ બન્યા છીએ. તેથી પહેલા તો અમે યંત્રથી પણ મુક્ત થશું.' ત્યાર પછી તેમણે તેમના ચારપાંચ સાથીઓ સાથે ભોંય પર બેસીને પ્રાર્થના કરી. એ અત્યંત વાસ્તવવાદી, મહામુત્સદ્દી બૅરિસ્ટરને પ્રાર્થનામાં ઓગળી જતો હું જોઇ રહ્યો.

લૉર્ડ માઉન્ટબેટન અને એડવિનાને મહાત્મા ગાંધી બેસ્ટ ફ્રેન્ડ્ઝ કહેતા. જે.સી.કુમારપ્પા તાંજોરના ખ્રિસ્તી, યુરોપમાં ભણેલા રાષ્ટ્રવાદી હતા. ગાંધીજી સાથે તેમની મુલાકાત મણિભવનમાં થઇ હતી. 'જમીન પર બેસીને ચરખો કાંતતા ગાંધીજીની સાદગી અને તર્કશક્તિએ મને પરાસ્ત કર્યો.'

જો કે આ પુસ્તકમાં નહેરુ, સરદાર પટેલ, ગોખલે જેવાઓની ગેરહાજરી આંખે ચડે છે. ઉપરાંત બધી વાતો વ્યક્તિગત છે, તેના પરથી કોઇ ઑબ્જેક્ટિવ ચિત્ર મળે જ તેવું ન કહેવાય. થોડી ભૂલો થવાનો પણ સંભવ રહે. પણ આ બધી મુલાકાતો પરથી ગાંધીજીની અદ્‌ભુત પ્રત્યાયનશક્તિનું દર્શન થાય છે. પહેલી મુલાકાતમાં જ શ્રદ્ધા ને મૈત્રીનાં બીજ વવાઇ જાય છે. વિદેશીઓમાંના ઘણા ગાંધીજીને મળ્યા ત્યારે તેમને 'બાપુ' સંબોધનમાં ભારતની વિભૂતિપૂજાવૃત્તિ લાગતી હતી. પણ તેઓ ગાંધીજીને મળ્યા ત્યારે તેમને પ્રતીતિ થઇ હતી કે તેઓ ખરેખર વિભૂતિ જ છે. તેમને માટે 'બાપુ' સંબોધન સાર્થક છે.

થોમસ વૅબરની શૈલીમાં જીવંતતા છે, રોચકતા છે. સરોજિની નાયડુથી માંડીને રોમાં રોલાં અને કેથેરિન મેયો સુધીની વ્યક્તિઓને માટે ગાંધીજીની મુલાકાત એ મોટો પરિવર્તક અનુભવ રહ્યો હતો. તેમની આ પરિવર્તનક્ષણને તેમના જ શબ્દોમાં પામવી એ આપણા માટે પણ એક ધન્ય ઘટના બની રહે છે. ગાંધીજીની વિદાયને પણ દાયકાઓ થઇ ગયા છે ત્યારે ગાંધીજીના ભારતઆગમનની શતાબ્દીના વર્ષે પ્રગટ થયેલું આ પુસ્તક એક નવા પ્રકારની પરિતૃપ્તિ અને અનુસંધાન ચોક્કસ આપશે.

✶✶✶

મોબાઈલ: ૯૮૩૩૭૦૮૪૯૪.

સર્જન-સ્વાગત

❑ ડૉ. કલા શાહ

પુસ્તકનું નામ : **સમ્યગ્દર્શન-ભાગ-૧ થી ૫**
લેખક-સંપાદક : મુનિશ્રી રાજશ્રી સંયમકીર્તિ વિ. મ.સા.
પ્રકાશક : શ્રી સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ અમદાવાદ.
પ્રાપ્તિસ્થાન : (૧) શ્રી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ, બીજલ ગાંધી, ૪૦૧, ઓપસન્જ, નેસ્ટ હોટલની સામે, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.
(૨) શ્રી સેવંતીલાલ વી. જૈન-અજયભાઈ
ડી-૫૨, સર્વોદયનગર ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, પહેલી પાંજરાપોળ, મુંબઈ-૪. ફોન : ૨૩૬૯૩૭૦૨.
(૩) શૈલેશભાઈ પાનસોવારા.
૩૦૪, શ્રીજીદર્શન બિલ્ડીંગ-બી, સ્વદેશી મિલ એસ્ટેટ કમ્પાઉન્ડ, ટાટા રોડ નં. ૨, ઓપેરા હાઉસ,મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪.ફોન : ૨૩૬૯૩૭૦૨. મો. : ૯૯૬૯૨૬૯૪૬૫.
(૪) શ્રી તપગચ્છ અમર જૈન શાળા ટેકરી,
આર. ડી. શ્રોફ માર્ગ, ખંભાત, જિલ્લો : આણંદ. ફોન : ૨૨૦૦૯૯.
(૫) વિજયરામચંદ્રસૂરિ આરાધના ભવન
સુભાષ ચોક, ગોપી પુરા, સુરત.
મૂલ્ય-સદુપયોગ, પાના-૬૪+૩૪૦=૪૦૪, આવૃત્તિ-પ્રથમ, વિ. સં. ૨૦૭૨.

સમ્યગ્દર્શન સર્વ આરાધનાઓનો પ્રાણ છે. આથી અલગ અલગ ભૂમિકાના સર્વ આરાધકોને વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એવા શુભાશયથી 'શ્રી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ'એ પૂ. મુનિરાજશ્રી સંયમકીર્તિ મ.સા. દ્વારા લેખિત સંપાદિત પુસ્તકો પાંચ ભાગમાં વિભાજિત 'સમ્યગ્દર્શન પુસ્તક શ્રેણી'ના નામે પ્રકાશિત કર્યા.

(૧) પુસ્તકનું નામ : **સમ્યગ્દર્શન-૧**
(સમ્યગ્ દર્શન કેમ પામશો ?)
(૨) પુસ્તકનું નામ : **સમ્યગ્દર્શન-૨**
(સમ્યક્ શ્રદ્ધાને આત્મસાત્ કરો)
(૩) પુસ્તકનું નામ : **સમ્યગ્દર્શન-૩**
(સમ્યગ્દર્શન અંગે વિશેષ વાતો)
(૪) પુસ્તકનું નામ : **સમ્યગ્દર્શન-૪**
(સમ્યગ્દર્શન સ્થિર કેમ બનાવશો)
(૫) પુસ્તકનું નામ : **સમ્યગ્દર્શન-૫**

સમક્તિના સડસઠ બોલ (કથા સહિત)

મોક્ષ સાધ્ય છે. રત્નત્રયી તેનું સાધન છે. રત્નત્રયી=સમ્યગ્ દર્શન + સમ્યગ્ જ્ઞાન + સમ્યગ્ ચારિત્ર. રત્નત્રયીમાં સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન છે. સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ બનેલા જ્ઞાન અને ચારિત્ર સમ્યગ્ બને છે અને મોક્ષ આપવા સમર્થ બને છે. તેથી મોક્ષ માર્ગની સાધનામાં સમ્યગ્દર્શનની જબરજસ્ત આવશ્યકતા-અનિવાર્યતા છે અને જૈન વાઙમયમાં એનો ખૂબ મહિમા વર્ણવ્યો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકશ્રેણીમાં સમ્યગ્દર્શનની આવશ્યકતા, દુર્લભતા તેનો મહિમા, તેનું સ્વરૂપ અને તેના વિવિધ પ્રકારો, સમ્યગ્દર્શન પામવાના ઉપાયો, સમ્યગ્દર્શનની પ્રક્રિયા, સમ્યગ્દર્શનનો અધિકારી કોણ ? સમ્યગ્દર્શન સ્થિર ક્યારે બને ? સમ્યગ્દર્શનના (દર્શનાચારના) આઠ આચાર, સમ્યગ્દર્શનના લિંગો-લક્ષણો, સમ્યગ્ દૃષ્ટિનો ગુણવૈભવ, સમ્યગ્ દૃષ્ટિની મનઃસ્થિતિ-વિચારણા, માન્યતા, સમ્યગ્ દૃષ્ટિનું જગદ્દર્શન કેવું હોય ? સમ્યગ્દર્શન અને યોગદૃષ્ટિ, સમકિતના સડસઠ (૬૭) બોલ વગેરેની વિસ્તૃત વિચારણા કરી છે.

'સમ્યગ્દર્શન' પુસ્તક શ્રેણીના પ્રથમ ભાગમાં મોક્ષ સાધનામાં સમ્યગ્દર્શનની અનિવાર્યતા, તેની દુર્લભતા અને તેનો મહિમા, સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ, તેના પ્રકારો, મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો, સમ્યક્ત્વને પામવાના ઉપાયો, ગ્રંથીભેદની સાધનાની વિસ્તૃત વિચારણા અને મિથ્યાત્વની કરણીઓ – આ વિષયો પર વિચારણા કરી છે.

બીજા ભાગમાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં નિર્મળતા, સ્થિરતામાં સમ્યગ્ શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા, સમ્યગ્ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ, સુદેવાદિની શ્રદ્ધા અને તેનું સ્વરૂપ, નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ, ઉત્સૂત્રનું સ્વરૂપ, સમ્યક્ત્વના લિંગો-લક્ષણો અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિનો ગુણ વૈભવ. વગેરે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

તૃતીય ભાગમાં યોગ-ગ્રંથોમાં વર્ણવેલી સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અંગેની વિશેષ વાતો, સમ્યગ્દર્શનનો યોગની આઠ દૃષ્ટિ સાથે સંબંધ અને સમ્યક્ત્વના અધિકારના તેર (૧૩) ગુણોનું વર્ણન અને સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ – આ વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

ચતુર્થ ભાગમાં સમ્યક્ત્વને સ્થિર બનાવવામાં દાનાદિ ૧૧ ગુણ, સમ્યક્ત્વને પામવાની યોગ્યતા, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ, નિર્મળતા-સ્થિરતાના ઉપાયો આદિ વિષયો પર વિસ્તૃત વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે

પાંચમા ભાગમાં સમ્યક્ત્વ સપ્તતિ ગ્રંથમાં અને 'સમકિતના સડસઠ બોલની' સજ્ઝાયમાં વર્ણવાયેલા સમ્યક્ત્વના ૬૭ બોલ પર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

આમ આ પુસ્તક શ્રેણીમાં ઉત્તમ શ્રુતભક્તિનું નિરૂપણ છે. સર્વ આરાધકો સમ્યગ્દર્શન પામવાના ઉપાયોને જાણે એ જ મંગલ કામના.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **શ્રદ્ધાના સુમન**
(જીવનમાં શ્રદ્ધાની સુગંધ પ્રગટાવતાં પ્રસંગ પુષ્પો)
લેખક : કુમારપાળ દેસાઈ
પ્રકાશક : ગુર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન,
૧૦૨, લેન્ડમાર્ક બિલ્ડીંગ, ટાઈટેનિયમ સિટી સેન્ટર પાસે, સીમા હૉલની સામે, ૧૦૦ ફૂટ રોડ, પ્રહ્લાદ નગર, અમદાવાદ૩૮૦ ૦૧૫.
ફોન : ૨૬૯૩૪૩૪૦. મો. : ૯૮૨૫૨૬૮૭૫૯.
મૂલ્ય-રૂા. ૧૨૦/-, પાના-૧૦+૧૫૦.
આવૃત્તિ-પ્રથમ, વિ. સં. ૨૦૧૬.
પ્રાપ્તિસ્થાન : ગુર્જર સાહિત્ય ભવન, રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.
ફોન : (૦૭૯) ૨૨૧૪૯૬૬૦, ૨૨૧૪૪૬૬૩.

આતંકવાદથી જાગેલા આક્રંદથી ઘેરાયેલા આ જગતમાં કલેશો, જાતિઓ અને દેશોમાં વિભાજન થઈ રહ્યું છે. માનવ અસ્તિત્વ સામે એક પડકાર ઉભો થયો છે. ટેકનોલોજીની આંગળીએ ચાલતી માનવબુદ્ધિ અને પર્યાવરણનો વિનાશ માનવ સામે અનેક પ્રશ્નો ઊભા કરી રહ્યા છે. આપણા સઘળાં માનવ મૂલ્યો દ્રાવણ પાત્રમાં ચાળીને કર્યા છે. ત્યારે ઉચ્ચ અને ઊર્ધ્વભાવનાથી મનુષ્ય જાતિમાં શ્રદ્ધાની સુગંધ પ્રગટાવતાં પ્રસંગો આ પુસ્તકમાં આલેખ્યાં છે. આ પ્રસંગોમાંથી ક્યાંક કોઈ નાનકડું પણ

પ્રભાવશાળી ચિંતન અવશ્ય મળશે. આ પ્રસંગો દીવાદાંડીના પ્રકાશ જેવા છે. જે જીવનનૌકામાં સફર કરતાં માનવીઓના જીવનને સાચી ગતિ અને દિશા આપે છે.

આ પ્રસંગોમાં વિષયનું વૈવિધ્ય છે. પરંતુ બધામાંથી એક સૂર તો માનવતાનો પ્રગટે છે. માનવીના ભીતરના વિશ્વથી માંડીને બહારની દુનિયા સુધીના સઘળા સંબંધોને સ્પર્શ કરે તેવા વિચારો આ પ્રસંગોમાંથી પ્રાપ્ત થયા.

જીવનને મૌલિક દૃષ્ટિએ જોનારાઓને આ પુસ્તક પ્રેરણાકિરણ આપનારૂં છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ :

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યનું શુદ્ધાદ્વૈત ધર્મ-દર્શન

લેખક-ડૉ. કોકિલા એ. શાહ

પ્રકાશક : બાબુભાઈ હાલચંદ શાહ

પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, ૧૦૨, નંદન કોમ્પલેક્ષ, મીઠાખળી ગામના રેલ્વે ફાટક સામે, મીઠાખળી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

મૂલ્ય-રૂા. ૨૭૦/-, પાના-૨૬૪, આવૃત્તિ-પ્રથમ, વિ. સં. ૨૦૧૬.

આ ગ્રંથના લેખિકા-સ્વયં પોતાનો હેતુ જણાવતાં લખે છે 'શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યનું શુદ્ધાદ્વૈત ધર્મ-દર્શન' એ શોધ નિબંધ (Thesis) લખવાનો મારો મુખ્ય આશય શ્રી વલ્લભાચાર્યના વેદાન્ત દર્શનને આજના સંદર્ભમાં ઊંડાણપૂર્વક સમજાવવાનો અને એનું વિવેચન કરવાનો હતો.

શ્રીમતિ કોકિલાબેન શાહ લિખિત આ શોધ નિબંધમાં પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સંપ્રદાય વિષયક ધર્મતત્ત્વ તથા તત્ત્વદર્શન વિષયક આધારભૂત માહિતી વાચકને માણવા મળશે. વલ્લભાચાર્ય પ્રણિત પુષ્ટિ-સંપ્રદાય, તેનું તત્ત્વદર્શન અને ક્રિયાવિધિઓ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ, સમજ અને અભિરૂચિ સ્પષ્ટ થાય છે. સાથે સાથે તેનું મહાત્મ્ય અને ગૌરવ પણ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. આ ગ્રંથમાં કોકિલાબહેને ઉઠાવેલી જહેમત અને શુદ્ધ ધર્મ-દર્શનના દરેક વિષય અને તેના અંગીભૂત નાના મોટા દરેક આંતર બાહ્ય પાસની સુંદર છણાવટ એ તેમની આગવી વિશેષતા છે.

આ ગ્રંથમાં પુષ્ટિ માર્ગની વિશિષ્ટતા, તેની ભક્તિ મીમાંસા, ભક્તિ પ્રકારોની છણાવટ અને પુષ્ટિ ભક્તિનો અર્થ, સંદર્ભ અને આવશ્યકતાને સુંદર રીતે ઉજાગર કરી છે. તે ઉપરાંત શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યનું પ્રદાન, તેમના ધર્મદર્શનની કેટલીક મર્યાદા અને સમીક્ષા જે રીતે કરી છે તે તેમની નિષ્પક્ષ અભ્યાસ, વ્યવસ્થિત માંડણી અને સિદ્ધાંત નિરૂપણની સાક્ષી પૂરે છે.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યનું પ્રદાન અને ધર્મદર્શન વિષયક આધારભૂત માહિતી પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છુક વાચકે આ ગ્રંથ વાંચ્યા વગર ચાલવાનું નથી.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **નરસિંહ મહેતાની કાવ્યઝલક**

સંપાદક : ડૉ. ભરતકુમાર ઠાકર
ડૉ. ઈશ્વરભાઈ એમ. પટેલ

પ્રકાશક : નીરવ મદ્રાસી, શબ્દલોક પ્રકાશન ૧૭૬૦/૬૧, ગાંધી માર્ગ, બાલાહનુમાન પાસે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

મૂલ્ય-રૂા. ૧૨૦/-, પાના-૧૨૦, આવૃત્તિ-પ્રથમ, વિ. સં. ૨૦૧૬.

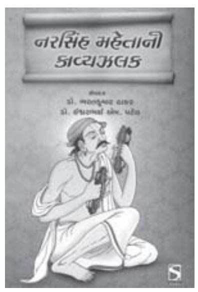

નરસિંહ મહેતાની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને જ્ઞાન માર્ગી પદો ગુજરાતનું અને ગુજરાતી ભાષાનું અમૂલ્ય નજરાણું છે. આ પ્રભાત કવિએ ગુજરાતી કવિતાનો સૂર્યોદય કર્યો અને કાવ્ય સર્જનની અનેક દિશાઓ ખોલી આપી.

સ્વાનુભવથી રણકતી તેમની કવિતામાં અનુભૂતિની સચ્ચાઈ અને અભિવ્યક્તિની સચોટતા છે. આ પ્રભાતકવિના અનેક પદો છે. વિષય વૈવિધ્ય ધરાવતા પદોમાંથી ૩૫ પદોનું ચયન કરીને અહીં આપ્યા છે. દરેક પદની સામે કરેલ આસ્વાદ ભાવકને પદ માણવામાં પૂરક બનશે.

કુલ ચાર વિભાગમાં ૩૨ પદોનો આસ્વાદ કરાવ્યો છે. (૧) સ્વગાથા નિરૂપતા પદ (૨) બાલકૃષ્ણ લીલા અને કૃષ્ણ-સુદામાના પદ (૩) પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને બોધના પદ (૪) તત્ત્વદર્શન અને ભક્તિ બોધના પદો. નરસિંહ મહેતા સ્વાનુભવના બળે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો મર્મ ઉકેલે છે. ભક્તિ કરતાં કરતાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એમને હસ્તાકમલવત્ થઈ ગયા જણાય છે. નરસિંહને મન અધ્યાત્મજ્ઞાન એ ભક્તિમય જીવન વ્યવહારના પર્યાયરૂપે છે.

આ નરસિંહે સંસારને ન છોડ્યો એનું મુખ્ય કારણ તે ભક્તિ કરવાની તક આપે છે તે છે. બાકી એને મન તો સંસાર કે જગત જો આકર્ષક કે સત્ય હોય તો તે કૃષ્ણની લીલા ભૂમિ તરીકે જ હોય. જે સંસાર કે જે જગત કૃષ્ણથી એનો વિચ્છેદ કરે એ સંસાર કે જગત એને માન્ય નથી. નરસિંહે આ દૃષ્ટિ બિંદુ અનેક રીતે એને જ્ઞાન અને ભક્તિના પદોમાં સ્ફૂટ કર્યું છે.

પુસ્તકનો આસ્વાદ આનંદમય છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **પ્રભુને પ્રાર્થના**

લેખક : મુનિ રાજસુંદરવિજય

પ્રકાશક : શ્રુતજ્ઞાન સંસ્કાર પીઠ

પ્રાપ્તિ સ્થાન : ચંપકભાઈ શેઠ, સેલર, વિમલનાથ ફ્લેટ, ૨, શ્રીમાળી સોસાયટી, નવરંગપુરા, અમદાવાદ. મો. : ૯૪૨૬૦૧૦૩૨૩.

મૂલ્ય-રૂા. ૮૦/-, પાના-૧૪-૧૧૪,

પ્રકાશન : વિ. સં. ૨૦૭૨. આવૃત્તિ-પ્રથમ

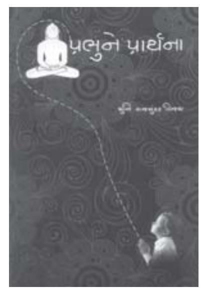

'પ્રાર્થના એ આત્માનો ખોરાક છે.' એમ કોઈકે સાચું જ કહ્યું છે. જેમ ખોરાકનો સંબંધ શરીર સાથે-દેહ સાથે છે તેમ પ્રાર્થના અને આત્મા પરસ્પર સંકળાયેલા છે.

આ પુસ્તકમાં પરમ આદરણીય મુનિશ્રી રાજસુંદર વિજયજીએ પોતાને થયેલી પ્રભુ પ્રત્યેની અનુભૂતિને સહજ સરળ ભાષામાં અને સંવાદિત શૈલીમાં આલેખી છે. એ દ્વારા પ્રભુ અને માનવ વચ્ચેનો જે અખંડ નાતો છે તે ઉજાગર કર્યો છે અને ધર્મની સુવાસ પ્રસરી છે.

આખીયે સૃષ્ટિને નિયંત્રણમાં રાખે છે વિશ્વનિયંતા, પરમેશ્વર, પરવરદિગાર વગેરે અને એટલે દેખાતી આ સકળ સૃષ્ટિમાં-સૃષ્ટિના દરેકે દરેક અંશમાં એનો ધબકરા છે. એમ કહી શકાય કે પ્રકૃતિનો હરેક અંશ તેનો પ્રતિનિધિરૂપ છે.

'પ્રભુને પ્રાર્થના' વાંચનારની ચેતના પ્રભુ તરફ વધુ ને વધુ સતેજ થશે તે નિર્વિવાદ છે. ભક્તિનો આત્મા અંધારામાં આથડવાનું ભૂલી જશે. આ પ્રાર્થનાઓ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યના ભાવ-ભાવનાઓને વર્તમાન બનાવે છે. જે વાંચ્યા પછી આપણાં સ્મરણમાં રહે છે. આ પ્રાર્થનાઓનો મઘમઘતો ગુચ્છો જે મુનિશ્રી રાજસુંદર વિજયજીએ આપણને ભેટ ધર્યો છે.

આપણે સૌ એનું સ્વાગત કરીએ.

કવિશ્રી કહે છે-

'પ્રભુ આજ સુધી તારી વાતો ઘણી કરી
હવે
તારી સાથે વાતો કરવી છે.'

✷ ✷ ✷

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી,
એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ),
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩ મોબાઈલ : ૯૨૨૩૧૯૦૭૫૩.

THE SEEKER'S DIARY

VYAVHAAR SHUDDHATA!

Happy New Year! 2017-

To read, explore and learn more about your Self and thus all others; the topic I would like to explore together with you this month is a word called "Vyavhaar".

In a simple translation it means "Social Behavior". But like many words in Gujarati, it encompasses so many layers of meanings.

While growing up, I have heard and read this word in various phrases and conversations and I have had huge problems with it.

So; this month as I was making my mental notes on "Vyavhaar", a super surprise came to me when Gurudev spoke about the spiritual connotations of *Vyavhar* and *Parmarth* going hand in hand with his lucid and simple explanations. I will touch upon that a little later in the article but for the moment, let us talk about my problem with some of the phrases.

First is "Ame Vyavhar maan nathi maanta." This phrase is usually used for exchange of tangible gifts between family members or friends and especially at weddings, Diwali exchanges, birthdays, anniversaries, Raksha Bandhan, Pasli, Gotrej or whichever other days in your particular family tradition you have. It essentially negates the give and take of money or gifts and sometimes even any form of getting together or meeting for that day.

As a child, I found the sound of the line rude, offensive and as an adult, I still find it rude but more amused by the sentence and am more open to its effects on me by different people who are saying it.

My standpoint is "I believe in 'Vyavhar" or Hoon vyavhar maan maanu chhun"

In its crude forms, it would mean I love gifts, giving and taking of it - which I do but a little layer below, I believe in the fundamental concept of thoughtfulness, sharing and for me it represents an act of caring.

Going and choosing mangoes, going and choosing the best dryfruits in Diwali, thinking about the person and choosing an appropriate gift for a birthday or housewarming or just seeing something that would enhance someone you care about, wrapping it and taking time out to write a few words or a thoughtful message, cooking and sending a dish or a meal or a dessert, planning surprises is fundamental for me in *Grihasth* life. (householder's). It is a very natural part of living together. But it does not entail stress, or even too much time endlessly searching as much as being attuned to the people in your life, being observant and being pure loving which would automatically help you in making this process simple and a joy rather than a stressful activity.

But *"Jaino maan aa pratha nathi"*... "if we take something we will have to come back to the cycle of birth and rebirth", these are lines thrown often. With my extremely limited knowledge, I would like to express that Jainism lays stress on *aparigraha* (renunciation or getting over attachments). It brings awareness to one's engrossment and infatuation to material things, to be aware of the financial, mental disposition of the giver. But before we give up this very base and in a sense, a less important *vyavhar,* why don't we first work on becoming self sufficient, self reliant, and completely give up on those aspects of *vyavhar* which are self defeating - like expectations, aversions, attachments within us of the people and from the people in our lives.

If we live in a *vyavhaarik* society, do a wedding, hold a celebration, make and decorate homes, then why are you against these natural aspects of extending oneself in *Mittrata* (friendship).

Once we take up the life of renunciation, or are in the third and fourth stage of a householders life that of *vanprastha* and *sanyas,* yes please follow the tenets of complete austerity and truly stop Vyavhar.

But while you are in it – it is just about being natural and thoughtful and in a flow. When you say I don't believe in vyavhar or whatever phrase you use to not do something for someone, you are negating graciousness, you are bringing in a hardness, a roughness, an inability to give or take graciously, you are shaking humility, you are challenging the fundamentals of the fact that society means give and take.

The concept to be worked upon in *vyavhar* is Vivek. (wisdom or discretion). So yes one trains and can be disciplined about one's own *Maryada* (or ability to give

or take) and not being wasteful but the importance has to be of the relationship itself and not whether you want to gift or not.

Ame Vyavhar nathi raakhyo is an often line used in weddings – Gujarati is such a fine language with both depth and vastness, so please can some Khan Saheb of the language change such phrases. Can we have words of love, appreciation and grace in these social gatherings rather than ones that focus on the material even if it is to negate it?

Now I go to the most Beautiful *Vyavha*r description at the soul level, at the highest spiritual level that it begins close at hand. Gurudev Pujyashri RakeshBhai questioned about how do we expect to be called the followers of Mahavirswami and all the Tirthankars if we do not have in us Pramod, Maitri and Karunaa *which are the* very basic codes of conduct or *Vyavha*r in Jainism or I am sure any "ism" in the world of spiritual growth. How can one expect to walk the path of Samyak Chaaritra if the very essential Maitri is missing. Spread love and start with your near and dear ones; how to behave within a family, respect one's parents and then move on to your next circle of friends and acquaintances.

Something that pierced my heart and touched me deeply was when Gurudev mentioned that doing *Seva* of a *Sadguru* or an *Acharya* is equal to doing *seva* of the entire *Sangh* (sect) and the good fruits of it are as if you have served the entire sangh, however if you take care of your aged, sick or disabled parents it is compared to serving *Tirthankars*.

He spoke about sometimes how easy we will offer our time and services for some charitable cause but ignore our near ones and our duties towards them in the process. He spoke about *sanskar, sharam* and *sadbhavna* - the virtues of Vyavhar and he said " *Sambandho ma mithas laavvi hoy* to give more and take less."

I end with this beautiful quote by Rumi

"You have no idea how hard I've looked for a gift to bring You. Nothing seemed right. What's the point of bringing gold to the gold mine, or water to the ocean. Everything I came up with was like taking spices to the Orient. It's no good giving my heart and my soul because you already have these. So I've brought you a mirror. Look at yourself and remember me."

What is so special about these lines besides the poeticness? That it says so much.

It speaks of effort (you have no idea how hard....). It speaks of value of the person in your eyes and thus the desire to give something valuable (nothing seemed right.) It talks of giving in its highest form, of purity and divinity and it ends with an expression of love. Would the gift of a simple mirror be important if not for the famous English phrase "It is the thought that counts." So why cannot we try and be these abundant generous selves and talk from there instead of narrowing ourselves down to these very strong phrases .

So be it emotionally, materially, spiritually, **Vyavhar** is giving in its highest form of oneself. So next time when you are tempted not to give or not to take, please ask yourself where is it coming from? Is it coming from being lazy, being too self absorbed to really give time or thought for another? Is it coming of a miserliness, be it of money or emotions? Is it coming from arrogance or a sense of lack?

Because these statements and feelings can definitely not come from a sense of abundance, from a sense of peace.

From the place of abundance, the fountain just erupts and words are not required – the actions speak for themselves. The Being itself speaks and spreads LIGHT. Be happy giving – Be happy Being!

Reshma Jain
The Narrators
Email :
reshma.jain7@gmail.com

'પ્રબુદ્ધ જીવન' કોર્પસ ફંડમાં ત્રણ લાખનું અનુદાન આપી પંદર વર્ષ સુધી કોઈ પણ એક મહિનાનું સૌજન્ય પ્રાપ્ત કરો

સ્વજનને શબ્દાંજલિ જ્ઞાનકર્મથી અર્પી જ્ઞાનપુણ્ય પ્રાપ્ત કરો

Bon Appetite !! A Trivial Gesture to a Deprivation

❑ Prachi Dhanwant Shah

I found myself work on the frontline of Human vulnerability up-close recently. On the same note, just recently, working on places where people struggle to survive every minute, fighting with the worry to obtain their next meal was like facing the dark cloud of reality. One fine morning when you wake up, does a thought ever strike you, that a cup of tea or coffee what you have could be one complete meal for someone? May be yes, may be No! The fact is every morning about a billion people on earth or say 1 out of seven wakes up and don't even know how to fill that one cup as a meal. This is the bitter fact of this society where we belong.

Today, in the nation, everybody has something or the other to worry about. Some might worry about peace and stability of the world. Some worry about daily needs of life, but of all I believe, if we talk about worrying of hunger I am sure every one of us need not go far enough in their history to experience the feeling of Hunger. Your parents, or grandparents or great grandparents might have experienced the worry of Hunger once in life. For instance, I can relate to this experience very closely because my father had a close association with this worry. I have heard true stories of his life when he did not know how would he feed himself next and many a times he slept hungry with no meals but just a glass of tap water. When this fact flashes in my memory, I experience jitters in every nerve of mine. Every time I think about these real-life episodes, my eyes get wet and my heart salutes my father. But today not just my father but I salute every human being who is deprived of satisfying their hunger for food.

Mahatma Gandhi once said "There are people in the world so hungry, that God cannot appear to them, except in the form of bread" i.e., to a hungry man, a piece of bread could be a face of god.

There are several acts of civilization in action around the world, but one of the fundamental acts of civilization is to ensure that people get enough food. Every day children are deprived of food and they die with hunger. Nothing can be more haunting than a child's cry when he cannot be returned with food to deprive his hunger. This is a problem which needs to be taken care of right away as it is the most fundamental requirement of every human being to survive. But for some, it could be a nightmare, with a thought, that such a big population of billions of hungry people needs to be taken care of in just a few decades? But because of this nightmare, one cannot just give up and stop thinking about it. The chain of serving hunger must go on and why not dream of a day when that once hungry man wakes up in the morning not worrying about his cup of a meal? This dream might come true if not in this decade then maybe next and next. With the same contemplation and ethics, Jain Vishwa Bharti of North America - New Jersey (*JVBNJ*) took up a project of community service to serve hungry people in their vicinity.

Allow me to put forth in front of you an imagistic cinematic of a memorable event. On December 10th 2016, young aspiring children of *JVBNJ Gyanshala* and Youth forum came up together for a noteworthy and an unforgettable event. This imminent generation of tomorrow, with the help of "Hunger Van" (an organization that works against hunger) and with the support of JVBNJ volunteers, prepared meals with their own hands.

When the day arrived, i.e. 10th Dec 2016, in the afternoon, children and youth met at JVBNJ center with great excitement. When they gathered, these innocent faces carried the expression of enthusiasm, inquisitiveness, contentment and much more altogether. They couldn't wait to indulge themselves in the challenging chore. They were all set, and finally, the task took a kick off!

Several counters were set up with the help of JVBNJ volunteers to bring this task a great success. Students were divided into the group as per their age and were given responsibility to take care of their respective counter. One of the counters prepared Vegan sandwiches, one counter prepared snack bags that carried dry fruits, sunflower seeds and dates, other

counter prepared salad bags carrying celery and tomatoes, while one of them washed bananas and wiped them to assemble in final meal bag. These meal bags were prepared as per the suggestion of a nutritionist taking care of calories and nutrition needed for a perfect one time meal. This was a stimulating but an exciting and amusing mission for children. At the same time, when they cognized the ethics and purpose of preparing these meal bags from their teacher, the entitlement of their thrill and elation just doubled the amount. It was an extravagance for them when they realized that they themselves can also be a reason of smile for needy people around and can contribute with their own efforts, to satisfy a hungry man's need of a meal. An image of a smile on the innocent face of a five-year-old child while preparing a meal bag is a depiction to the paragon for perpetuity!

Finally, children prepared 125 meal bags with great success. Now it was time to deliver this happiness and share it with some prerequisite people around. Children with JVBNJ Volunteers headed to Newark Penn station. They could not wait to give the final start to this noteworthy mission. Though several interrogations, and a whirl of zeal voyaged around their cognizance. "How different would these people look from us? Where would they be sitting? Would they come up boldly and accept what we offer or they would be reluctant? Should we fear them or they are just kind humans like us but just deprived of their needs?" These were some of the doubts made known by the innocent students of *JVBNJ Gyanshala*. These doubts could be simply cleared by the teachers and volunteers but could that attend the persistence of showing them the reflecting mirror of our society? If answered, they might have got their qualms clear, but how justified would that be unless they got their answers by themselves through a factual experience? I told them, "Just wait, and you would get all your replies in just a while, you can know the real taste of a cake only when you taste it or maybe smell it?"

The destination was just around the corner! We all got down from our vehicle along with the prepared meals. If you are aware, winters in New Jersey during the time of December month is very much chilly and the daylight savings welcomes the sundown quite early. Streets were empty when it was around 5:00 p.m. in the evening on a weekend. Only a few commuters walked across the sidewalk and yes, some meticulous entity who earned their bread by picking up garbage on the streets and trying to keep it clean manually. We waited there on the streets with the meals but no one approached us as we did not have any banner saying it was a meal for free. Some misunderstood it was a stall to sell something. People walked by and we were confused. But then, Hunger van volunteer who abetted us for this respectable cause, suggested us to call out loudly "Free meal....Free meal!!" Children out of excitement started yelling loudly the said, "Free meal…Free meal". It was kind of a game task for them with baggage full of inquisitiveness and serenity of satisfaction. Immediately some people came up in front and asked if they could have a bag of meal. And when they received an answer of buoyancy "Yes Of course!" they had a smile on their face and procured the bag with all the pleasure. Some of them returned the gesture with a big hug filled with the great warmth to these children who were offering them a treat. It was almost 20 F i.e. -6 C but these little angels of *Gyanshala* did not step back, with their freezing hands and feet they were sincere to achieve what they were determined for. Some elderly indigent personal were under the shelter of the train station building protective themselves from the outrageous weather. *Gyanshala* students decided to reach out to them as well and extended their offerings, which was accepted with pleasure and appreciation. To our astonishment, within the span of 20 minutes, the whole lot of 125 meal bags were distributed. An overwhelming learning experience of Jain values attained marvelous gratification. *JVBNJ Gyanshala* students and Youth understood Jain way of living, that sharing and caring are not only appealable but an actual Jain means of life. When this future generation learns these values with its idealistic virtues, it might not take many decades to face a day, when this land will not behold any deprivation of a meal and no man will wake up hungry worrying about a cup full of a daily meal!

-*"Hunger is not an issue of Charity, it is an Issue of Justice." - Jacques Diouf*

✷ ✷ ✷

49, Wood Avenue, Edition, N.J. 08820, U.S.A.

(+1-917-582-5643)S

JAIN PATHSHALAS OF NORTH AMERICA

Dilip V. Shah, Philadelphia, USA

Dear Parents of young kids:

How comfortable would you be answering the following questions?

What are the differences between the Maha Vrats and Anu Vrats? Which stotra is sung by Lord Indra in praise of the Tirthankars? The single lamp in Mangal Divo represents which Gyan/knowledge? What was the century when Sthanakvasi sect was formed? According to Digambar tradition, name any four Tirthankars who never got married. Name the five causes of Ashrav. What day was Shrimad Rajchandra born? Name the eight attributes of a Siddha.

These questions are part of the 925 "Questions and Answers Book" pathshala kids all over North America study when they wish to take part in the JAINA Academic Bowl (JAB) competition. JAB is a team competition for young Jains held biennially at the JAINA conventions. This competition tests the overall knowledge of Jain philosophy, Jain history, Jain Conduct, Jain Literature, Ritual sutras, Tirthankars, Revered Jain personalities, the Jain Way of Life, and more, as well as the ability of participants to answer quickly. The competition is held in a game show format where teams of different Sanghs from all across the US and Canada are invited to participate. It helps to increase their knowledge of Jainism, provides opportunity to forge new friendships with Pathshala students nationwide, and much more. In the end, every participant is a winner because of the immense knowledge they acquire and the fun they have being a participant in this team competition. In the last two conventions, there were 17 teams from various Jain Centers participating in the JAB competition. You can watch a sample competition video at:www.youtube.com/watch?v=UVL52Zdfdvg&feature=relmfu

All the educational materials for the Pathshala are a result of relentless pursuit by Pravin K Shah, chairman of the JAINA education committee for the past 15 years. He recruited volunteers from various pathshalas and methodically updated educational material prepared by his predecessor Dr. Premchand Gada. You may have noticed that the questions cover all traditions of Jainism. Swetamber, Digambar or Sthanakvasi parents, all send their kids to our unified pathshalas. Medium of instruction is mostly English but Gujarati and Hindi classes are offered as language studies. The 925 questions cover most of the topics young Jains must learn: In the category of basic Philosophy, they are introduced to the concepts of Ratnatrayi; six universal substances; Nine Tatvas, theory of Karma, Anekantvad and Fourteen Gunsthanaks. For lessons in proper Jain conduct they learn about Panch Parmeshti; Jain Ascetics, twelve Bhavnas, Leshyas, Panchachar, Jain ethics, environment, Jain yoga and forgiveness. They are taught rituals like going to Temples in both Swetamber and Digambar traditions, Pooja, six Avashykas, Paryushan and Das Laxana. They are encouraged to read Jain history life stories of Tirthankars, important Acharyas and virtuous shravaks/shravikas.

The main goal of the Pathshalas is to teach our kids the message of compassion and nonviolence in all aspects of life, encourage vegetarianism and vegan life, alcohol and drug free lifestyle. This stems from a desire to practice compassion and nonviolence. This also will instill Jain Values and our rich heritage and culture. Pathshala days are the days when attendance in the Temples are the highest. There are about 2,500 students ranging from 4 to18 year old attening Pathshala classes in their centers mostly on Sundays. In many cases, the parents of the kids in the Pathshala are themselves the teachers and are known to the kids first as uncles or aunties. It is estimated that there are at least 300 adults providing volunteer service as teachers and other help. These teachers are aided by a very valuable resource JAINA has produced. A comprehensive, grade wise curriculum in simple English is presented in 12 different but uniform books available to all the pathshalas. The books are sold at extremely low prices so much so that it would cost more to the individuals if they attempted to photocopy them. These books are never copyrighted and they are all freely available on the JAINA website for easy downloads. Many of the books are also available for download on Amazon.com site!

These books are continuously upgraded from the

input or comments from the parents, teachers and students. In fact, senior most students at some pathshalas undertake the task of revising materials in these books from the perspective of relevance, readability and age appropriateness. Some of the earliest books have now been revised five times!

Teachers from many centers in US contributed to finalize the uniform curriculum for Pathshala in teacher's conference held at Boston in 1997. Each center adopted this curriculum and implemented to fit their size of student body, available teachers and class rooms. Teachers from various Pathshalas keep in touch to learn from each other to improve the quality of teaching. In addition to the uniform books throughout the 67 centers, Pathshala teachers hold a Teachers' conference during JAINA Conventions. In that meeting, teachers share their experiences and exchange project ideas as though members of a fraternity. With all the goodwill and togetherness displayed at this gathering, these teachers make no effort to hide their zeal to display accomplishments of their students at the main event for all the Pathshalas - JAB competition. Teams from different Pathshalas are designated as junior teams or senior teams and undergo 3 rounds of elimination to win the most coveted prize of "Best Team".

Many of JAINA Pathshala books are printed in India and shipped to America but they are eminently suitable for pathshalas in India at least as reference material for teachers or they can be a fantastic birthday gift for students. You can also visit our website jainelibrary.org and view all the books or order them. They will be shipped to you from Ahmedabad.

In addition to the Pathshalas organized by JAINA, there are two other groups that should be mentioned here. Jain Vishva Bharti has three centers in America and they usually have couple of Sramnijis in residence throughout the year. They offer their own Pathshala curriculum and language classes in Hindi.

Shrimad Rajchandra Mission - Dharampur too has many centers in US and Canada. Their volunteers in 18 different cities conduct classes at their homes or some common facility. Their classes are divided in three age groups – Magic Touch is Value education for children aged 4 to 8 years, Arhat Touch - Education based on Jain Traditions for 9 to 12 year olds and Spiritual Touch – Self Development Education for children of 13 to 16 years.

All of the above shows the zeal with which Jain parents in North America are providing religious, cultural and spiritual training for their kids. They are nurtured in a language they understand and more importantly in a non-sectarian manner in projecting JAINS of Tomorrow and sowing the seeds of universal Jain unity. ✷ ✷ ✷

Dilip V. Shah
2101, Market Street # 3003
Philadelphia pa 19103.USA
13001 2155 610 581

CHAKRAVARTI BHARAT

Acharya Shri Vatsalyadeep Suriji • Translation : Pushpa Parikh

SHRAVAK KATHA

Chakravarti Bharat was a very very famous and rich king born with silver or golden spoon in his mouth. He was welknown in the whole country. He was very much fond of all ornaments. In those days even kings used to wear many types of costly ornaments. He had a very big palace with a beautiful garden and pets like peacoks. The name of his palace was Arisa Bhavan. (Palace of Mirrors)

One day while walking in the garden a ring from one of his fingers slipped away and he was not aware of it. He was little bit upset because of that.

This incident had a great effect on his life. He used to see the bear finger and start thinking about the body & soul, birth and death etc. He used to ask himself questions concerning his body. e.g. where lies the beauty? In ornaments or body? In the eyes of a person? what is the truth? He used to look at his own body in the mirror and think, `How long will this body last?'

These questions made him upset and in a moment he decided to renounce all the worldly riches especially the ornaments. He realised that one should give more importance to atma the solu because body without soul has no importance. Since then he decided to renounce every worldly riches and live an ascetic life. Ultimately he was so much interested in his life that after many penances and meditation he could achieve Kevel Gyan – moksh – ultimate goal. ✷ ✷ ✷

Pushpa Parikh, Kenway House, 6/B, 1st Floor,
V. A. Patel Marg, Mumbai-400 004. Tele. : 23873611.

JAIN RITUALS AND FESTIVALS

ENLIGHTEN YOURSELF BY SELF STUDY OF JAINOLOGY

LESSON – FIFTEEN

☐ Dr. Kamini Gogri

Jain rituals play a prominent part in Jainism. Rituals take place daily or more often. Rituals include obligations followed by Jains and various forms of idol worships.

Jain rituals can be divided broadly in two parts: *Karya* (Obligations which are followed) and *Kriya* (Worships which are performed).

Six Essential Duties

In Jainism, six essential duties (*avashyakas*) are prescribed for śrāvakas (householders). The six duties are:

Worship of *Pañca-Parameshthi* (five supreme beings)

1. Following the preachings of Jain saints.
2. Study of Jain scriptures
3. *Samayika :* practising serenity and meditation
4. Following discipline in their daily engagement
5. Charity (*dāna*) of four kinds:
   1. *Ahara-dāna* - donation of food
   2. *Ausadha-dāna* - donation of medicine
   3. *Jnana-dāna* - donation of knowledge
   4. *Abhaya-dāna* - saving the life of a living being or giving of protection to someone under threat.

These duties became fundamental ritual activities of a Jain householder. Such as spreading the grain for the birds in the morning, and filtering or boiling the water for the next few hours' use became ritual acts of charity and non-violence. *Samayika* was used as a word for all spiritual activities including icon worship during medieval times.

Samayika

Samayika is the practice of equanimity, translating to meditation. It is a ritual act undertaken early in the morning and perhaps also at noon and night. It lasts for forty-eight minutes (Two Ghadis) and usually involves not only quiet recollection but also usually the repetition of routine prayers. The ritual is chanting and praying about the good things

Pratikramana

Pratikramana is performed in the morning for the repentance of violence committed during the night, and in the evening for the violence during the day and additionally on certain days of the year. During this, the Jain expresses remorse for the harm caused, or wrongdoing, or the duties left undone.

Annual and lifetime obligations

There are eleven annual obligations for a year and some obligations for once in a life which should be completed by Jain lay person individually or in a group. They are prescribed by *Shravak Pragyapti*.

11 annual obligations

They are following\

Deva dravya : Fundraising for temples

1. *Mahapuja* : Elaborate ritual in which temples and icons decorated and sacred texts recited
2. *Ratri-jagarana* : singing hymns and religious observance throughout night
3. *Sadharmik Bhakti* : Deep respect to fellow follower of Jainism
4. *Sangha-puja* : service to Sangha
5. *Shuddhi* : confession of faults
6. *Snatra puja* : a ritual related to Janma Kalyanaka
7. *Sutra-puja* : veneration of scriptures
8. *Tirthprabhavana* : promotion of Jainism by celebrating important occasion
9. *Udyapana* : displaying objects of worship and participant at the end of religious activities
10. *Yatratnika* or *Yatratrik* : Participation in religious festivals and pilgrimage to three sites

Obligations performed at least once in a lifetime

They are the following

1. Build a temple
2. Celebrate renunciation of a family member
3. Donate a Tirthankara icon to a temple
4. Participate in Panch-kalyanak Pratishtha Worship

Devapuja means worship of tirthankaras. It is usually done in front of images of any liberated soul (Siddha) such as Tirthankara, or Arihant. In Jainism, the Tirthankaras represent the true goal of all human beings. Their qualities are worshipped by the Jains.

Sthanakavasi oppose idol worship. They believe in meditation and silent prayers. Jain idols are seen

as a personification of ideal state which one should attain.

During medieval period, worship of some Yaksha and Yakshini, heavenly beings who are not liberated souls, started. They are believed to help a person by removing obstacles in life. Elaborate forms of ritual usually done in the temple. Jains wear clean three clothes for many rituals and enter temple with words related to respect for Tirthankara. He bows down to Tirthankara at main shrine and will circumambulate him three times.

Jain form of worship is also called *Jain Puja*. The worship is done in two ways:

Dravya puja (worship with materials)

Bhava puja (Psychic worship, no need of materials)

Jains worship the God, the scripture and the saint.

Dravya Puja

Dravya puja (worship with articles) includes *Ashtaprakari Puja* (means eight worship) which is done by paying homage with eight articles in prescribed way. It is also called *archana* : The following articles are used, in the Jaina Puja:

In *Jala Puja* Pure water is used. Purpose is to get rid of cycle of life and death, i.e., Moksha

In *Chandana Puja* Sandalwood is diluted in water. Purpose is to get rid of (metamorphic) heat of this life i.e., Moksha

In *Akshata Puja* uncooked rice is used. The purpose is to get something which doesn't decay i.e., Moksha

In *Pushpa Puja* coloured uncooked rice representing flowers or real flowers in some beliefs are used. The purpose is to get freedom from passions and worldly desires i.e., Moksha

In *Naivedhya Puja* dry coconut shell or sweets in some beliefs are used. The purpose is to get freedom from greed.

In *Deepak Puja* coloured coconut shell or lamp in some beliefs are used. The purpose is to omniscience, to destroy the darkness of delusions.

In *Dhupa Puja* cloves, sandalwood powder or Incense stick are used. The purpose is to get rid of karmas i.e., Moksha.

In *Fala Puja* fruits like dry complete almond, cloves, cardamom or even green fruits in some beliefs are used. The purpose is the liberation of soul i.e., Moksha

In *Arghya Puja* Mixture of all of the above are used. The Purpose is Moksha.

The combination of all the eight articles is called *arghya*. Of these, rice and coconut bits and almonds are to be washed and then all the articles are to be placed in a plate side by side, excepting water which is to be kept in a small pot separately. There should be provided a bowl for the pouring of water, another for the burning of incense, and a receptacle for lighting camphor.

After that some Jains also use *Chamara* (Whisk), *Darpana* (Mirror) and a *Pankho* (Hand fan) also for worship.

BhavaPuja

Bhavapuja (means Psychic worship) is done by ritual called *Chaitya Vandana*. It includes number of prayers and rituals done in prescribed manner and positions.

Aarti and Mangal Deevo

Aarti and *Mangal Deevo* is a lamp ritual waving it in rotational manner in front of icons same as Hindu traditions. Lamps represent knowledge. It is performed everynight at all Jain temples.

Other forms

Many other forms of worships are mainly performed on special occasions. Some forms of worships have close relationship with these five auspicious life events of Tirthankara called Panch Kalyanaka.

1. Anjana Shalaka: It is a ceremony to install new Tirthankara icon. An Acharya recite *mantra*s related to Panch Kalyanaka followed by applying special paste to eyes of Tirthankara icon. After this an icon becomes object of worship.

2. Panch Kalyanak Pratishtha Mahotsava: When a new Jain Temple is erected, these Five Auspicious Life Events are celebrated known as *Panch Kalyanak Pratishtha Mahotsava*. After these an icons of

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ને પચ્ચીસ હજારનું અનુદાન આપી કોઈ પણ એક મહિનાનું સૌજન્ય પ્રાપ્ત કરો.
'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના ખાસ અંક માટેના સૌજન્યનું અનુદાન રૂપિયા ચાલીસ હજાર છે.

સ્વજનને શબ્દાંજલિ જ્ઞાનકર્મથી અર્પી જ્ઞાનપુણ્ય પ્રાપ્ત કરો.

Tirthankara gets a status of real Tirthankara which can be worshipped by Jains.

3. Panch Kalyanak Puja :This ritual solemnizes all five Kalyanaka. It was narrated by Pandit Virvijayji.

4. Snatra Puja: Snatra Puja is a ritual related to birth of Tirthankaras. They are bathed symbolising Indra doing Abhisheka on Tirthankara on Mount Meru after birth of Tirthankara. It is performed before many other rituals and before starting of new enterprises, birthdays.

Others are:

1. Adhāra Abhisheka (18 Abhisheka) : It is temple purification ceremony. 18 urns of different pure water, herbs etc. used to clean all icons for purification. It is performed periodically.

2. Antraya Karma Puja : It comprises a series of prayers to remove those karmas which obstruct the spiritual uplifting power of the soul.

3. Arihanta Mahapujan : paying respect to the arihants.

4. Aththai Mahotsava : It is religious celebration in which various religious activities are performed including some *pujan*s for eight days.

5. Shanti Snatra Puja: It is performed in intention of universal peace. It is related to Tirthankara Shantinath.

6. **Siddha-chakra Puja** : It is a ritual focused on the Siddha-chakra, a lotus-shaped disc bearing representations of the arhat, the liberated soul, religious teacher, religious leader and the monk (the five praiseworthy beings), as well as the four qualities namely perception, knowledge, conduct and austerity to uplift the soul.

Observances

Both the Digambara and Svetambara celebrate eight-day observance (*ashtahnika*) thrice every year. It takes place every four months, from the eighth of bright half of the months of Ashadha (June-July), Karttika (October-November), and Phalguna (February-March) through the full moon and is in direct imitation of the eight day celebrations of *Nandishvara Dvipa* by the God.

[To be continued]

76-C, Mangal Flat No. 15, 3rd Floor, Rafi Ahmed Kidwai Road, Matunga, Mumbai-400019. Mo : 96193 / 79589 / 98191 79589. Email : kaminigogri@gmail.com

THE STORY OF 23RD TIRTHANKARA PARSVANATHA

❑ Dr. Renuka Porwal

The 23rd Tirthankara Parsvanatha was born in the year 877 B. C. in Iksavaku/Ugra dynasty.He was the son of king Asvasena and queen Vama of Varanasi. In his time Jainism was known as Nirgrantha - dharma. Throughout his life, he was connected with snake god Dharan Indra as both helped each other many times.

As per the scriptures there is a well-known incident of Parsvanath. The ascetic Kamatha was performing yajna and put a giant wooden bar into it; here Parsvantha saw with his knowledge that a naga couple is burning inside. He immediately ordered his subordinate to pull the wood to save them, though the couple couldn't survive for more time. Later on they were reborn as Dharanendra and Padmavati, the wealthy king and queen of Patal-lok. The soul of Kamath became Asur Meghamali because of his bad conduct.

One day Parsvanath and his queen Padmavati happened to see a beautiful painting of Arishtanemi in a cave. The painting depicted Arishtanemi's marriage procession where he left the Barat after hearing the painful screaming of animals. On seeing this, Parsvanath renounced the world and became an ascetic at the age of 30. Once when Parsvanath was performing Kausagga Dhyan in standing posture, Meghamali attacked him with heavy showers and thunder lightening. When the water reached up to his neck, Dharanendra and Padmavati came to rescue him. Afterwards the Asur Meghmali realised his bad deeds and asked for forgiveness. Dharanendra became devotee of Parsvanath and later on received a place in all the icons of Parsvanath as either seven or a thousand hood chhatra. The snake became his emblem also. He preached the doctrine of Chaturyama dharma for 70 years after getting Kevaljnan. He took Sanlekhana at Parsvanath hill also known as Sametshikhara in the year 777 B.C. His Yaksa is called Parsvayaks a very similar to Ganesh. To differentiate both, he is shown with serpent hood.

Parsvanath organised Sangha to propagate his teachings. He had eight ganas and ganadharas. His influence reached parts of Central Asia, Greece etc. The Sraman Keshi of his tradition discussed with Gautamsvami – the Ganadhara of Mahavirsvami and all of them joined Tirthankar Mahavirasvami's tradition.

The 23rd Tirthankara Parsvanatha

- By Dr. Renuka Porwal, Mob.: 098218 77327

The23rd Tirthankara Parsvanatha was born in the year 877 B. C. in Iksavaku / Ugra dynasty. He was the son of king Asvasena and queen Vama of Varanasi.

Once ascetic Kamatha was performing yajna and put a giant wooden bar into it; Parsvantha was passing by, he saw with his knowledge that a naga couple is burning inside. He immediately ordered his subordinate to save the snakes. Later on the couple was reborn as Dharanendra and Padmavati of Patal-lok. The Kamath became Asur Meghamali.

Parsvanath renounced the world and became an ascetic at the age of 30. Once he was performing Kausagga Dhyan, Meghamali attacked him with heavy showers and thunder lightening. The water reached up to his neck, Dharanendra and Padmavati came to rescue him. Later on Meghmali realised his bad deeds and asked for forgiveness.

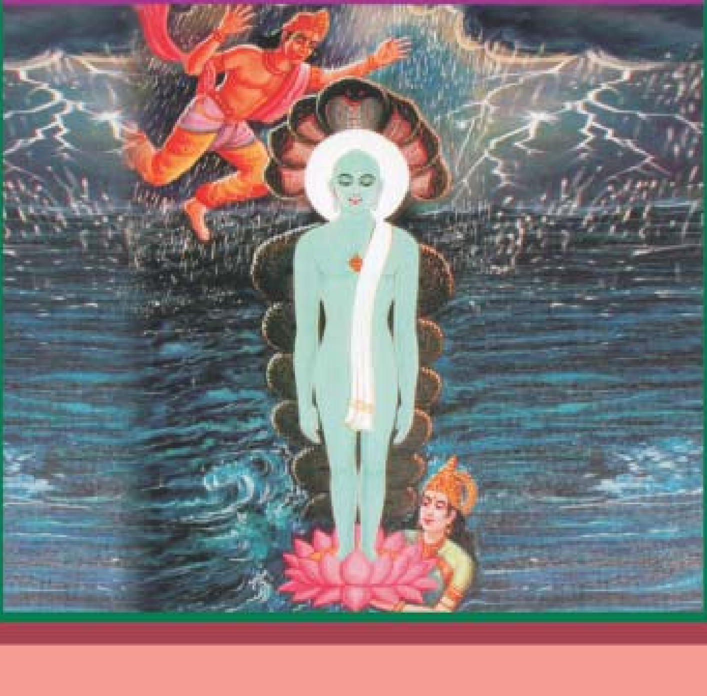

He took Sanlekhana-vrat in the year 777 B.C. at Parsvanath hill which is also famous as Sametshikhara.

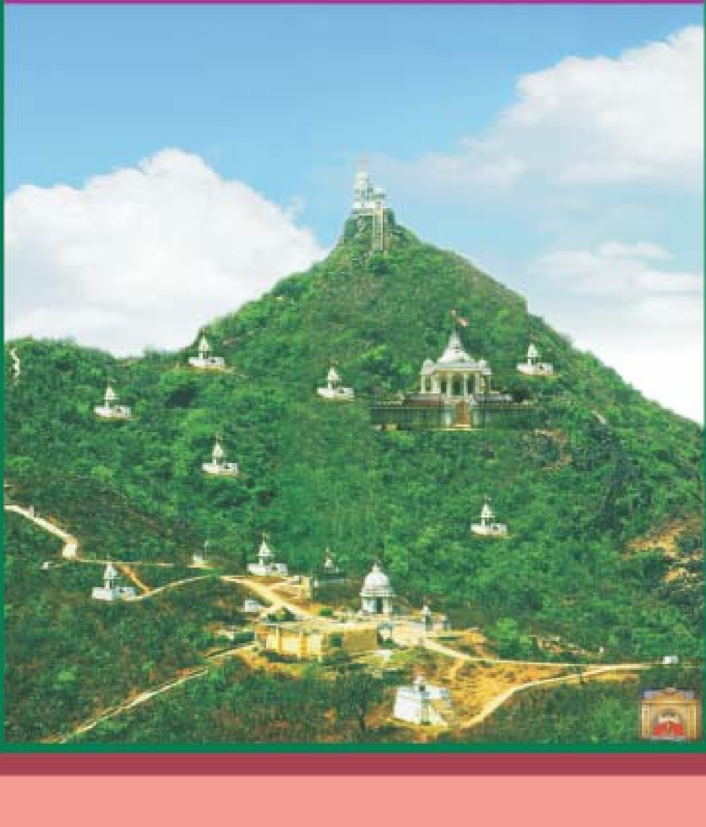

Licence to post Without Pre-Payment No. MR/TECH/WPP-36/SOUTH/2017, at Mumbai-400 001.
Regd. With Registrar of Newspapers for India No. MAHBIL/2013/50453 Published on 16th of every month & Posted at Patrika Channel sorting office Mumbai-400 001 On 16th of every month ○ Regd. No. MCS/147/2016-18

પંથે પંથે પાથેય

આર્ટ ઑફ લિવીંગ

❑ હસમુખ ટીંબડીયા

રખેને...! એવું માની લેવાની ભૂલ કરશો નહીં કે 'સુસંસ્કાર'નું સિંચન ફક્ત ભણેલા-ગણેલા મા-બાપ જ પોતાના બાળકોમાં કરી શકે છે. અને તે લોકો જ સભ્યતા પાઠ ભણાવી શકે છે. 'આર્ટ ઑફ લીવીંગ' કોને કહેવાય...! તેનો અહેસાસ એક કૂમળી વયનો ગરીબ બાળક–જેની ઉંમર હરવા-ફરવાની છે તે વાત-વાતમાં કરાવી ગયો. તેની વર્તણૂંક જોઈને સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરવાનું મન થયું. આ સત્ય હકીકત બધાં સાથે શેર કરવાની લાલચને રોકી નથી શકતો!

આ વખતના દિવાળીના તહેવારો એકલા એકલા ઉજવશો નહીં એવો આગ્રહ દીકરી-જમાઈનો વારંવાર ફોન પર થવાથી અમો બંન્ને દિવાળી કરવા અમદાવાદ ગયા હતા. દોહિત્રી સાથે તહેવારના દિવસો ખૂબ જ આનંદથી પસાર કર્યા પછી તા. ૨-૧૧ થી તા. ૫-૧૧ એ ચાર દિવસ ઉદયપુર મુકામ રાખી રાજસ્થાનના આજુબાજુના પર્યટક સ્થળો જોવા ગયા હતા. ઉદયપુરમાં 'ફતેહસાગર' લેકની ચારે બાજુ ખાન-પાનના સ્ટૉલ લાગેલા છે. એમાંના એક 'વિનોદ ફાસ્ટ ફુડ' નામના સ્ટૉલમાં અમે લોકો સાંજના ચટ-પટી વાનગીની મજા લીધા પછી આઈસ્ક્રીમ ખાતા હતા ત્યારે એક નાનો બાળક કંઈક વેચવાના પ્રયોજને અમારી સાસે આવી ઊભો રહી ગયો... એ વખતે બધાના પેટ ભરેલા હોવાથી છોકરાની આજીજી સામે કંઈ મનમો આપ્યો નહીં.

ફરી બીજા દિવસે સાંજના એ જ સમયે ફરતાં ફરતાં એ જ સ્ટૉલમાં અમો ગયા હતા. આગળના દિવસની માફક જ એ જ ગરીબ બાળક અમારી પાસે આવ્યો જે સમયે હું આઈસ્ક્રીમ ખાઈ રહ્યો હતો. કપમાં થોડો આઈસ્ક્રીમ બાકી હતો; બધાં ગરીબ છોકરા એક સરખા હશે સમજીને બાકી રહી ગયેલ આઈસ્ક્રીમ મેં તે બાળકને ખાઈ જવા માટે ઓફર કરી તો તે બાળકે ના પાડી, એટલે વાત-વાતમાં મેં તેનું નામ પૂછ્યું તો જવાબમાં તેનું નામ 'હિંમત' છે કહ્યું. બનવાજોગ છે કે મારું ખાધેલું આઈસ્ક્રીમ હિંમતને નહીં ખાવું હોય એટલે મેં નવું આઈસ્ક્રીમ કે કંઈ બીજું ખાવાનું લઈ આપું તો પણ હિંમતે ના પાડી. ગરીબીના હિસાબે તેને આઈસ્ક્રીમ કરતાં પૈસાની વધુ જરૂર હશે, સમજી દસેક રૂપિયાનું પરચૂરણ ખીસ્સામાં હતું તે કાઢીને હિંમતને આપતો હતો ત્યારે હિંમતે જે જવાબ આપ્યો તે માટે 'હું' મને સંસ્કારી સમજતો હતો તે બદલ શરમ આવી... સંસ્કારી તો મારા બદલે મારી સામે ઊભેલો એક ગરીબ છોકરો હિંમત હતો... તેણે કહ્યું કે સાહેબ મેં તમને કાંઈ આપ્યું નથી તો પછી એમને એમ મારાથી પૈસા કેમ લેવાય? તમારે જો આપવું જ હોય તો મારી પાસે બાફેલી મકાઈ છે તે તમો ખરીદો અને તેના પૈસા આપો તો હું લઉં...! મેં કીધું કે મને બાફેલી મકાઈ નથી ભાવતી...શેકેલી મકાઈ ભાવે છે તો તારી પાસે શેકેલી મકાઈ હોય તો હું તારાથી ખરીદું... થોડા નિરાશ ભાવથી નિર્દોષ બાળકે જવાબ આપ્યો કે મારી પાસે શેકેલી મકાઈ નથી કહી ચાલવા લાગ્યો. એ જ સમયે મારી અને મારી દીકરી તથા દોહિત્રીની આંખમાં ઝળઝળીયાં આવી ગયાં. ભાવે કે ન ભાવે પણ 'સૈનિક'ની જેમ અડગ અને ભારોભાર સંસ્કારથી સિંચેલા 'હિંમત'ને નિરાશ નથી કરવો એટલે બૂમ મારી પાસે બોલાવ્યો... બાફેલી મકાઈ એક લઈ રૂા. ૩૦/- (ત્રીસ રૂપિયા) આપ્યા કે તુરત આનંદમાં આવતાની સાથે બોલી ઉઠ્યો... અંકલ આજે મેં ચાર મકાઈ વેચી જેના રૂા. ૧૨૦/- આવ્યા છે તે દોડીને માને દઈ આવું...! આટલું સાંભળતાં તો અમારાં બધાંનું રહ્યું-સહ્યું અભિમાન પણ ઓગળી ગયું!

કોઈ 'દેવદૂત' બાળક બનીને સડસડાટ અમારી વચ્ચેથી સરકી ગયા પછી એ 'દેવદૂત'ને સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરવાનું મન થયું. એની ગરીબ 'મા' જેણે આ બાળકમાં સંસ્કારનું સિંચન કર્યું હશે તેને લાખ લાખ વંદન...

હિંમતના ગયા પછી વિચાર આવ્યો કે સાક્ષાત્ 'દેવદૂત' આપણી વચ્ચે થોડો સમય વિતાવી ગયો તો એક ફોટો પણ તેનો લીધો નહીં, મન થોડું ખિન્ન થયું... ફરી યાદ આવ્યું કે 'વિનોદ ફાસ્ટ ફુડ' વાળાનો નંબર તો લીધો છે, ચાલને તેને ફોન કરીને બની શકે તો 'હિંમત'નો ફોટો વોટ્સઍપ પર મોકલી આપવા જણાવું. ફોન કરતાં 'વિનોદ ફાસ્ટ ફુડ'ના માલિક તરફથી હકારાત્મક જવાબ મળ્યો અને સાંજના જ 'હિંમત'નો ફોટો વોટ્સઍપ પર મને મોકલી આપ્યો.

'આર્ટ ઑફ લીવીંગ' કોને કહેવાય એ શીખવું હોય તો બાળક બનવું પડે... કારણ કે નિર્દોષભાવે કંઈ પણ કરતો બાળક ઘણીવાર અમૂલ્ય પ્રેરણા આપી જાય છે. કૂમળા હાથથી મકાઈ વેચતા 'હિંમત'ની કમાણીમાંથી કુટુંબનો ગુજારો થવાનો નથી પણ મકાઈ વેચી ગુજારો કરતી 'મા'ની મહેનત ઓછી કરવા હોંશથી મકાઈ વેચવામાં મદદ કરવાની ધગશને 'સલામ' કરવાનું મન થાય. મેવા-મીઠાઈ નહીં તો સૂકા રોટલામાં ખુશ ને 'ગાડી' નહીં તો પગપાળા ખુશ રહેવાની આ શૈલીમાં સાચો આનંદ મળી શકે છે, એટલું તો આ અનુભવ લીધા પછી સમજાય છે.

* * *

'સાગર', મન્નાગુડ્ડા ગુરજી,
પાંગલ કમ્પાઉન્ડ, મેંગલોર-૫૭૫૦૦૩.
મોબાઈલ : ૯૪૪૮૩૬૩૫૭૦.

To,

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Pushpaben Chandrakant Parikh on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor:Sejal M. Shah.